

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

Նոյեմբերի 22 - 23, 2016

**«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ»**

**ՍԱՆԱՀԻՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ
1050-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
ՆՅՈՒԹԵՐ**

ԵՐԵՎԱՆ 2017

ՀԱՅԻՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ЕРЕВАНСКИЙ СЕВЕРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

22-23 ноября, 2016

МАТЕРИАЛЫ

международной научной конференции

**“Армения - региональный научно-
образовательный центр”, посвященной
1050-летию основания Санаинского
университета**

Ереван 2017

Издательство Северного университета

ՀՏԴ 378:06

ԳՄԴ 74.58

Հ 247

*Հրատարակվում է Հյուսիսային համալսարանի գիտական
խորհրդի որոշմամբ*

Հ 247

**Հայաստանը՝ տարածաշրջանային գիտակրթական
կենտրոն:** Միջազգային գիտաժողովի նյութեր (22-23
նոյեմբերի, 2016թ.) - Եր.: Երևանի Հյուսիսային
համալսարան, 2017. 194 էջ:

Ժողովածուն պարունակում է Հյուսիսային համալսարանի ռեկտորատի նախա-
ձեռնությամբ 2016 թվականի նոյեմբերի 22-23-ը անցկացված միջազգային գիտաժողովի
մասնակիցների զեկուցումներ, որոնք ներկայացված են ըստ բնագավառների, գի-
տաժողովի ծրագրում նախատեսված հաջորդականությամբ: Լիագումար նիստի զեկու-
ցումները զետեղված են ժողովածուի սկզբում:

Ժողովածուն նախատեսվում է մասնագետների, ինչպես նաև ընթերցող լայն
շրջանների համար:

ՀՏԴ 378:06

ԳՄԴ 74.58

ISBN 978 -9939-873-03-9 © Երևանի Հյուսիսային համալսարան

Խմբագրական – հրատարակչական խորհուրդ

Մակիչյան Բորիս (խորհրդի նախագահ, մանկ. գիտ. թեկ., ք. Երևան),
Ասատրյան Գրիգոր (խորհրդի նախագահի տեղակալ, փիլ. գիտ. դոկ., ք. Երևան),

Դավիդենկո Հաննա (մանկ. գիտ. դոկ., ք. Վիննիցա, Ուկրաինա), **Դուլիսյան Աելիտա** (բան. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Երիցյան Սերգո** (բան. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Խեչոյան Անի** (իրավ. գիտ. թեկ., ք. Երևան), **Հակոբյան Գայանե** (բան. գիտ. թեկ., ք. Երևան), **Ճուղուրյան Արմեն** (տնտ. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Մակիչյան Մանթաշ** (ք. Երևան), **Մակիչյան Մհեր** (տնտ. գիտ. թեկ., ք. Երևան), **Մկրտչյան Հովհաննես** (տեխ. գիտ. թեկ., կենս. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Ներսիսյան Աշոտ** (պատ. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Շահինյան Սամվել** (ճարտար. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Պետրի Պյոտր** (փիլ. գիտ. դոկ., ք. Մոսկվա), **Ջաֆնիձե Ռեգո** (գյուղ. գիտ. դոկ., ք. Բաթում, Վրաստան), **Ջանինյան Ռայա** (ք. Երևան), **Սահակյան Արմեն** (սոց. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Սարգսյան Նաիրուհի** (մանկ. գիտ. թեկ., ք. Երևան), **Սարգսյան Սուրեն** (պատ. գիտ. դոկ., ք. Երևան), **Օհանյան Քաջիկ** (փիլ. գիտ. դոկ., Սանկտ Պետերբուրգ)

Редакционно - издательский совет

Макичян Борис (председатель совета, канд. пед. наук, г. Ереван)
Асатрян Григор (зам. председателя совета, док. филос. наук, г. Ереван)

Акопян Гаяне (канд. филол. наук, г. Ереван), **Давыденко Анна** (док. пед. наук, г. Винница, Украина), **Джабнидзе Резо** (док. с.-хоз. наук, г. Батуми, Грузия), **Джанинյан Рая** (г. Ереван), **Джугурян Армен** (док. эконом. наук, г. Ереван), **Долуханян Аелита** (док. филол. наук, г. Ереван), **Ерицян Серго** (док. филол. наук, г. Ереван), **Макичян Манташ** (г. Ереван), **Макичян Мгер** (канд. эконом. наук, г. Ереван), **Мкртчян Ованес** (канд. тех. наук, док. биол. наук, г. Ереван), **Нерсисян Ашот** (док. истор. наук, г. Ереван), **Оганян Каджик** (док. филос. наук, г. Санкт-Петербург), **Петрий Петр** (док. филос. наук, г. Москва), **Саакян Армен** (док. соц. наук, г. Ереван), **Саргсян Наируи** (канд. пед. наук, г. Ереван), **Саргсян Сурен** (док. истор. наук, г. Ереван), **Хечоян Ани** (канд. юр. наук, г. Ереван), **Шагинян Самвел** (док. архитектуры, г. Ереван)

ՈՒԺԵՂ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԸ
Բորիս Մակիյան

*Կրթությունը շատ հզոր զենք է,
որը կարող էս օգտագործել աշխարհը փոխելու համար:*

Ինձ միշտ հիացրել ու զարմացրել է հայ ժողովրդի մի յուրահատուկ գիծ՝ ի հակառակ բոլոր փորձությունների, աղետների, պատերազմների, օտարերկրյա զավթիչների նվաճողական քաղաքականության, նույնիսկ ցեղասպանության, մեր ազգը անմարելի տենչ է ունեցել գիտության ու կրթության նկատմամբ՝ օգտագործելով յուրաքանչյուր հարմար ու անհարմար պահ՝ սովորելու, կրթվելու, զարգանալու, համաշխարհային քաղաքակրթության գանձարանը հարստացնելու համար: Համոզված եմ՝ եթե պահանջմունքների աստիճանակարգության հեղինակ Մասլոուն ծանոթ լիներ հայ ժողովրդի պատմությանը, ապա փոքր-ինչ այլ կերպ կկառուցեր իր «պահանջմունքների բուրգը», քանի որ մեր ազգը բազմիցս ապացուցել է, որ պարտադիր չէ կուշտ լինել, պարտադիր չէ ֆիզիկապես պաշտպանված լինել, դիրք և իշխանություն ունենալ՝ գիտությամբ, արվեստով, ստեղծագործ աշխատանքով զբաղվելու համար: Իսկ «ապացույցները» բազմաթիվ են՝ սկսած Ոսկեդարից մինչև մեր օրերը: Վերջերս ծանոթացա արտասահմանյան մի կազմակերպության ուսումնասիրության արդյունքներին, որի համաձայն՝ Հայաստանում գիտությամբ զբաղվողների թիվը բնակչության թվի համեմատ մի քանի անգամ մեծ է, քան որևէ այլ երկրում, այն դեպքում, երբ մեր գիտնականները չափազանց քիչ են վարձատրվում: Սա հանելուկ է, որի պատասխանը թերևս պետք է փնտրել մեր ազգի գենետիկ կոդի մեջ, ոգին ու միտքը նյութից վեր դասելու նրա <տարօրինակ> բնույթի մեջ, ինչի շնորհիվ մենք այսօր կարող ենք հպարտորեն խոսել դեռևս միջնադարում հիմնադրված Մանահինի, Գլաձորի, Տաթևի և այլ համալսարանների մասին (ի դեպ, Մանահինի համալսարանը հիմնադրվել է Օքսֆորդի համալսարանից 300 տարի առաջ): Ինչպես վերը նշեցինք, հայ ժողովուրդը իր մեջ միշտ ուժ է գտել աղետներին ու փորձություններին դիմակայելու գիտաստեղծագործ աշխատանքի շնորհիվ: Իսկ խաղաղ ժամանակաշրջաններում մեր ժողովրդի միտքը մեծ թռիչքներ է գործել: Դեռևս 10-րդ դարում՝ պատմական համեմատաբար բարենպաստ պայմաններում ստեղծված Մանահինի համալսարանի հիմնադրումից հետո ստեղծվեցին գրչատներ, դպրոցախներ, իսկ ավելի ուշ՝ 13-14 դարերում հիմնադրված Գլաձորի և Տաթևի համալսարանները մեզ իրավունք են տալիս պնդելու, որ Հայաստանում դեռևս 10-րդ դարից սկիզբ դրվեց համալսարանական երկիր դառնալու գործընթացին, դրանով իսկ մարդկության համար կրթվելու նոր ուղի մատնանշելով: Եվ այսօր, երբ

լրանում է Հայաստանի հնագույն՝ Սանահինի համալսարանի հիմնադրման 1050-ամյակը, մենք պետք է ողջ աշխարհին հիշեցնենք այդ մասին՝ ապացուցելով, որ հայ ժողովուրդը աշխարհին կարող է ներկայանալ կրթության, գիտության ոլորտում իր նվաճումներով, իր առաջադեմ, լուսավորյալ ազգ լինելու փաստով, իսկ Հայոց ցեղասպանության ոճիրը պետք է ներկայացնենք որպես քաղաքակիրթ մարդկությանն ուղղված մեծագույն հանցագործություն և, վերջապես, Հայոց ցեղասպանությունը պետք է դիտարկենք քաղաքակրթությանը հասցված վնասների տեսակետից: Իսկ դրա համար պարտադիր է լայնորեն լուսաբանել մեր ժողովրդի պատմության փայլուն, ուսանելի, էջերը, դրանք դարձնել մարդկության սեփականությունը՝ աշխարհի առաջադեմ մարդկության հայացքն ուղղելով մեր փոքրիկ, բայց գիտաստեղծագործական աշխատանքի մեծ սեր ու ներուժ ունեցող երկրի վրա: Աշխարհի հնագույն՝ Սանահինի համալսարանի հիմնադրման 1050-ամյակին ընդառաջ մենք պարտավոր ենք բոլոր միջոցներն ու ուժերը ներդնել՝ մարդկությանը մեկ անգամ ևս հիշեցնելու մեր կրթական համակարգի լավագույն ավանդույթների, արժանիքների մասին, շեշտելու, որ Հայաստանի Հանրապետության ներկայիս բուհական համակարգի արմատները ձգվում են դարերի խորքը և միայն պատմական դժնի հանգամանքների պատճառով այսօր չենք կարող հավասարության նշան դնել Սանահինի և բոլորիս հայտնի, դարերի պատմություն ունեցող նշանավոր այլ կրթօջախների միջև: Ու թեպետ ընդհատվել է Սանահինի, Գլաձորի, Տաթևի և ճանաչված այլ կրթօջախների զարգացման ընթացքը, սակայն դարեդար փոխանցվել է դրանց փորձը, կրթական գործի կազմակերպման որոշ ավանդույթներ և, որն ամենակարևորն է, սերը գիտության ու կրթության նկատմամբ:

Մեր համոզմամբ, եթե Երևանի պետական համալսարանը, որը Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված առաջին բուհն է, իր գործունեությամբ էապես նպաստել է Խորհրդային Հայաստանի գիտության և տնտեսության զարգացմանը՝ կոչվելով Մայր բուհ, ապա Սանահինի համալսարանը, որը ստեղծվել է 10-րդ դարում և միջնադարյան Հայաստանի բուհական համակարգի առաջնեկն է և եվրասիական տարածաշրջանում հիմնադրված առաջին համալսարանը (966թ.), իրավամբ պետք է կոչվի եվրասիական տարածաշրջանի բուհական համակարգի առաջնեկ: Ժամանակին Սանահինի համալսարանով հպարտացել են մեծն Թումանյանը, Միկոյան եղբայրները, անվանի մտավորականներ ու հայ եկեղեցական գործիչներ: Այսօր էլ, երբ մենք ծրագրել ենք տոնելու Սանահինի համալսարանի վերածնունդը, դարձյալ պարտավորում ենք հպարտության նույն զգացումով, և մեր հետագա քայլերը պետք է ուղղված լինեն նրան, որ առաջադեմ մարդկությունը, ինչպես նաև Թուրքիայի առաջադեմ մտավորականությունը Օսմանյան ոճրա-

գործներին պետք է դատապարտի որպես աշխարհում լույս ու գիտելիք սփռող ժողովրդի ոչնչացման հեղինակների:

Մանահինի համալսարանի վերածնունդը ազդակ պիտի հանդիսանա՝ ձեռքբերումները տասնապատկելու և տարածաշրջանի երկրների քաղաքացիների բարձրագույն կրթությունը Հայաստանում կազմակերպելու համար:

Իսկ որպեսզի հետագայում մեր ծաղկուն, ժամանակակից բուհերի զարգացումը չընդհատվի (վերջին 25 տարիների ընթացքում Երևան քաղաքում վեր են բարձրացել 20-ից ավելի բուհական շենքեր, ձեռք է բերվել 100 միլիոն դոլարի անշարժ գույք և բարձրագույն կրթության ժամանակակից միջոցներ), դիմում ենք բարձրագույն կրթության համակարգի պատասխանատուներին՝ ամեն կերպ արդար մրցակցային պայմաններ ապահովելու 21-րդ դարում հիմնադրված նոր Մանահինների, Գլաձորների համար՝ Հայաստանը դարձնելով 21-րդ դարի տարածաշրջանային գիտակրթական կենտրոն: Դա կնպաստի արտասահմանյան քաղաքացիների բարձրագույն կրթությունը Հայաստանում կազմակերպելուն, ինչի արդյունքում կուտակված ֆինանսական միջոցները կուղղվեն պետություն և ՀՀ քաղաքացիների կրթությունը մրցութային կարգով կիրականացվի անվճար, ինչը մենք ունեցել ենք 20-րդ դարում:

Մանահին համալսարանի 1050-ամյակի հանդիսությունների ընթացքում, որոնք տեղի կունենան 2016 թ. նոյեմբերին մեր նախաձեռնությամբ ու ջանքերով, կհամատեղենք մեր ուժերը՝ իրագործելու հայրենահզորացմանը միտված ծրագրերը՝ համալսարանական երկիր Հայաստանը կրթության բարձր որակով, ուսուցման մատչելիությամբ, գրավիչ դարձելով նաև արտասահմանյան քաղաքացիների համար: Ծրագիրն իրագործելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրական բարեփոխումների միջոցով ապահովել բացարձակ հավասար պայմաններ ՀՀ-ում գործող բոլոր բուհերի համար՝ հատկապես օտարերկրյա քաղաքացիների կրթությունը հայկական բուհերում կազմակերպելու գործընթացում: Այդ գործին լծվել են նաև այլընտրանքային /ոչ պետական/ բուհերը, որտեղ օտարերկրյա քաղաքացիների կրթության օրենսդրական հիմքերը ապահովելու դեպքում Հայաստանը կդառնա տարածաշրջանային գիտակրթական կենտրոն: Հայաստանը գիտելիքի միջոցով հզորացնելու, օտարերկրյա ուսանողների համար մեր երկիրը գրավիչ դարձնելու նպատակով առաջարկում ենք «Լույս» հիմնադրամին և նմանատիպ այլ կազմակերպությունների արտասահմանյան լավագույն բուհերում մեր տաղանդավոր ուսանողների կրթությունը կազմակերպելուն զուգահեռ վերապատրաստման գործուղել երիտասարդ դասախոսների, որոնք ձեռք բերած գիտելիքներն ու փորձը կներդնեն մեր բուհական համակարգում՝ ամրապնդելով մեր կրթական համակարգի գերակայությունը:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Բնակչության թվի համեմատությամբ շատ են Հայաստանում գործող համալսարանները, սակայն բուհական ծավալուն համակարգը մեր երկրի հարստությունն է, և այն պետք է պահպանել՝ դարձնելով երկրի մյուս ոլորտների հարստացման միջոց: Մեր համոզմամբ՝ ներկայումս գործող բուհերը իրենց հիմնադրման արմատները պետք է որոնեն Սանահինի սարահարթում 1050 տարի առաջ հիմնադրված Սանահինի համալսարանի պատմության փառահեղ էջերում և ձեռնամուխ լինեն հայրենիքի հզորացմանը. չէ՞ որ ժամանակակից զարգացած հասարակության մեջ գիտելիքն է ստեղծում ուժեղ պետություն:

Հիմնաբաներ. Սանահինի համալսարան, գիտություն, կրթություն, բուհական համակարգ:

THE BASIS OF SRONG GOVERNMENT

Boris Makichyan

Key words: university of Sanahin, education, university, higher education system, science.

In Armenia, universities are now more than in demand with comparison the population. At the same time, the vast system of numerous universities is represented as a national wealth of the nation, and we are obliged to preserve it, thereby supporting the development of other spheres of society activity.

In our opinion, the universities operating in Armenia should refer to the roots of the University of Sanahin, which has been designated in the pages of Armenian history for 1050 years. After all, in the modern world knowledge creates a strong state.

ФУНДАМЕНТ СИЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Борис Макичян

Ключевые слова: университет Санаина, система высшего образования, наука, вуз.

В Армении ныне действует большое количество университетов, что по сравнению с численностью населения более чем необходимо. Вместе с тем, обширная система многочисленных вузов представляется как национальное богатство нации, и мы обязаны ее сохранить, тем самым обеспечивая развитие других сфер деятельности общества.

По нашему убеждению, действующие в Армении вузы должны обратиться к корням университета Санаина, которое уже 1050 лет обозначается на страницах Армянской истории, ведь в современном мире основа сильного государства - знание.

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՆՏԻԿ ՆԱԽՈՐԴ.
ՊԼԱՏՈՆԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՆ
Գրիգոր Ասատրյան

Միջնադարյան համալսարանները չեն ձևավորվել ամայի տեղում, գիտակրթական վակուումում: Դրանց երևան գալը պայմանավորված էր եվրոպական կրթական մշակույթի նախորդ զարգացմամբ, որի ավանդույթները գնում են դեպի դարերի ու հազարամյակների խորքը:

Գիտության և կրթության եվրոպական հինավուրց ու հարուստ ավանդույթում բացառիկ տեղ է պատկանում անտիկ հոգևոր ժառանգության անբաժանելի մասը հանդիսացող Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիային:

Անտիկ աշխարհի այդ ինքնատիպ ու նշանավոր գիտակրթական օջախը, որը մարդկության հոգևոր մշակույթի պատմության մեջ հայտնի է նաև Պլատոնի փիլիսոփայական դպրոց անվանումով, հիմնադրվել է մ.թ.ա. մոտ 387 թվականին, Աթենքում՝ Պլատոնի կողմից:

Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի հիմնադրման ստույգ տարեթիվը հայտնի չէ: Անտիկ փիլիսոփայության պատմության և հին հունական մշակույթի աղբյուրագիտական հետազոտությունների հիման վրա՝ մեր օրերում փիլիսոփայական հիմնարար գրականության մեջ, ինչպես նաև տարբեր հեղինակավոր հանրագիտարանային աղբյուրներում շրջանառվում են Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի հիմնադրման՝ իրարից երկամյա հեռավորության վրա գտնվող երկու տարեթվեր, այն է՝ մ.թ.ա. 387 և 385 թվականները: 1960 թվականին Մոսկվայում «Советская энциклопедия» պետական գիտական հրատարակչության կողմից լույս ընծայված «Философская энциклопедия» հինգհատորյակի առաջին հատորում, օրինակ, Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի հիմնադրման մոտավոր տարեթիվ է համարվում մ.թ.ա. 387 թվականը¹, իսկ 1983 թվականին Մոսկվայում նույն «Советская энциклопедия» հրատարակչության կողմից հրատարակված «Философский энциклопедический словарь» - ում որպես Պլատոնի ակադեմիայի հիմնադրման մոտավոր տարեթիվ նշված է մ.թ.ա. 385 թվականը²: Արդեն 1998 թվականին Մոսկվայում «Большая российская энциклопедия» գիտական հրատարակչության լույս ընծայած «Большой энциклопедический словарь»-ում

¹ Философская энциклопедия, Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», М., 1960, т. 1, стр. 28.

² Философский энциклопедический словарь, «Советская энциклопедия», М., 1983, стр.15.

որպես Պլատոնի ակադեմիայի հիմնադրման մոտավոր տարեթիվ նշված է մ.թ.ա. 387 թվականը¹:

Ակադեմիայի հիմնադրման ավելի արժանահավատ տարեթիվ պետք է համարել մ.թ.ա. 387 թվականը²:

Ակադեմիան իրենից ներկայացնում էր փիլիսոփաներին միավորող մի ընկերություն, ազատ ու իրավահավասար մարդկանց միություն, որի հիմնական նպատակը մուսաններին համատեղ մեծարելն էր, նրանց երկրպագելը: Ի դեպ՝ հիմնականում նման նպատակ էին հետա-

¹ Большой энциклопедический словарь, Научное издательство «Большая российская энциклопедия», М., 1998, стр. 26.

² Խոր դրամատիզմով է ներթափանցված Ակադեմիայի հիմնադրման նախապատմությունը: Մ.թ.ա. 399 թվականին Աթենքի ժողովրդական ժողովը (ձայների 280:220 հարաբերակցությամբ) մահվան դատապարտեց Սոկրատին՝ «հույներից ամենախմաստունին», ով Պլատոնի սիրելի ուսուցիչն էր: Իրադարձությունների նման ընթացքից ցնցված և աթենական իրականությունից հիասթափված՝ Պլատոնը թողնում է հայրենի քաղաքը և ուղևորվում Մեգարա, որտեղ ապրում և փիլիսոփայություն էր ուսուցանում Սոկրատի աշակերտներից մեկը՝ Էվկլիդը: Սկսվում է Պլատոնի դեգերումների՝ շուրջ տասնամյա շրջանը: Պատմական տարբեր վկայությունների համաձայն՝ այդ ընթացքում Պլատոնն այցելում է Թրակիա, լինում է Պարսկաստանում ու Եգիպտոսում, ըստ որոշ աղբյուրների՝ նաև Փյունիկիայում ու Հրեաստանում, Ասորեստանում ու Բաբելոնում: 388 թվականին (մ.թ.ա.) Պլատոնն այցելում է Հարավային Իտալիա, Սիցիլիա կղզի: Սիրակուզա քաղաքում նա անձնական շփումներ է հաստատում պյութագորականների հետ, մոտիկից ծանոթանում նրանց ուսմունքին:

Սիրակուզա կատարած իր այդ առաջին այցելության ժամանակ նա ներկայանում է քաղաքի տիրակալ Դիոնիսիոս Ավագին՝ նրան առաջարկելով հասարակական վերափոխումների իր ծրագիրը: Սակայն քաղաքի տիրակալը, պալատական խարդավանքների ազդեցությամբ, հրամայում է իր հավատարիմ մարդկանց՝ Պլատոնին վաճառքի հանել ստրուկների շուկայում: Շուտով Պլատոնը, արդեն որպես գնված ստրուկ, հայտնվում է Եգինա կղզում: Այնուհետև, ըստ որոշ աղբյուրների Պլատոնը հետ է գնվում և ազատ արձակվում Դիոնիսիոսի հանձնարարությամբ: Ըստ այլ տեղեկությունների՝ Պլատոնին գնում և ազատություն է շնորհում պյութագորական Արխիդը, որն իբր եղել է Պլատոնի ուսուցիչը:

Ինչևէ, ազատվելով ստրկությունից և վերադառնալով Աթենք, Պլատոնը որոշում է հեռու մնալ քաղաքականությունից և լիովին նվիրվել փիլիսոփայությանը: Այդ նպատակով նա մ.թ.ա. IV դարի 80-ական թվականների սկզբներին Աթենքի արվարձաններից մեկում ձեռք է բերում մի շինություն՝ պարտեզի հետ միասին, որտեղ էլ հիմնում է իր փիլիսոփայական դպրոցը, որը շուտով կոչվեց Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիա: Նորաստեղծ հաստատությունն սկզբում կրում էր Հեկադեմիա անունը, իսկ Ակադեմիա անվանումը ստացավ հին հունական դիցաբանական հերոս Ակադեմոսի անվամբ:

պնդում նաև դրանից առաջ մինչսոկրատիկների կողմից ստեղծված նմանատիպ միությունները և ամենից առաջ՝ Պյութագորականների միությունը:

Ակադեմիայի անդամները վարում էին ասկետական կյանք, իրենց զրկում աշխարհիկ հաճույքներից: Նրանք կամովին սահմանափակում էին իրենց քունը, հրաժարվում մսակերությունից, ձեռնպահ մնում մարմնական սիրուց:

Միության գլուխ կանգնած էր ղեկավարը՝ սխոլարխը, որին ընտրում էին Ակադեմիայի անդամները՝ իրենց կազմից:

Պլատոնի հիմնադրած հաստատությունը պահպանվեց նաև նրա մահից հետո՝ նրան հաջորդած ղեկավարների՝ սխոլարխների միջոցով, որոնցից առաջինը՝ Սպևսիպը, Պլատոնի կողմից նշանակվեց ըստ կտակի, իսկ նրա հետագա հաջորդներն ընտրվում էին քվեարկությամբ:

Ուսումնագիտական հաստատության ղեկավարի ընտրովիության այդ սկզբունքը, ի դեպ, դարեր շարունակ ընդօրինակման արժանի նախադեպ է ծառայել:

Ակադեմիային վիճակված էր պատմական մեծ առաքելություն, այն է՝ դառնալու անտիկ ու միջնադարյան փիլիսոփայական մտքի, գիտության ու կրթության ինքնատիպ ու նշանավոր օջախ: Մի փոքր առաջ անցնելով նշենք, որ Ակադեմիան գործեց շուրջ 1000 տարի՝ ընդհուպ մինչև 529 թվականը, երբ այն Բյուզանդիայի Հուստինիանոս կայսրի հատուկ էդիկտով փակվեց որպես հեթանոսական գաղափարախոսության օջախ:

Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի հիմքում ի սկզբանե դրվեցին այնպիսի հիմնարար սկզբունքներ ու արժեքներ, որոնք ոչ միայն պայմանավորեցին Ակադեմիայի շուրջ հազարամյա գործունեությունը, այլև նրա հավատարմությունը իր որդեգրած առաքելությանը, հիմնադրի փիլիսոփայական կրեդոյին:

Այն առավել կարևոր նախադրյալների մեջ, որոնք ապահովում էին Ակադեմիայի միասնությունը, կայունությունն ու կենսունակությունը, առանձնանում են հատկապես հաստատությունում իրականացվող գիտակրթական ծրագրերը, կրթության բուն բովանդակությունը՝ հիմնված ռացիոնալ-ինտելեկտուալ և բարոյահոգևոր բաղադրիչների ներդաշնակ զուգակցման վրա:

Սույն հոդվածի ծավալի սահմանափակության պատճառով Ակադեմիայի գիտակրթական ծրագրերին և կրթության բովանդակությանը մենք առաջիկայում կանդրադառնանք առանձին հրապարակմամբ: Նշենք միայն, որ Ակադեմիայի՝ Պլատոնի մշակած կրթական ծրագրում ընդգրկված էին հինգ կարևոր առարկաներ՝ երաժշտությունը, թվաբանությունը, երկրաչափությունը, աստղագիտությունը և, իհարկե, ակադեմիական կրթական ծրագրի զարդը հանդիսացող փիլիսոփայությունը:

Ընդ որում, հետաքրքիր է նկատել, որ դրանք հենց այն առարկաներն էին, որոնք հետագա դարերում համալրվելով ևս երկուսով՝ քերականությամբ և ճարտասանությամբ, կազմեցին դիցիպլինների այն նշանավոր յոթնյակը, որոնք միջնադարում ստացան «ազատ արվեստներ» («artes liberales») անվանումը և աշխարհիկ առարկաների կրթամասի ձևով մտան միջնադարյան համալսարանների կրթական ծրագրերի մեջ ու դասավանդվում էին այդ համալսարաններում¹:

Պլատոնի ստեղծած ակադեմիան հեռանկարում հետապնդում էր երկու հիմնական նպատակ՝ որոնցից մեկը փիլիսոփայական հետազոտությունների իրականացումն էր, կեցության և մտածողության հիմնարար սկզբունքների մշակումը, մյուսը՝ լայն մտահորիզոնով օժտված և խոր գիտելիքների տիրապետող փիլիսոփաների պատրաստումը, փիլիսոփաներ, որոնք, Պլատոնի պատկերացմամբ, կոչված էին կառավարելու երկիրը և մարդկանց բերելու թե՛ անձնական և թե՛ հասարակական բարեկեցություն: Պլատոնի «Պետություն» աշխատության «Գիրք հինգերորդի» «Պետության ղեկավարներ պետք է լինեն փիլիսոփաները» դրվագում Սոկրատը, դիմելով դիալոգի իր զրուցակցին Գլավկոնին,² ասում է. «Քանի դեռ պետություններում չեն թագավորի փիլիսոփաները կամ ներկա այսպես կոչված արքաներն ու տիրակալները չեն սկսի ազնվորեն և հիմնավոր փիլիսոփայել, և դրանք պետական իշխանությունը և փիլիսոփայությունը չեն միախառնվի մեկ ամբողջության մեջ, և քանի դեռ պարտադիր կերպով չեն հեռացվի այն մարդիկ - իսկ դրանք շատ են, - ովքեր այժմ զատ-զատ ձգտում են կամ իշխանության, կամ փիլիսոփայության՝ մինչ այդ, թանկագին Գլավկոն, պետությունները չեն ազատվի չարիքներից...³»: Այսպիսին է պետությունների և երկրների կառավարման պլատոնական իդեալը, որը հիմնված է այն հաստատ համոզմունքի վրա, որ չի կարող բանական համարվել այն աշխարհը, որն առաքինի մարդուն դատապարտում է մահվան:

Ակադեմիայի շուրջ 1000-ամյա պատմական ուղին հարթ ու դյուրին չի ընթացել: Այն ուղեկցվել է պատմական պրոցեսին հատուկ ելևէջներով ու վարիացիաներով, իսկ երբեմն նաև՝ բարդ ու կտրուկ անցումներով, որոնք և պայմանավորել են Ակադեմիայի զարգացման պատմական փուլերը: Ակադեմիայի գործունեության տարբեր փուլերի ձևավորման գործում նշանակալի դեր են կատարել մի կողմից՝ պլատո-

¹ Словарь латинских крылатых слов, Изд.-во “Русский язык”, М., 1982, стр. 80, նաև՝ Словарь иностранных слов, Изд.-во “Русский язык”, М., 1989, стр. 613.

² Գլավկոնը (մ. թ. ա. 445-382) հին հունական փիլիսոփա է, Պլատոնի «Պետություն» աշխատությունում Սոկրատի դիալոգների առավել ակտիվ մասնակիցներից մեկը. նա Պլատոնի ավագ եղբայրն է:

³ Платон, Государство, Санкт-Петербург, “Наука”, 2005, стр. 318 (V 473 e).

նականության, որպես փիլիսոփայական ուսմունքի, անցած ուղին, նրա պատմական ճակատագիրը, մյուս կողմից՝ այս կամ այն ժամանակաշրջանում ակադեմիայի ղեկի մոտ հայտնված մտածողների՝ սխոլարիսների տեսական-փիլիսոփայական հակումները, նրանց գոյաբանական (օնտոլոգիական) և իմացաբանական (գնոսեոլոգիական) հայացքները:

Անտիկ փիլիսոփայության ու գիտության պատմության մեջ հանդիպում են Ակադեմիայի անցած ուղու պարբերացման, նրա փուլաբաժանման մի քանի տարբերակներ:

Ցիցերոնի ժամանակներից է գալիս Ակադեմիայի գործունեության բաժանումը երկու շրջանների՝ Հին ակադեմիա և Նոր ակադեմիա: Ընդ որում Նոր ակադեմիան իր թվագրությունն սկսում է Արքեսիլայոսից (մ.թ.ա. 315-241), ով որպես սխոլարիս Ակադեմիան գլխավորել է մ.թ.ա. 265 թվականից, և շարունակում մինչև Անտիոքոս Ասկալոնացին (մ.թ.ա. մոտ 130- մոտ 68), ով Ակադեմիայի ղեկավարի պաշտոնն ստանձնել է մ.թ.ա. 88 թվականին:

Ավելի ուշ Ակադեմիան բաժանում էին երեք շրջանի՝ Հին ակադեմիա, Միջին ակադեմիա Արքեսիլայոսի գլխավորությամբ և Նոր ակադեմիա՝ Կառնեադես Կիրենացու (մ.թ.ա. 214-129) գլխավորությամբ¹:

Հելլենիզմի դարաշրջանում գոյություն են ունեցել նաև Ակադեմիայի պատմության ուրիշ բաժանումներ:

Եվ, այնուամենայնիվ, դասական պետք է համարել Ակադեմիայի պատմության բաժանումը հինգ հիմնական փուլերի, այն է՝ Հին (Առաջին) ակադեմիա, Միջին (Երկրորդ) ակադեմիա, Նոր (Երրորդ) ակադեմիա, Չորրորդ ակադեմիա և Հինգերորդ ակադեմիա:

Ակադեմիայի զարգացման առաջին շրջանը Հին ակադեմիայի շրջանն է, որն ընդգրկում է մ.թ.ա. 387-265 թվականներն ընկած ժամանակաշրջանը: Այդ ընթացքում Ակադեմիան ղեկավարել են ինքը՝ Պլատոնը՝ (մ.թ.ա. 387-347), իսկ այնուհետև նրա աշակերտներն ու համախոհները՝ Սպեսիպը² (մ.թ.ա. մոտ 347-մոտ 339), Քսենոկրատ Քադկեդոնացին (մ.թ.ա. մոտ 339 - մոտ 314), Պոլեմոնը (մ.թ.ա. մոտ 315 - մոտ 270) և Կրատետը (մ.թ.ա. մոտ 270-մոտ 265): Ակադեմիայում մեծ նշանակություն էր տրվում մաթեմատիկային. դա իր արտացոլումն էր գտել նաև Ակադեմիայի՝ «Ոչ երկրաչափը թող ներս չմտնի» նշանաբանում, որը դրոշմվել էր Ակադեմիայի մուտքին:

¹ Философский энциклопедический словарь, «Советская энциклопедия», М., 1983, стр.15.

² Նա Պլատոնի քրոջ՝ Պոտոնայի որդին էր և Ակադեմիայի սխոլարիս էր նշանակվել Պլատոնի կողմից՝ ըստ կտակի, մյուսներն ընտրվել են Ակադեմիայի անդամների ժողովում:

Այդ շրջանում Ակադեմիայում չափազանց ուժեղ էր պյութագորականության ազդեցությունը: Սպևսիպը գրել է մի շարք տրակտատներ և դիալոգներ, այդ թվում «Պյութագորյան թվերի մասին» աշխատությունը:

Նա պլատոնյան գաղափարները փոխարինեց թվերով, որոնք նա հասկանում էր որպես զգայական իրերից կտրված սուբստանցիաներ, սակայն միաժամանակ դրանք մեկնաբանում էր ոչ թե Պլատոնի «իդեալական թվերի» նման, այլ որպես միատիկական թվեր:

Հին ակադեմիան պաշտպանում էր ուշ Պլատոնի փիլիսոփայության պյութագորյան միտումները, զարգացնում էր «Տիմեյի» կոսմոգոնիան: Այդ շրջանում Ակադեմիայում գլխավորապես զբաղվում էին միատիկական մաթեմատիկայով և նրա վրա կառուցված յուրահատուկ դիալեկտիկայով ու փիլիսոփայությամբ:

Դիալեկտիկական վեճերի տեխնիկական կողմի գերազնահատումն ու բացարձակացումը, որոնց ընթացքում փորձ էր արվում հավասարապես ապացուցել հակադիր դատողությունների ճշմարտացիությունը և դրա վերածումը աշխարհայացքային սկզբունքի՝ ուղեկցված ստոիցիզմի դեմ գնալով ուժգնացող դիմակայությամբ՝ հանգեցրեց այսպես կոչված ակադեմիական սկեպտիցիզմի առաջացմանը, որը և պայմանավորեց Միջին ակադեմիայի տեսական - փիլիսոփայական ու իմացաբանական դիրքորոշումը և անցումը նրան:

Իր պատմական սահմանափակությամբ ու պարզորոշ արտահայտված իդեալիստական ուղղվածությամբ հանդերձ՝ Հին ակադեմիան զգալի դեր կատարեց փիլիսոփայական մտքի առաջընթացի, մաթեմատիկայի ու աստղագիտության զարգացման ու տարածման գործում:

Միջին կամ Երկրորդ ակադեմիան իր թվագրությունը սկսում է մ.թ.ա. 265 թվականից: Նրա հիմնադիրը Արքեսիլայոսն էր, ով Ակադեմիայի սխոլարիսի պաշտոնն ստանձնելով մ.թ.ա. 265 թվականին, Ակադեմիան ղեկավարեց 24 տարի՝ ընդհուպ մինչև մ.թ.ա. 241 թվականը, երբ նրան փոխարինեց Լակիդ Կիրենացին (մ.թ.ա. 241 կամ 240 թվականից մինչև 224 կամ 222 թվականները): Այնուհետև Միջին ակադեմիան ղեկավարեցին Տելեկլետը, Էվանդորը, Գեգեսինը¹:

Արքեսիլայոսը փիլիսոփայական սկեպտիցիզմի հայտնի տեսաբան էր, և նրա օրոք Ակադեմիայի գործունեության մեջ սկիզբ է առնում նոր շրջան՝ Ակադեմիան թևակոխում է էվոյուցիայի սկզբունքորեն նոր փուլ ուղղափառ պլատոնականությունից անցում կատարելով սկեպտիցիզմի դիրքերը:

¹ Философская энциклопедия, Государственное научное издательство “Советская энциклопедия”, М., 1960, т.1, стр. 28.

Ելնելով զգայական իմացության հավաստիության քննադատությունից՝ Արքեսիլայոսը հանգեց սկեպտիցիզմին: Ի տարբերություն ստոիցիզմի՝ Արքեսիլայոսը գտնում էր, որ չկա ճշմարտության անվիճելի չափանիշ և ամեն ինչ կարող է վիճարկվել փաստարկների միջոցով, որոնք, սակայն, նույնպես հավանական բնույթ ունեն: Բացարձակ ճշմարտության ճանաչումը, ըստ նրա, անմատչելի է մարդկային իմացության համար: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է սահմանափակվել միայն հավանական գիտելիքով, որը բավարար է պրակտիկ գործունեության համար: Ողջամտությունը պետք է հենվի հավանականության կշռադատության վրա: Ցանկացած դրույթի ճշմարտության մասին խոսելիս նա ասում էր. “Դա դեռ պետք է քննության առնել”, “Դա դեռ պետք է հետազոտել”, “Դա դեռ պետք է ապացուցել”:

Հետևելով Էպիկուրին, նա գտնում էր, որ կյանքի նպատակը ոգու անխռովությունն է՝ ատարակսիան:

Միջին ակադեմիան իր գործունեությունը շարունակեց մինչև մ.թ.ա. երկրորդ դարի կեսերը, երբ Ակադեմիայի ղեկի մոտ կանգնեց Կառնեադես Կիրենացին, որը և դարձավ Նոր կամ Երրորդ ակադեմիայի հիմնադիրը:

Նոր ակադեմիայի ղեկավարի պաշտոնում Կառնեադեսին հաջորդել է Կրատեսը, իսկ այնուհետև Կլիտոմախ Կարթագենացին (մ.թ.ա. մոտ 129- մոտ 110): Կառնեադեսը, լինելով սկեպտիցիզմի ջատագով, զարգացրեց Արքեսիլայոսի սկեպտիկական փիլիսոփայությունը, նրա կողմից առաջ քաշված ակադեմիական սկեպտիցիզմի սկզբունքները՝ դրանց հակադրամատիկական և վիճաբանական ուղղվածությամբ հանդերձ:

Իսկ իր ամբողջության մեջ Նոր ակադեմիան նշանավորվեց նրանով, որ ավելի խորացրեց Միջին ակադեմիայի սկեպտիցիզմը և կատաղի հարձակումներ ձեռնարկեց ստոիկների դոգմաների վրա:

Ակադեմիական սկեպտիցիզմի սկզբունքների հաստատումը յուրահատուկ վերադարձ նշանավորեց դեպի Ակադեմիայի գործունեության առաջին շրջանի արժեքները, դեպի փիլիսոփայության սոկրատյան մեթոդները: Ինքը՝ Կառնեադեսը, ոչինչ չի գրել, և նրա դասախոսությունները մեզ չեն հասել: Աղքատիկ աղբյուրները վկայում են, որ նա դավանել է սկեպսիսին բնորոշ մի ուսմունք, որով անհնարին էր համարվում իսկական ճշմարտությունը, և ամեն մի ճանաչողություն հանգեցվում էր, լավագույն դեպքում, հավանական պնդման: Վերլուծվում էին այդ հավանականության տարբեր աստիճանները, սակայն դրանցից ոչ մեկը չէր համարվում ճշմարտությանը հավասար:

Կառնեադեսը բացարձակացնում էր գիտելիքի անհնարինության սկզբունքը և դրանով իսկ՝ ամեն մի դոգմատիզմի անհավաստիությունը, որը պաշտպանություն էր գտնում Նոր ակադեմիայում՝ ընդհուպ մինչև

Փիլոն Լարիսեցին, որին կոչում են Չորրորդ ակադեմիայի հիմնադիր, քանզի հրաժարվելով տոտալ սկեպտիցիզմից, նա դիմում էր պլատոնիզմի և ստոիցիզմի միջև ընդհանուր հիմքի որոնումներին:

Ուղղակի վերադարձ դոգմատիզմին տեղի է ունենում Անտիոքոս Ասկալոնացու (մ.թ.ա. մոտ 130 - մոտ 68) մոտ, ով կոչ էր անում վերադառնալ Հին ակադեմիայի ուսմունքին՝ «Հետևել հներին»:

Փիլոն Լարիսեցու մասին պատմական տեղեկությունները սուղ են: Նույնիսկ նրա ծննդյան և մահվան ստույգ թվերը հայտնի չեն: Այնուամենայնիվ, հայտնի է, որ նա մ.թ.ա. 109 թվականին ստանձնել է Չորրորդ ակադեմիայի ղեկավարի պաշտոնը և այն վարել մինչև մ.թ.ա. 88 թվականը: Իսկ ընդհանուր առմամբ, Չորրորդ ակադեմիան գոյատևել է մինչև մեր թվականության սկիզբը: Հայտնի է նաև, որ մ.թ.ա. առաջին դարի 80-ական թվականներին Հռոմում նրան ունկնդրել է Ցիցերոնը, ով հետագայում շարադրել է Հինգերորդ ակադեմիայի հիմնադիր Անտիոքոս Ասկալոնացու ուսմունքը:

Փիլոն Լարիսեցին Ակադեմիան սկեպտիցիզմի դիրքերից փոխադրելով դոգմատիզմի դիրքերը, մոտենում էր ստոիցիզմին: Սկզբում լինելով ակադեմիական սկեպտիկներ Կառնեադեսի և Կլիտոմախի աշակերտը, Փիլոն Լարիսեցին հատուկ նշանակություն էր տալիս էթիկայի հարցերին՝ տարբերակելով լավն ու վատը, դրական ու բացասական արարքները, ընդունում էր գնահատման չափանիշի գոյությունը:

Նա մերժում էր իրերի ամեն մի իմացությունից «ձեռնպահ մնալու» ստոիկյան կանոնը, սակայն միաժամանակ չէր ընդունում բացարձակ գիտելիքը և ճշմարտության չափանիշները, հենվելով միայն հավանականության վրա¹:

Ակադեմիայի ղեկավարի պաշտոնում մ.թ.ա. 88 թվականին Փիլոն Լարիսեցուն փոխարինում է Անտիոքոս Ասկալոնացին, ով դառնում է Հինգերորդ ակադեմիայի հիմնադիրը:

Անտիոքոսը Պլատոնի ակադեմիան սկեպտիցիզմից վերադարձրեց դեպի Հին ակադեմիայի ավանդույթները, որով և դարձավ ակադեմիայի զարգացման նոր՝ հինգերորդ փուլի սկզբնավորողը: Անտիոքոսի հակասպեկտիկական հակվածության հետ է կապված նրա վրա ստոիցիզմի ազդեցությունը: Նրան են պատկանում սպեկտիցիզմի դեմ մի շարք համոզեցուցիչ փաստարկներ. արդեն իսկ հավանականության հասկացությունը, ըստ Անտիոքոսի, ենթադրում է ճշմարտության գոյությունը. կամ՝ հերքել որևէ բան, գտնում էր նա, նշանակում է օգտվել ապացուցումից, ուրեմն սկեպտիկն իրավունք չունի ժխտելու ապացույցների ուժը: Նույնն է նաև այն դեպքում, երբ ասվում է, թե բոլոր պատկերացում-

¹ Философская энциклопедия, Издательство “Советская энциклопедия”, М., 1970, т.5, стр. 332.

ները կեղծ են, քանզի դա նշանակում է, որ արդեն կա ճշմարիտի ու կեղծի տարբերակման համոզմունք, մի բան, որ անհիմն կերպով ժխտում են սկեպտիկները:

Իր փիլիսոփայական հայացքներով Անտիոքոսը էկլեկտիկ էր և աշխատում էր Պլատոնի ուսմունքը զուգակցել պյութագորականության, Արիստոտելի գաղափարների և ստոիցիզմի հետ՝ գտնելով, որ ստոիկների, պերիպատետիկների և պլատոնիկների դոկտրինաներն իրենց հիմքում համընկնում են: Նա ընդունում էր ստոիկների «ապրել ըստ բնության» կանոնը, թեև դրա ըմբռնման հարցում տարբերվում էր ստոիկներից՝ առաքինության հետ մեկտեղ ընդունելով նաև ֆիզիկական կամ արտաքին բարիքը: «Տիմեյի» ուսմունքը նա զուգակցում էր հատկությունների մասին տեսության հետ, Պլատոնի գաղափարները հասկանում ստոիկյան «ընդհանուր հասկացությունների» ոգով: Ընդհանուր առմամբ, Անտիոքոսը հոդ նախապատրաստեց միջին պլատոնիզմի համար, սակայն նա հրաժարվում էր այդ ուսմունքի ստոիկյան տարրերից:

Մ.թ.ա. 86 թվականին, երբ Սուլան գրավեց Աթենքը, ավերվեցին Պլատոնի ակադեմիայի շինությունները, կտրատվեցին ակադեմիական այգու ծառերը, ոչնչացվեց Ակադեմիայի գրադարանը: Այդ ժամանակներից սկսած մինչև մ.թ. 176 թվականը, երբ Մարկ Ավրելիոսը (121-180) Աթենքում հիմնեց չորս փիլիսոփայական ամբիոններ, Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի ճակատագիրը մնում է անհայտ:

Այս առիթով համառոտակի նշենք, որ հռոմեական լեգիոնները բազմաթիվ այլ ավարների հետ միասին Հռոմ տարան արդեն հարյուրավոր տարիներ ձեռքից-ձեռք անցած և ստորգետնյա թաքստոցներում պահված արիստոտելյան հոչակավոր գրադարանն ու ձեռագիր գանձերը: Հռոմում դրանք հայտնվեցին անտիկ փիլիսոփայության պատմաբան Անդրոնիկ Հոդոտացու ձեռքում, ով կատարեց Արիստոտելի ձեռագրերի համակարգումը, դրանք բաժանելով երկու խոշոր մասերի՝ «Ֆիզիկայի» և «Մետաֆիզիկայի»:

Պլատոնի ակադեմիայի վերջին սխոլարիներից է եղել Սիրիան Ալեքսանդրացին (վախճանվել է մոտ 450 թվականին): Սիրիանը նեոպլատոնիզմի աթենական դպրոցի ամենավաղ շրջանի ներկայացուցիչներից է: Նա եղել է Պրոկլի ուսուցիչը, ում նրանից հետո փոխանցվել է Ակադեմիայի սխոլարիսի պաշտոնը: Սիրիանը հայտնի է Պլատոնի և Արիստոտելի երկերի վերաբերյալ իր մեկնաբանություններով: Նա Արիստոտելին ներկայացնում էր որպես փիլիսոփայի, ով համաձայն էր Պլատոնի հետ, իսկ Պլատոնին՝ որպես նրա նախորդի:

Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի վերջին սխոլարիսը եղել է նեոպլատոնիկ Դամասկիոն (ծնվել է 458-462 թվականների միջև, մահացել՝ 538 թվականին): Նա հանդիսանում է իմացաբանության և գոյաբանության հարցերի վերաբերյալ բազմաթիվ երկերի հեղինակ, որոնց մի

մասը, ցավոք, չեն պահպանվել: Դարերի միջով անցել և մեզ են հասել երկու գրավոր հուշարձաններ, որոնք ունեն փիլիսոփայական ուրույն նշանակություն: Դրանցից մեկը «Առաջին սկզբունքների վերաբերյալ դժվարությունները և դրանց լուծումները» երկն է, մյուսը՝ «Իսիդորի կյանքը» (փակագծերում նշենք, որ Իսիդորը եղել է Դամասկիյի ուսուցիչը և Պլատոնի ակադեմիայի սխոլարիսի պաշտոնում նրա նախորդը): Դամասկիյը ինտենսիվորեն զարգացրել է դիալեկտիկան ու միստիկան և այս իմաստով նա հանդիսանում է անտիկ նեոպլատոնիզմի եզրափակողը:

Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիային դրամատիկական ճակատագիր բաժին ընկավ: Այլևս չդիմանալով պատմական նոր ժամանակներով պայմանավորված փորձություններին՝ Ակադեմիան դարձավ կոպիտ ուժի զոհ և իր գրեթե հազարամյա ուղին ավարտեց 529 թվականին, երբ Բյուզանդիայի Հուստինիանոս կայսրի հատուկ հրամանագրով, Աթենքի մի քանի այլ փիլիսոփայական դպրոցների հետ միասին, փակվեց որպես հեթանոսական օջախ: Ակադեմիայի գույքը բռնագրավվեց, նրա անդամներին ցրեցին, որոնք սկսեցին իրենց համար ապաստան որոնել Հունաստանի սահմաններից դուրս: 531 թվականին աթենական նեոպլատոնիկների մի խումբ՝ Դամասկիյի գլխավորությամբ, տարագրվեցին Պարսկաստան և ապաստան գտան Խոսրով I շահի արքունիքում, որտեղ և միջնադարյան նեոպլատոնիզմի սկիզբը դրեցին:

Ակադեմիայի փակման կոպիտ ակտը տողերիս հեղինակի մոտ մի պատմական զուգահեռի առիթ տվեց: Մ.թ.ա. 399 թվականին Աթենքի ժողովրդական ժողովում իրեն մահվան դատապարտելու մասին դատավճռի հրապարակումից հետո, իր վերջին ճառը Սոկրատես ավարտում է իրեն մահվան դատապարտած դատավորներին ուղղված և ամփոսանքով ու հենգանքով լի հետևյալ խոսքերով. «Դե արդեն այստեղից գնալու ժամանակն է՝ ես մեռնելու, դուք ապրելու համար, իսկ թե ո՞րն է դրանցից ավելի լավը՝ ոչ ոքի հայտնի չէ, բացի աստծուց»:

Սոկրատես մահվան դատապարտած դատավորների անունները վաղուց ջնջված են սերունդների հիշողությունից: Ճիշտ այդպես էլ վաղուց մոռացության փոշով են պատած բյուզանդական արքունիքի այն գործիչների անունները, ովքեր Հուստինիանոսին՝ Բյուզանդիայի այդ նշանավոր կայսրին, ով աննախադեպ հզորության հասցրեց երկիրը, կառուցեց Մոֆիայի տաճարը Կոստանտինոպոլսում, բերդերի համակարգ՝ Դանուբ գետի սահմանագծով, նվաճեց Հյուսիսային Աֆրիկան, Սիցիլիան, Իտալիան, մասամբ նաև Իսպանիան, դրդեցին փակելու Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիան: Մինչդեռ Սոկրատի անունն ու գործը, ինչպես որ Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի հոգևոր ժառանգությունն ու ավանդույթները իրենց մշտական տեղն են գրավել համաշխարհային

մշակույթի գանձարանում՝ մեր օրերում ներկայանալով որպես զարման-
քի ու հիացմունքի, նաև՝ ընդօրինակման արժանի նմուշներ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է անտիկ փիլիսոփայական մտքի առավել
նշանավոր օջախներից մեկի՝ Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիայի
անցած ուղղու քննությանը: Նրանում անդրադարձ է կատարվել ինչպես
Ակադեմիայի պատմական զարգացման ընդհանուր օրինաչափություն-
ներին, այնպես էլ նրա գործունեության տարբեր փուլերի առանձնահատ-
կություններին:

Հիմնադրադր. Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիա, սխոլարի,
Ակադեմիայի զարգացման փուլեր, գոյաբանություն, իմացաբանություն,
պլատոնականություն, պերիպատետիկներ, ստոիցիզմ, սկեպտիցիզմ,
նեոպլատոնականություն:

АНТИЧНЫЙ ПРЕДШЕСТВЕННИК СРЕДНЕВЕКОВЫХ УНИВЕРСИТЕТОВ: ПЛАТОНОВСКАЯ ФИЛОСОФСКАЯ АКАДЕМИЯ

Григор Асатрян

Статья посвящена рассмотрению пройденного пути одного из зна-
менательных очагов античной философской мысли – Платоновской философ-
ской академии. В ней подвергаются анализу как общие закономерности исто-
рического развития Академии, так и специфические особенности различных
этапов ее функционирования.

Ключевые слова: Платоновская философская академия, схолярх,
этапы развития Академии, онтология, гносеология, платонизм, перипатетики,
стоицизм, скептицизм, неоплатонизм.

ANTIQUÉ ANCESTOR OF THE MIDDLE AGES OF UNIVERSITIES: PLATONIAN PHILOSOPHICAL ACADEMY

Grigor Asatryan

The article is devoted to the consideration of the activity of one of the
remarkable centers of ancient philosophical thought – the Platonian Philosophical
Academy. In it, both the general laws of the development of the Academy and the
specific features of the various stages of its historical path are analyzed.

Key words: Platonian Philosophical Academy, scholarh, stages of the
Academy development, ontology, gnoseology, platonism, peripatetic's, stoicism,
skepticism, neoplatonism.

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ЗА РУБЕЖОМ

Оганян Каджик

В современном мире научные знания стали одним из главных экономических ресурсов, а развитие системы высшего образования, отражаясь на качестве человеческого потенциала, оказывает непосредственное влияние на конкурентоспособность государства [6].

Российская Федерация по численности студентов программ третичного образования (к нему относят российское среднее профессиональное и высшее образование) в 2009 г. признана лидером - 673 человека в расчете на 10 тыс. чел. населения; в странах ОЭСР данный показатель в середине 2000-х гг. составлял от 160 до 660 чел. Вместе с тем совокупные расходы на одного студента приведенного контингента в России составили около 8 тыс. долл., что сопоставимо с уровнем развивающихся стран [1].

В 2013 г. Британская компания Quacquarelli Symonds (QS) составила традиционный рейтинг высших учебных заведений стран БРИКС, в котором 19 российских вузов вошли в первую сотню рейтинга. Всего в Бразилии, России, Индии, Китае и Южной Африке функционирует 9500 университетов. Методология составления рейтинга, основанная на результатах опроса более 9 тыс. ученых стран БРИКС, учитывает следующие сравнительные показатели: активность и качество научно-исследовательской деятельности, мнение работодателей, карьерный потенциал, процесс преподавания и характеристики интернационализации¹.

¹ В сотне лидеров рейтинга QS чаще всего фигурируют китайские вузы - 40 позиций. По суммарному числу вузов в рейтинге Россия занимает второе место и 19 позиций. Число представленных вузов Бразилии, Индии и Южной Африки: 17, 16 и 8 соответственно. Пять лидирующих позиций принадлежат университетам Китая и МГУ им. М.В. Ломоносова (3-е место) (табл. 1). Санкт-Петербургский государственный университет занял 14-ю позицию, Новосибирский государственный университет - 22-е место, МГТУ им. Н. Э. Баумана - 33-е, МГИМО - 37-е, Санкт-Петербургский государственный политехнический университет - 47-е и НИУ ВШЭ - 50-е место.

Таблица 1

Рейтинг десяти лучших вузов стран БРИКС (по данным QS)

№	Вуз	Страна
1	Университет Цинхуа (Tsinghua University)	Китай
2	Пекинский университет (Peking University)	Китай
3	Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова	Россия
4	Университет Фудань (Fudan University)	Китай
5	Нанкинский университет (Nanjing University)	Китай
6	Шанхайский университет Дзяотун (Shanghai Jiao Tong University)	Китай
7	Китайский университет наук и технологий (University of Science and Technology of China)	Китай
8	Университет Сан-Пауло (Universidade de Sao Paulo (USP))	Бразилия
9	Чжецзянский университет (Zhejiang University)	Китай
10	Университет штата Кампинас (Universidade Estadual de Campinas (Unicamp))	Бразилия

Следует учитывать схему достижения лидирующих позиций подобного рейтинга: так, ряд стран осуществляет селективное инвестирование вузов, ориентированных на выход на международный уровень. В Китае целью «Проекта 211», стартовавшего в 1995 г. с бюджетом 2,2 млрд долл., был вывод 100 китайских вузов на уровень соответствия международным требованиям высшего образования. Запущенный через три года «Проект 985» привел к созданию в Китае «Лиги С9» (аналог американской «Лиги плюща»).

По числу российских студентов, обучающихся за рубежом, Россия занимает 9-е место; 100 тыс. иностранных студентов обучают- в нашей стране. По аналогии с целевыми ориентирами китайских государственных программ поддержки вузов, с 2013 г. в России запущена правительственная программа поддержки отобранных 15 вузов, которым до 2020 г. будет выделено дополнительное финансирование, в том числе на достижение соответствия международным стандартам.

Образовательная система в Бразилии также занимает одно из приоритетных мест в государственной политике. Планируемая доля инвестиций

в развитие данной сферы составляет 10% национального богатства. В настоящее время Бразилия занимает 13-е место в мире по расходам на НИОКР, также предполагается увеличение поддержки программ академической мобильности.

Таблица 2

Страны - ведущие экспортеры и импортеры интеллектуальной собственности в 2012 г., млрд долл.

Страны	Поступления	Платежи
США	124,2	39,9
Япония	31,9	19,9
Германия	13,9	12,2
Великобритания	12,5	8,5
Франция	12,4	9,6
Нидерланды	5,0	3,4
Италия	4,0	6,0
Канада	3,7	10,9
Южная Корея	3,4	8,4
Бельгия	2,7	2,7
<i>Справочно:</i>		
Китай	1,0	17,7
Индия	0,3	4,0
Бразилия	0,5	3,7
ЮАР	0,7	2,0
Россия	0,7	7,6

Источник. Данные Всемирного Банка. Режим доступа:
<http://data.worldbank.org> (дата обращения 18.08.2014).

На современном этапе НИОКР обладает значительным экономическим потенциалом и отражает текущие задачи государственной научно-технической политики. Об этом свидетельствуют годовые темпы роста объема мировой торговли объектами интеллектуальной собственности. Так, в 2012 г. данный показатель составил 12% в год, для сравнения - годовые темпы роста мирового промышленного производства составляют около 3%. Перечень ведущих стран-экспортеров и импортеров интеллектуальной

собственности основан на данных о движении зарубежных платежей и платежей за границу в качестве компенсации за использование прав интеллектуальной собственности (в том числе патентов, торговых знаков, авторских прав и др.) (табл. 2).

Международные показатели в сфере высшего образования свидетельствуют о выраженной тенденции стремления к получению образования за пределами своей страны. За период 2000-2010 гг. зафиксировано увеличение численности абитуриентов, поступающих в зарубежные вузы, на 99% (с 2,1 до 4,1 млн. чел.). При этом наиболее популярными оказались вузы Европы, США, Канады, России, Японии, Латинской Америки, Карибского бассейна и Азии.

Согласно данным, опубликованным в докладе об образовании Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), в России 53,5% взрослого населения имеют дипломы о высшем образовании (учитывались дипломы о высшем образовании, эквивалентные другим странам). По данному показателю Россия занимает лидирующее место (табл. 3).

Таблица 3

Количество взрослого населения, имеющего дипломы о высшем образовании в ведущих развитых странах мира в 2011 г., %

№	Страна	Доля населения
1	Россия	53,5
2	Канада	51,3
3	Япония	46,4
4	Израиль	46,4
5	США	42,5
6	Южная Корея	40,4
7	Великобритан	39,4
8	Новая	39,3
9	Финляндия	39,3
10	Австралия	38,3

Источник. Отчет ОЭСР «Education at a Glance 2013: OECD Indicators». С. 37.
Режим доступа: <http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management> (дата обращения 02.09.2014).

Особенности современной системы высшего образования Германии. Поддержка системы ВПО в Германии традиционно является важной частью государственной политики. Однако, начиная с реформ 1970-х гг., внимание было обращено на «рыночную» модель, которая сменила принципы

прямого государственного управления и финансирования, а также расширила долю частного сектора вузов.

В настоящее время в Германии насчитывается около 90 университетов, более 170 профессиональных школ, также в образовательную систему входят академии искусств и технологические семинарии.

Практика финансирования европейских вузов предполагает преимущественное поступление средств из правительственного бюджета наряду с привлечением вузами средств семей студентов. Так, например, в четырех землях Германии студенты оплачивают обучение в форме регистрационного взноса или выплаты другим организациям. В остальных землях Германии студенты обязаны оплатить взносы или студенческим организациям, или организациям, предоставляющим услуги (наем жилья, студенческое питание, культурные программы). Германия - одна из первых европейских стран, которая подписала Болонскую декларацию, и в настоящее время большинство вузов перешло на новую систему. Система бакалаврских и магистерских программ была сформирована в 2010 году [5]¹.

Значимым отличием системы ВПО в Германии является организация ее управления - она менее централизованная, чем в России: в ней отсутствует практика госзаказа на бюджетную подготовку специалистов, Земли сами определяют потребности в специалистах и объемы финансирования, университеты также обладают большей автономностью.

Построение образовательного процесса в Германии в значительной мере ориентировано на создание необходимых условий для самостоятельной работы студентов: практики более продолжительные, расписание не отличается жесткостью, стипендиальное обеспечение также возложено на самих студентов, которые регулярно обращаются в фонды. Таким образом, концепция, в которой главный акцент сделан на выработку практических навыков и самостоятельную работу, приходит на смену традиционной системе преподавания и постоянного контроля. Присуждение ученых степеней в Германии осуществляется по решению Ученого совета университета (отсутствует аналог российской ВАК).

Особенности современной системы высшего образования Франции. Французская система высшего профессионального образования обладает исторически сложившейся уникальной спецификой, которая предполагает особую дифференциацию циклов обучения и системы дипломов и ученых

¹ В структуре системы ВПО Германии важное место занимает Германская служба академических обменов (DAAD), миссия которой состоит в повышении квалификации молодых исследователей Германии, привлечении молодой научной элиты других стран, оказании содействия развивающимся странам при организации работоспособных структур в системе ВПО.

степеней. Традиционно во Франции большим престижем обладают дипломы государственных учебных заведений, сохраняющих национальные и культурно-образовательные традиции. Вместе с тем с 1998 года в данной стране проходит последовательная реформа системы ВПО, обусловленная принципами Болонской декларации о создании единого общеевропейского образовательного пространства [2]¹.

На финансирование высших школ выделяется около 30% совокупного бюджета высшего образования, при этом в них обучается всего менее 5% общего числа студентов.

В отличие от университетов поступление в высшие школы затруднено повышенными требованиями к абитуриентам на вступительных испытаниях и большим конкурсом. В результате профессиональные перспективы гарантируют выпускникам трудоустройство преимущественно на самые престижные вакансии государственного и частного секторов.

Программа высших школ обычно включает два цикла, первый из которых можно пройти на базе самой высшей школы или некоторых элитных лицеев. Слушатели некоторых высших школ, созданных по инициативе государственных властей *по конкретным отраслям экономики*, получают стипендии. Этим обусловлено обязательство выпускников *отработать на государственной службе в течение 6-9 лет по окончании обучения*, возместив таким образом государственные расходы.

Наряду с 92 университетами, система высшего образования Франции включает высшие школы инженеров, специализированные коммерческие школы (искусств и культуры, архитектуры, социальной и медицинской направленности и др.)².

¹ В системе высшего образования Франции выделяют два основных сектора: университеты и высшие школы (Grandes Ecoles). С момента создания последние приобрели престижный статус благодаря качеству и опыту подготовки промышленной и технической элиты. Высшие школы отличают французскую систему ВПО, данный вид учебных заведений противопоставлен государственным университетам, что затрудняет его классификацию на международном уровне.

² Значимым этапом современного вектора развития французской системы ВПО стало учреждение в 2006 г. независимого Агентства по оценке качества научно-исследовательской деятельности и высшего образования (AERES). Комплекс методик AERES призван интегрировать результаты оценки программ подготовки специалистов и работы подразделений вуза для формирования целостного представления о состоянии и стратегии вуза. Однако данное учреждение не является аккредитационным органом. Основная миссия AERES предполагает проведение всесторонней экспертизы функционирования институтов науки и высшего образования, отвечающих европейским рекомендациям и требованиями. Направления работы агентства охватывают: оценку образовательных программ; оценку вузов; оценку деятельности научно-исследовательских лабораторий; оценку уровня и квалификации персонала высших учебных заведений; участие в оценке

Особенности современной системы высшего образования в США. В Конституции США вопросы образования не освещены, данная компетенция делегирована правительствам штатов. Университеты делятся на два основных типа: частные и университеты штатов. Система ВПО является децентрализованной, характеризующейся отсутствием единых для всей страны учебных программ или стандартов. Аккредитацией вузов и разработкой систем тестирования абитуриентов занимаются частные организации.

Федеральному правительству США принадлежат всего восемь вузов и один федеральный учебный центр: Военная академия США (Вест-Пойнт, штат Нью-Йорк), Военно-морская академия США (Аннаполис, штат Мэриленд), Академия береговой охраны США (Нью-Лондон, штат Коннектикут), Военно-морская торговая академия США (Кингс - Пойнт, штат Нью-Йорк), Военно-воздушная академия США (Колорадо-Спрингс, штат Колорадо), Академия ФБР (Куантико, штат Вирджиния), Федеральный учебный центр правоохранительных органов (Брансуик, штат Джорджия), Национальная академия здравоохранения и безопасности горных работ (Беркли, штат Западная Вирджиния) и Военно-медицинский университет США (Бетесда, штат Мэриленд).¹

Основная отличительная черта системы ВО США - это преобладание частных высших учебных заведений. Процедура приема и отбора абитуриентов в американские вузы зависит от их престижности.

Срок обучения в колледже или университете обычно составляет 4 года, в целом в системе ВО в США продолжительность обучения дифференцируется по следующим типам учебных заведений и при-

иностранцев или международных исследовательских и образовательных программ. **Принципы деятельности AERES следующие:** независимость от какого-либо давления со стороны институтов государственной власти; прозрачность и открытость деятельности, позволяющие доводить Результаты работы до сведения общественности; беспристрастность при формировании коллегиальных экспертах выводов.

¹Министерство образования, существующее в США с 1980 года, является одним из самых небольших министерств в Правительстве (около 5 тыс. сотрудников). Задачи деятельности Министерства образования США следующие: обеспечение выполнения федеральных законов об образовании; распределение и управление использованием федерального финансирования образовательных проектов; сбор данных об учебных заведениях. В состав Министерства входят такие подразделения, как: Национальный центр статистики в сфере образования, Национальный институт по проблемам инвалидности и реабилитации, Управление федеральной помощи студентам, ряд Комитетов и консультативных советов для студентов. Таким образом, в функции Министерства образования США не входит создание учебных заведений и управление ими.

сваиваемой по его окончании степени: «двухлетний» колледж (встречаются также названия «общественный», «городской», «младший», «технический») - присваивается ассоциированная степень; университет (колледж), степень бакалавра; университет (колледж), степень магистра; университет (колледж), степень доктора.

Организационная особенность процесса обучения предполагает, что за прохождение каждого курса студент получает определенное количество кредитов (баллов), сумма которых должна соответствовать требованиям к конкретным специальностям.

Наличие научно-исследовательских программ и аспирантуры отличает университет от колледжа. Большинство четырехлетних колледжей в США частные и небольшие по численности контингента (менее 1000 студентов). Колледжи с гуманитарным уклоном называют «колледжами свободных искусств» (самые престижные: «Амхерст», «Су-ортмор» и «Вильямс»)¹.

В большинстве колледжей и университетов США организованы Ассоциации выпускников. Значительное место в деятельности таких Ассоциаций занимает программа «Карьера», когда выпускники помогают студентам с подбором места работы, проводят консультации и предоставляют необходимую информацию [3].

Особенности современной системы высшего образования в КНР. Комплексные реформы в системе ВПО Китая обусловлены переходом от плановой к социалистической рыночной экономике, в условиях которой возросла потребность в подготовке высококвалифицированных кадров международного уровня. С 2001 г., после вступления Китая в ВТО, увеличились масштабы конкуренции в производственной и научно-технической сферах. Возникла необходимость качественной подготовки специалистов новой формации для промышленности, наукоемкого производства и информационных технологий, сельского хозяйства и других отраслей экономики.

Большинство экспертов связывают впечатляющий экономический рост Китая с использованием дешевой рабочей силы, относительно мягким законодательством в части охраны труда и окружающей среды, а также с

¹ Всемирной известностью обладают восемь частных университетов и колледжей на Северо-Востоке США, которые называют «Лигой плюща»: Гарвардский университет (Гарвард, Harvard University); Йельский университет (Йель, Yale University); Университет Пенсильвании (Пенн, University of Pennsylvania); Принстонский университет (Принстон, Princeton University); Колумбийский университет (Колумбия, Columbia University); Брауновский университет (Браун, Brown University); Дартмутский колледж (Дартмут, Dartmouth College); Корнелльский университет (Корнелл, Cornell University).

аккумуляцией значительных инвестиций. Вместе с тем другая часть исследователей обращает внимание на роль научно-технического прогресса в становлении современной модели развития Китая и обеспечении стабильного экономического роста [4].

До провозглашения Китайской Народной Республики в 1949 г. образование было ориентировано на подготовку чиновников и для широких слоев населения оставалось недоступным.

В настоящее время образовательной системой КНР реализована задача по ликвидации безграмотности за счет введения бесплатного девятилетнего образования и достигнуты значительные успехи в системе ВО. Образование занимает одно из ведущих мест в системе национальных ценностей, поэтому наличие диплома о высшем образовании в КНР является очень престижным отличием. Получить высшее образование могут выпускники средних школ с академическим профилем и специальных технических школ.

Примечательно, что в зависимости от полученных результатов на едином выпускном школьном экзамене, который проводится одновременно по всей стране в мае, абитуриент допускается к вступительным испытаниям только в тот вуз, который по рейтингу соответствует набранным баллам: высшей категории, городского уровня, провинциального уровня. Вступительные испытания в вузе включают специальный экзамен по семи предметам. Конкурс на поступление в отдельные университеты КНР составляет до 200-300 человек на место.

Платное образование преобладает в системе высшего образования КНР, но процесс поступления на договорной основе проходит на общих основаниях. Для наиболее одаренных молодых людей остается возможность получить высшее образование бесплатно, наряду с этим за обучение студента может платить предприятие, на котором он работал, также предусмотрены государственные стипендии.

Систему высшего образования КНР составляют университеты, колледжи и профессиональные высшие школы¹.

¹ Выпускники узкопрофессиональных вузов с краткосрочным курсом обучения (2-3 года) становятся дипломированными специалистами среднего звена для работы в различных отраслях промышленности. По окончании колледжа с четырехлетней программой присваивается степень бакалавра или выдается диплом по специальности. Освоение программы бакалавриата в университете занимает 4-5 лет.

Обучение в аспирантуре осуществляется по двум категориям: подготовка специалистов с ученой степенью магистра (2-3 года) и подготовка специалистов с ученой степенью доктора наук (3 года). В классификации вузов КНР следует выделить следующие основные типы: политехнические, обладающие широким перечнем технических и естественных факультетов (Пекинский университет

Вузы КНР стратегически ориентированы на обеспечение конкурентоспособного образования и удовлетворение потребностей модернизации экономики, что обуславливает совершенствование перечня Учебных специальностей с акцентом на экономические, политические и юридические науки, машиностроение, электронику, компьютерные технологии, легкую и пищевую промышленность.

Процесс интеграции системы ВО Китая в мировую образовательную систему был обеспечен переходом на бакалаврские и магистерские программы подготовки, введением модульно-кредитной системы оценки, увеличением финансирования образования, расширения международного сотрудничества, интенсивного внедрения дистанционного образования.

Системе высшего образования КНР присуще преобладание естественно-технических и прикладных дисциплин, их доля в учебных программах составляет около 60%, для сравнения: данный показатель в США составляет 14%, в Японии - 26%. Среди меньшей доли гуманитарных направлений подготовки исключение составляет только социология. Данное распределение обусловлено потребностями и задачами экономики¹.

Вышеуказанные особенности китайской системы высшего образования, затрагивающие содержательное наполнение программ, дифференциацию образовательных учреждений по уровню и профилю, требованиям к абитуриентам, формировались под постоянным всесторонним государственным контролем. Вместе с государственным финансированием проектов по поддержке вузов, ориентированных на выход на международный уровень, данная модель развития ВО в КНР позволила в краткие сроки добиться значимых общепризнанных результатов. При таком подходе высшее образование позиционируется как стратегическая отрасль,

Цинхуа, Научно-технический университет Китая в г. Хэфэй); технические одного профиля (институт стали, нефтяной и химической технологии, геологии и др.); университеты общего профиля, осуществляющие подготовку на факультетах естественнонаучного и гуманитарного направлений (Пекинский, Фуданьский (в Шанхае) и Нанкайский (в г. Тяньцзинь)).

¹ Отличительной чертой системы ВО КНР является осуществление подготовки специалистов по сельскому хозяйству практически во всех вузах страны, их доля составляет около 10% от общего числа студентов, что в конечном итоге содействует активному развитию и успеху китайской аграрной науки. На современном этапе система высшего образования КНР ориентирована на все более широкий охват различных сфер и углубления в них. По числу запатентованных изобретений и публикаций Китай уже выходит на второе место в мире после США. На правительственном уровне КНР уделяет особое внимание численности иностранных студентов в стране, рассматривая фактическое увеличение данного показателя как повышение интереса мирового сообщества не только к системе ВО, но и к темпам экономического развития страны в целом.

важнейший механизм гармонизации социальных отношений и достижения национальной безопасности.

Таким образом, проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы:

- высшее образование рассматривается странами, ориентированными на высокий уровень экономического развития, в числе социальных и экономических приоритетов;
- международный опыт развития систем ВО подтверждает прямую зависимость инвестиций в развитие человеческого капитала и темпов экономического развития. При этом это влияние следует оценивать с позиций не краткосрочной и среднесрочной временной составляющей, а в рамках длительной исторической перспективы, что определяет необходимость разработки и реализации концепции догоняющего или постепенного развития в зависимости от особенностей социально-экономических процессов с позиций обеспечения национальной и экономической безопасности;
- модели построения высшего профессионального образования различны, но в целом общей чертой является наличие государственных и частных вузов, при этом развитие каждого сектора определяется различными факторами;
- интерес представляют модели управления и регулирования высшего образования, включающие в себя как государственные структуры, так и общественные организации;
- диспропорции в обеспечении доступности высшего образования обуславливают неравенство между странами и отражаются на проблемах национальной и экономической безопасности.

Литература

1. 19 российских вузов вошли в первую сотню рейтинга Quacquarelli Symonds вузов стран БРИКС // Совет ректоров. - 2013. - № 12. - С. 5-6.
2. Гуськова Н.Д., Неретина Е.А., Еналеева Ю.Р. Партнерство государства, общества и вузов: опыт Франции // Высшее образование в России. - 2013.-№ 2. - С. 146-154.
3. Желтова О.М. Американская модель высшего образования // Социальные институты в истории: ретроспекция и реальность / Ред- кол.: А.В. Свешников и др. - Омск, 2014. - С. 143-153.
4. Клочихин Е.А. Научная и инновационная политика Китая // Международные процессы. - 2013. - № 2 (33). - С. 37-55.
5. Семенова Ю.И. Государственная инновационная политика

Германии в сфере высшего образования в условиях формирования единого европейского образовательного пространства // Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. -2011. -№ 3-1. - С. 120-128.

6. Социологическое сопровождение обеспечения конкурентоспособности выпускников ВУЗа в условиях современного рынка. Кол. монография /Под ред. К.М. Оганяна. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 244с.

Резюме

В статье рассматриваются некоторые тенденции высшего образования в Германии, Франции, США и Китае: стремление к получению образования за пределами своей страны; положение и статус высшего образования; финансирование системы управления высшим образованием; требования к абитуриентам на вступительных испытаниях. Особое внимание уделяется взаимоотношению вузов и работодателей; самостоятельной работе студентов, организация практики и трудоустройства; переходу ориентации абитуриентов от социогуманитарных направлений к техническим; обеспечению конкурентоспособного образования; соотношению частного и государственного образования и качества их подготовки.

Ключевые слова: высшее университетское образование, особенности современной системы образования в Германии, Китае, Франции, США; частное и государственное образование; трудоустройство; конкурентоспособное образование; платное образование; работодатель; качество образования.

MODERN TRENDS OF HIGHER EDUCATION ABROAD

Qajik Ohanyan

Some trends of higher education in Germany, France, the US and China consider in this article: the education's pursuit outside their country; higher education's position and status; funding for higher education management system; requirements for applicants in the entrance test. Particular attention is paid to the interrelation of universities and employers; independent students work, the organization of practice and employment; the transition from the social and humanitarian entrants' orientation directions to the technical; ensure competitive education; the relation of private and public education and the quality of their training

Key words: university education, the modern system of education particularly

in Germany, China, France, the United States; private and public education; employment; competitive education; paid education; employer; the education's quality.

**ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԱՐՏԱՄԱՀՄԱՆՈՒՄ
Քաջիկ Օհանյան**

Հոդվածում քննության են առնվում բարձրագույն կրթության որոշ միտումներ Գերմանիայում, Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում և Չինաստանում: Մեկնաբանվում են արտասահմանում կրթություն ստանալու հնարավորության, բարձրագույն կրթության դրվածքի և կարգավիճակի, բարձրագույն կրթության կառավարման համակարգի ֆինանսավորման, ընդունելության ժամանակ դիմորդներին ներկայացվող պահանջների հարցադրումներ: Հատուկ ուշադրություն է դարձվում բուհերի ու գործատուների փոխհարաբերությանը, ուսանողների ինքնուրույն աշխատանքին, պրակտիկայի և աշխատանքի տեղավորման կազմակերպմանը, սոցիո-հումանիտար ուղղություններից դեպի տեխնիկական ոլորտները դիմորդների կողմնորոշման անցմանը, մրցունակ կրթության ապահովմանը, մասնավոր ու պետական կրթության հարաբերակցությանը և կադրերի պատրաստման որակին:

Հիմնաբառեր. բարձրագույն համալսարանական կրթություն, կրթության արդի համակարգի առանձնահատկությունները Գերմանիայում, Չինաստանում, Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում. մասնավոր և պետական կրթություն, աշխատանքի տեղավորում, մրցունակ կրթություն, վճարովի կրթություն, գործատու, կրթության որակ:

**ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՎԵՐԵԼՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ
ԱՇՈՏ 3- րդ ՈՂՈՐՄԱԾԻ (953-957) ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ
Աշոտ Ներսիսյան**

Աշոտ 3 – րդ Ողորմածը Բագրատունիների թագավորության այն նշանավոր արքաներից է, որի գործունեությունը կարելի է գնահատել մի քանի տեսանկյուններից: Նախ և առաջ նրան պետք է գնահատել որպես քաղաքական նշանավոր գործչի, որի քաքաքականությունը, սակայն, հակասական նշանակություն ունեցավ պետականության ամրապնդման տեսանկյունից: Հակասական այն պատճառով, որ նա մի կողմից ամրապնդեց հայոց բանակը, որի թիվն արդեն հասնում էր մոտ 100 հազարի, թեպետ այն բաղկացած էր երկու մասից՝ մարզպանական բանակից, որն իր մեջ ներառում էր իշխանական զորագնդերը(45 հազ.) և արքունական բանակից, որը հանդիսանում էր Բագրատունիների սեփական զորքը(55 հազ.), Բյուզանդական կայսրությանը ստիպեց հաշվի նստել իր պետականության գոյության հետ(վերջինիս Չմշկիկ կայսրը 974թ մեծ բանակի գլուխ անցած հասավ Տարոն, Աշոտ 3 – րդը նրան ընդառաջ գնաց՝ հասնելով Հարք գավառը, բայց Չմշկիկը չհամարձակվեց մարտի մեջ մտնել նրա հետ և դաշինք կնքեց նրա հետ, նրա գերիշխնությունը ճանաչեց Աղվանքը, իրեն հնազանդեցրեց Աղձնիքի արաբական էմիրությունը և այլն), բայց մյուս կողմից էլ, ներքին քաղաքականությամբ սկիզբը դրեց կենտրոնախույս ձգտումներին, որոնք հետո նպաստեցին գրեթե միասնական պետության պառակտմանը մանր թագավորությունների(963թ. Վանանդում փոխարքա նշանակեց իր եղբորը՝ Մուշեղ Բագրատունուն, 966 – ին Տաշիր Ձորագետում նույն պաշտոնը տվեց իր կրտսեր որդուն՝ Գուրգենին):

Եթե Աշոտ 3 – ին քաղաքական ինչ – ինչ սխալների համար կարելի է քննադատել, որը մեր նպատակի մեջ չի, բայց նրա մշակութային գործունեությունը միայն ու միայն դրվատանքի է արժանի: Բայց դրա մանրամասները զանց առնելով, կարևորագույն խնդիր ենք համարում վեր հանել այն պատճառները, որոնք նպաստեցին Բագրատունիների թագավորության շրջանում ընդհանրապես(հատկապես 928 - 1020թթ. ընդգրկող ժամանակահատվածում) և Աշոտ Ողորմածի կառավարման շրջանում մասնավորապես հայոց մշակութային վերելքին:

Ընդհանրապես ժողովուրդների մշակութային վերելքը կամ զարթոնքը նախ և առաջ պետք է պայմանավորել պետության առկայությամբ: Թեև Հայաստանում քրիստոնեական քաղաքակրթության հաստատումով ջնջվեց հեթանոսական մշակույթը, որի պատճառով այսօր դժվարանում ենք ներկայացնել վերջինիս զարգացման առանձնահատկությունները, գլխավոր ուղղությունները, ինչպես նաև մատնանշել դրանք առարկայական տեսքով, քանի որ հիմնականում չեն պահպանվել, բայց

եղած քիչն էլ վկայում է այն մասին, որ հեթանոսական մշակույթը բարձր զարգացման է հասել:

Խիստ վիճելի է այն տեսակետը, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացու կայսրության ստեղծումից հետո մեր ժողովուրդը կրելով հունական մշակույթի ազդեցությունը, ապրել է այսպես կոչված հելենիզմի դարաշրջան: Դա, կարծում ենք, վիճելի տեսակետ է, որը շարունակում է շրջանառվել մեր պատմագրության կողմից, քանի որ հեթանոսական մշակույթի ավերված լինելու պայմաններում անհնար է մշակութային կանքի լիարժեք համեմատությունը, մասնավորապես ճարտարապետական մշակույթի և, օրինակ, Գառնիի հեթանոսական տաճարի ճարտարապետական նմանությունը հունականին ամենին չի ենթադրում, թե այն կերտվել է դրա ազդեցությամբ, որովհետև այդ տաճարի նման այլ կոթողների առկա լինելու հանգամանքը կարող էր նաև բացահայտել, որ հայոց ճարտարապետական մշակույթի ազդեցությամբ հունական նույն մշակույթի վերելքը նույնպես կարող էր հնարավոր լինել: Բացի այդ, բոլոր հիմքերը կան այն նմանեցնելու հռոմեական ճարտարապետական մշակույթին ևս և նաև այն վարկածը կա, որ քրիստոնեության՝ որպես պետական կրոն ընդունելու շրջանում այդ տաճարի չքանդելու հանգամանքը պայմանավորված է եղել նրանով, որ հին մշակույթը վերացնողները դա համարել են ոչ հայկական, այլ հռոմեական մշակույթի ազդեցությամբ կերտված տաճար: Այս տեսակետն ավելի է հիմնավորվում այն հանգամանքով, որ այն կառուցվել է Տրդատ 1 – ի գահակալման շրջանում, մ.թ. առաջին դարի վերջերին, երբ ամենուրեք սփռված էր հռոմեական քաղաքական, տնտեսական և մշակութային ազդեցությունը:

Հեթանոսական շրջանի հայոց մշակույթի այլ ժողովուրդների վրա ազդեցություն թողած լինելու փաստը հիմնավորվում է նաև նրանով, որ այսօր արդեն պարզ է, որ այնքան էլ ճիշտ չեն, ավելին՝ սխալվում են բոլոր նրանք, ովքեր հունական կամ պարսկական դիցարանների ազդեցությանն են վերագրում հայոց հեթանոսական դիցարանի ձևավորումը, դիցարան, որում ներառված աստվածները տարբեր ժամանակներում կատարելիք առաքելությունների կամ գործառույթների տեսանկյունից փոփոխության են ենթարկվել:

Այսօր արդեն ապացուցված է, որ, օրինակ Անահիտի և Միհրի պաշտամունքը պարսիկները վերցրել են հայերից, որ նույն Անահիտին, որին համարում են հելենիզմի ժամանկաշրջանի աստվածուհի, պաշտել են դեռևս ուրարտական ժամանակաշրջանից, նրա պաշտամունքը հասել է մինչև Եվրոպական երկրներ և այլն: Ամենին չուզենալով այն տպավորությունը թողնել, թե շեղվում ենք մեր հետպանդած նպատակից, այսպիսով շեշտենք, որ հայոց հեթանոսական մշակույթի, այլ մշակույթների ազդեցությամբ զարգացման հանգամանքը խիստ կասկածելի է,

թեն իրար կից ապրող ժողովուրդներ չեն կարող առհասարակ բացառել փոխադարձ ազդեցությունները, որը նշանակում է, որ ավելի ճիշտ կլինի խոսել մշակութային փոխազդեցությունների, քան ազդեցությունների մասին:

Իսկ առհասարակ հայոց հեթանոսական մշակույթի վերելքը պետք է պայմանավորել ամուր կամ ուժեղ պետականության առկայությամբ, մշակույթի պետական հովանավորությամբ: Մաշկույթի հովանավորն ու կերտողն էր արքան, որը հենց պետության գլխավոր մարմնավորողն էր: Այստեղից էլ պետության և համեմատաբար ուժեղ պետության առկայությունն էր հիմնական պատճառը Աշոտ 3 – ի կառավարման շրջանում հայոց մշակույթի վերելքի, որովհետև մշակույթը պետության կայացման տեսական հիմքերի ամենակարևորագույն բաղադրամասերից է, քանի որ մշակույթի էվոլյուցիոն զարգացումը ժողովրդի ինքնության կամ հարատևության գլխավոր պայմաններից մեկն է: Այստեղ մեր ընդդիմախոսները կարող են բերել հակափաստարկ, թե այդ դեպքում ինչով պետք է պայմանավորել հայոց մշակութային վերելքը 5 – րդ դարում, ավելին՝ այդ դարի մշակույթի ոսկեդար լինելու հանգամանքը: Անմիջապես ցանկանում նեք շեշտել, որ 5 – րդ դարում հայ մշակույթը համակողմանիորեն չի զարգացել, գրերի գյուտով կամ հայոց այբուբենի Մաշտոցի հանճարի արդյունքում վերականգնելով պայմանավորված, զարգանում է հայ պատմագիտական և փիլիսոփայական միտքը: Բացի այդ, դրանում էլ դարձյալ իր կարևորագույն դերն ունեն պետությունը, որը դեռ գոյություն ուներ: Ավելին՝ եթե չլինեք Վռամշապուհ արքան, հազիվ թե ասպարեզ իջնեին հայոց գրերը, որով պայմանավորված սկսեց զարգանալ քրիստոնեական մշակույթը:

Կարծում ենք, որ Բագրատունյաց և բնականաբար նաև Աշոտ Ողորմածի կառավարման շրջանում հայոց մշակութային վերելքի մյուս կարևորագույն պատճառը եկեղեցու և պետության սերտ համագործակցությունն էր: Իսկապես, Աբասի կառավարման շրջանից սկսած (928 - 953), երբ հայոց մայրաքաղաք դարձավ Կարսը, իսկ կաթողիկոսի նստավայրը նրանից ոչ հեռու գտվող Արգինա գյուղն էր, մենք տեսնում ենք եկեղեցու և պետության, այսինքն՝ հոգևոր և քաղաքական իշխանության միաձուլում: Դա վերաբերում է նաև Աշոտ Ողորմածին, որն ինչպես հայտնի է, 961 –ին մայրաքաղաք դարձրեց Անին և որի օրոք այս քաղաքն արձանագրեց իր ճարտարպետական, քանդակագործական և այլ մշակութային ոլորտի բացառիկ վերելքներ և ոչ միայն այս քաղաքը, այլ ողջ պետությամբ, և մշակութային շինարարությունը հասավ մինչև Լոռի, ուր կառուցվեցին Հաղբատի և Սանահինի եկեղեցական համալիրները, բացվեց Հաղբատի բարձրագույն դպրոցը և այլն: Որպես հավելյալ ապացույցներ մեր այս տեսակետի ճշմարտության, կարելի է բերել Վասպուրականի թագավորության օրինակը (908 - 1022), երբ ստեղծվեցին

կոթողներ, որոնք և մասնավորապես ճարտարպետական և քանդակագործական ոլորտներին առնչվողները կրում են հոգևոր և աշխարհիկ իշխանության կնիքը: Բավական է նշել, որ Աղթամարի Ս. Խաչ եկեղեցին իր պատերին կրում է աշխարհիկ պատկերներ, Գագիկ 1 – ին արքայի և նրա եղբոր՝ Գուրգենի քանդակները, որը բացառիկ դեպք է հայոց պատմության մեջ: Եվ, վերջապես, արձանագրենք մեկ փաստ ևս՝ հոգուտ այս տեսակետի ճշտության: Հովհաննես Սմբատի գահակալման շրջանում (1020 - 1041), երբ կաթողիկոս Պետրոս Գետադարձը հակադրվեց աշխարհիկ իշխանությանը, սկսվեց այս պետության անկման գործընթացը:

Վերջնական եզրակացությունը հետևյալն է՝ երբ հայոց եկեղեցին կանգնած է եղել պետության կողքին, ավելին՝ հանդիսացել է նրա ամրապնդման տեսական հիմքերից կարևորագույնի՝ հավատի կամ կրոնի կրողը և ծառայեցնողը պետականության ամրապնդմանը, պետությունը ուժեղ է եղել և քաղաքական և մշակութային առումներով: Այսպես էր նաև հեթանոսության շրջանում, երբ քրմապետը և քրմերն առհասարակ միաձուլված էին աշխարհիկ իշխանությանը, ավելին՝ նրանք էին տեսականորեն աստվածների միջոցով նպաստում պետության միասնականությանն ու ամրապնդմանը: Այնպես որ, Բագրատունիների թագավորությունն իր գոյության որոշակի փուլերում իսկապես հիշեցնում էր թեոկրատիկ պետություն:

Եվ վերջապես, որպես Աշոտ Ողորմածի գահակալման շրջանի մշակութային վերելքի կարևոր դրդապատճառ պետք է առանձնացնել այն խաղաղությունը, որի գրեթե մեկդարյա շրջան ճաշակեց հայությունը՝ սկսած Աշոտ Երկաթի գահակալության վերջին շրջանից: Անհերքելի ճմարտություն է, որ ժողովուրդների համար ապրելու և ստեղծագործելու չափազանց կարևոր պայման է խաղաղությունը, որը տնտեսական և հոգևոր շինարարության գրավականն է: Այդ խաղաղությունն էր, որ հնարավորություն ընձեռեց Աշոտ Ողորմածին զարգացնելու իր չնաշխարհիկ մայրաքաղաքը, իր տիկնոջ՝ Խոսրովանուշ թագուհու ակտիվ մասնակցությամբ զարկ տալու հայոց մշակույթի զարգացմանը համկողմանիորեն:

Այսօրվա հեռավորությունից վերլուծելով այս ժամանակահատվածը, պետք է դրանից քաղենք հետևյալ դասերը. պահպանենք և ամրապնդենք մեր պետականությունը, միշտ պետության կողքին ամուր կանգնած տեսնենք մեր եկեղեցուն և հավատի առումով լինենք միաձույլ և վերջապես հասնենք խաղաղության, որը մեր ժողովրդի գոյատևման երրորդ կարևորագույն երաշխիքն է:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում փորձ է արված վեր ահնելու այն պատճառները, որոնք նպաստեցին մշակութային վերելքին Բագրատունիների թագավորության

շրջանու և հատկապես Աշոտ 3 – րդ Ողորմած արքայի գահակալության տարիների: Որպես մշակութային վերելքի հիմնական պատճառներ են ներկայացվում պետության առկայությունը, նրա և եկեղեցու՝ հանուն այդ պետության ամրապնդման միավորումը, խաղաղությունը:

Հիմնաբաներ. Աշոտ 3 - րդ Ողորմած, թագավորություն, մշակույթ, ձարտարապետություն, հելենիզմ, հեթանոսություն, եկեղեցի, Անի, աշխարհիկ իշխանություն, հոգևոր իշխանություն, պետություն, իշխանություն, միաձուլում, խաղաղություն:

ПРИЧИНЫ ПОДЪЕМА АРМЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПЕРИОД ВОЦАРЕНИЯ АШОТА III МИЛОСТИВОГО (953-977гг.)

Ашот Нерсисян

В статье делается попытка раскрыть причины, способствующие культурному подъему в период Королевства Багратидов и, особенно в годы воцарения Ашота III Милостивого. В качестве основных причин культурного подъема представляются наличие государственности, единение государства и церкви во имя укрепления государства и мира.

Ключевые слова: Ашот III Милостивый, королевство, культура, архитектура, эллинизм, язычество, церковь, Ани, светская власть, духовная власть, государство, власть, слияние, мир.

THE CAUSES OF THE LIFTING OF THE ARMENIAN CULTURE IN THE PERIOD OF THE KINGDOM OF THE ASHOT III (953-977)

Ashot Nersisyan

In the article an attempt is made to reveal the reasons contributing to the cultural upsurge in the Kingdom of the Bagratunians, and especially in the years of the kingdom of Ashot III the Most Merciful. The main reasons for the cultural upsurge are the existence of statehood, the unity of the state and the church in the name of strengthening the state and the world.

Key words: Ashot III The merciful, the kingdom, culture, architecture, Hellenism, paganism, church, Ani, secular power, spiritual power, state, power, fusion, peace.

**ԴՈԿՏՈՐԱՆՏՈՒՐԱՅԻ ԿԱՅԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
Արմեն Ճուղուրյան**

Որակի ապահովումը դոկտորանտուրայում նպատակահարմար է քննարկել գիտահետազոտական գործունեության վերջնարդյունքների սպառողների տեսնակյունից, որոնք ուղղակի, և անգամ անուղղակի շահառուներ են հանդես գալիս տարբեր հարթություններում: Դոկտորանտուրայի ավարտին նշանակալից վերջնաարդյունք է ինտելեկտուալ կապիտալի ձևավորումը: Կրթության այս փուլի շրջանավարտը հստակ առանձնանում է այնպիսի կոմպետենցիաներով, ինչպիսիք են ինովացիոն առաջարկներ ներկայացնելու նրա կարողությունները, գիտական առաջընթաց ապահովող նորությունների առաջադրման հմտությունները, նորամուծական գաղափարների գիտագործնական ներդրումների ունակությունները:

Բնականաբար, դոկտորանտուրայի շրջանավարտը ունենալով նման կարողություններ, բարձր վարձատրության է հավակնում աշխատաշուկայում: Սակայն մյուս կողմից, եթե շրջանավարտ դոկտորանտը նպաստում է գիտական նորությունների ձևավորմանը, ապա դրանով ընդարձակվում է դոկտորանտուրայի շահառուների շրջանակը՝ ընդգրկելով ոչ միայն անհատ հետազոտողին, այլև համալսարաններին, գործարար ոլորտի ներկայացուցիչներին, պետությանը, որոնք դոկտորանտուրայից բխող վերջնարդյունքները ի վերջո ուղղորդում են երկրի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացին: Մեր իրականությունում, դոկտորանտուրայի վերջնարդյունքները հիմնականում ուղղորդվում են ինտելեկտուալ կապիտալի ձևավորմանը, որը արձանագրվում է ատենախոսությունների պաշտպանություններով և ասպիրանտներին գիտական կոչումներ շնորհելով: Փաստորեն երկրում գործող գիտության շուկայի պասիվ վիճակը այնքան էլ նպաստավոր պայմաններ չի ստեղծում գիտական նորությունների ներդրման համար, և արդյունքում հաճախ խզվում է «նորությո՝ գիտագործնական ներդրում – սոցիալ-տնտեսական առաջընթաց» կապը:

Եվ քանի որ, մեր երկրում ներկայումս դոկտորանտուրան հիմնականում թիրախավորվում է ինտելեկտուալ կապիտալի ձևավորմանը, ապա մոտիվացիոն լծակները հիմնականում մասնավոր բնույթ են կրում և դիմորդի կրթավճարներով է կազմակերպվում հետազոտություն: Իսկ պետությունը այս դեպքում որպես շահառու հանդես գալով, փորձում է ինչ որ կերպ երկրում ապահովել ինտելեկտուալ կապիտալի վերարտադրությունը, ասպիրանտուրային հատկացնելով պետպատվերի չափաբաժիններ:

Փաստորեն, ասպիրանտուրան մեր երկրում ավելի շատ հասցեագրվում է անհատի կարերիայի աճին, ուստի մենք դեռս առավել կիրառելի ենք դարձնում Զալսբուրգյան առաջին սկզբունքը, համաձայն որի, «Գիտահետազոտական ուսուցման հիմնական բաղադրիչը՝ գիտելիքների կատարելագործումն է, որը ավելի ու ավելի է բավարարելու աշխատանքային շուկայի պահանջներին»: Նման պարագայում դոկտորանտուրայի մուտքի և ելքի որակի ապահովման չափանիշները փոքր ինչ այլ են, քանի որ «ընդունելություն-հետազոտություն-վերջնարդյունք» շղթան առավելապես թիրախավորված են անհատի աստիճանաշնորհմանը:

Սակայն, երբ դոկտորանտուրան առավել հասցեագրվում է երկրի սոցիալ-տնտեսական առաջընթացին, ապա գիտության շուկայի ակտիվացմանը զուգընթաց Զալսբուրգյան մյուս սկզբունքների կիրառումը դառնում է հրատապ, քանի որ «ընդունելություն-հետազոտություն-վերջնարդյունք» շղթան այլ որակներ է պահանջում: Մասնավորապես, դոկտորանտուրա դիմորդների ընտրության առաջնահերթություններից է համարվում վերջինիս կարողությունները ոչ միայն նորամուծություններ ստեղծելու, այլև դրանց գիտագործնական ներդրումների գծով: Այս դեպքում, ընդունելության մոտիվացիոն շրջանակը ընդլայնվում է և այն ընդգրկում է ոչ միայն դիմորդի, այլև գիտական ծրագրերի ղեկավարի, գիտական ծրագրի պատվիրատուի շահեր:

Բնականաբար, գիտության ակտիվ շուկայի պարագայում փոխվում է նաև դոկտորանտուրայի ֆինանսավորման կառուցվածքը, որտեղ իրենց ուրույն տեղն են գրավում տարբեր գիտական ֆոնդերից սրվող դրամաշնորհները, բիզնես ոլորտի հետ կնքվող պայմանագրերը և այլն: Իսկ այդ պարագայում, փոխվում են նաև դոկտորանտուրայի վերջնարդյունքներին ներկայացվող որակական պահանջները, երբ հետազոտության նորույթները իրենց գիտագործնական ներդրումներն են ստանում, իսկ ձևավորվող ինտելեկտուալ կապիտալը օգտագործվում է առավել արդյունավետ, նպաստելով շահառուների լայն ընդգրկմամբ՝ որակի մշակույթի ձևավորմանը:

Բարձրագույն կրթության ոլորտում որակի ապահովման գործընթացի միջազգային և հայրենական փորձը վկայում է, որ արդեն առաջնահերթ է համարվում ոչ թե վերահսկողության և նույնիսկ որակի կառավարման հիմնախնդիրը, այլև գիտակրթական ծառայությունների մատուցման շուրջ որակի մշակույթի ձևավորմանը:

Գիտահետազոտական ուսուցման որակի ապահովումը չի կարող արդյունավետ իրականացվել փակ համակարգի պայմաններում՝ ներգրավելով միայն բուհական անձնակազմի ներուժը: Դոկտորանտուրայում գիտակրթական որակի ապահովմամբ շահագրգիռ են ոչ միայն կրթական ծառայություններ մատուցողները (համալսարանները), այլև

այդ ծառայություններից օգտվողները՝ գիտահետազոտական կառույցները, գործատուները, ինչպես նաև պետությունը: Հետևաբար, որակի ապահովումը վերահսկողական, կառավարման գործառնություններից աստիճանաբար վերադասվում և մտնում է գիտահետազոտական ուսուցման ծառայությունների որակի մշակույթի հարթություն:

Գիտակրթական ծառայությունների որակի ապահովման մշակույթը ձևավորվում է հետևյալ ազդակներով և ուղղություններով.

- որակի ապահովման «վերնից» ներազդեցություն, երբ կրթական ծառայությունների որակը վերահսկվում և գնահատվում է պետության լիազորված մարմինների կողմից,

- որակի ապահովման «ներքնից» ներազդեցություն, երբ կրթական ծառայությունների որակը կառավարվում է ներբուհական ուժերով՝ ներգրավելով դոկտորանտներին, պրոֆեսորներին, վարչակազմին,

- որակի ապահովման «հարակից» ներազդեցություն, երբ գիտակրթական ծառայությունների որակով շահագրգռված՝ մատուցվող կրթական ծառայությունների արդյունքները վերլուծում են գործատուները, հասարակական կազմակերպությունները և նույնիսկ գործընկեր բուհերը:

Սակայն կրթության որակի մշակույթը իր լիարժեք դրսևորումը չի ստանա, եթե միայն կիրառվեն որակի վերահսկողության և կառավարման պետական միջոցներ: Բոլոնիայի գործընթացի՝ վերջին տարիներին ընդունած մի շարք փաստաթղթերում բազմիցս ընդգծվել է կրթության որակի ապահովման «ներքնից» ներազդեցության առաջնությունը, երբ բուհերը սեփական նախաձեռնությամբ լուրջ ուշադրություն են դարձնում մատուցվող գիտակրթական ծառայությունների որակի ինքնավերլուծությանը՝ ընդգրկելով երիտասարդ հետազոտողների, ամբիոնների, վարչական ներուժը:

Եվ, վերջապես, կրթական ծառայությունների մատուցման մակարդակի բարձրացմանը լրջագույնս նպաստում է որակի ապահովման «հարակից» ներազդեցությունը, որը որակի մշակույթի ձևավորման անուղղակի տարրերից է:

Դոկտորանտուրայի նկատմամբ հարակից ազդակներ են ստացվում գործատուներից, որոնք «անորակ» շրջանավարտ մասնագետների պարագայում հսկայական միջոցներ են տրամադրում երիտասարդ հետազոտող կադրերի վերապատրաստման, աշխատանքային փորձաշրջանի, թրեյնինգների կազմակերպման համար:

Գիտակրթական ծառայությունների որակով շահագրգռված են նաև համալսարանների գործընկեր բուհերը: Երիտասարդ հետազոտողների և պրոֆեսորների շարժունության ակտիվացումը, միջգիտակարգային հետազոտությունները, կրթական միասնական ծրագրերի և

համատեղ ավարտական դիպլոմների տրամադրումը չեն կարող անտարբեր թողնել հարակից բուհերին կոնկրետ մասնագիտության պատրաստման որակի նկատմամբ: Եվ պատահական չէ, որ հատկապես Արևմտյան Եվրոպայում լայն զարգացում է ապրում տարբեր տարածաշրջաններից համալսարանական ցանցերի ձևավորումը, որի նպատակը հիմնականում համատեղ գիտակրթական գործընթացի արդյունավետ կազմակերպումն է, սակայն որը չի կարող իրականացվել առանց կրթության որակի նկատմամբ փոխվստահության առկայության:

Կրթական ծառայությունների որակի մշակույթի ձևավորման վրա ոչ պակաս ազդեցություն են գործում հասարակական կազմակերպությունները, հետազոտություններ ֆինանսավորող հիմնադրամները, շրջանավարտների միությունները և այլն, որոնք, հետադարձ կապ ապահովելով բուհերի հետ, կարծես «տեղեկատվական կամուրջ» են դառնում «Բուհ - շրջանավարտներ - աշխատանքի շուկա - հասարակություն» շղթայում՝ դրանով իսկ քննարկման հարց դարձնելով գիտահետազոտական ուսուցման ծառայությունների որակի բարձրացման հիմնախնդիրները:

Այսպիսով, դոկտորանտուրայի ոլորտում որակի մշակույթի ձևավորումը, որն այդքան արդիական է համարվում Բոլոնիայի գործընթացում և ծառայում է կրթական ծառայություններին առնչվող շահառուների նպատակների բավարարմանը, լուծում է կարևորագույն խնդիրներ:

Նախ, կրթության որակի ապահովման մշակույթի առկայության պարագայում միավորվում են գիտակրթական ծառայություններին առնչվող թե՛ անմիջական (դոկտորանտներ, գործատուներ, բուհեր, պետություն) և թե՛ անուղղակի շահառուները՝ դրանով իսկ ուժեղացնելով որակի վերահսկողությունը և ժամանակին ու տեղին պահանջներ ներկայացնելով գիտահետազոտական գործունեությանը:

Բացի այդ, պայմաններ են ստեղծվում գիտա կրթական միասնական տարածքի ընդլայնման և այդ ուղղությամբ խորքային գործընթացների զարգացման համար, քանի որ որակի մշակույթի առկայության պայմաններում բարձրանում է համալսարանական պարտավորվածությունը ոչ միայն պետական վերահսկող լիազորված մարմինների նկատմամբ, այլև ակադեմիական փոխճանաչման գործընթացում ընդգրկված գործընկեր բուհերի, հասարակական կազմակերպությունների, միջազգային գիտակրթական կառույցների, հիմնադրամների հանդեպ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Որակի մշակույթի առկայության պայմաններում հնարավորինս ապահովվում են փոխվստահության, հրապարակայնության, տեղեկատվության թափանցիկության Բոլոնիայի գործընթացի սկզբունքները,

որոնք, վերջին հաշվով, բացահայտում են գիտակրթական ծառայությունների թերությունները և դրանով իսկ նպաստում որակի ապահովմանը:

Հիմնադրամեր. Բոլոնիայի գործընթացի բարեփոխումներ, դոկտորանտուրայի կրթական ծրագիր, հետազոտական աշխատանքների որակ, հետբուհական կրթության զարգացման սկզբունքներ:

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ ДОКТОРАНТУРЫ В АРМЕНИИ

Джугурян Армен

В статье рассматриваются проблемы осуществления реформ послевузовского образования, и поэтому считается актуальным выдвижение идеи формирования дорожной карты по внедрению докторантуры. В частности, на основе зальцбургских принципов предлагается формирование докторских программ в три этапа. На первом этапе создаются предпосылки осуществления докторских программ, какими являются финансово – экономические ресурсы и человеческий капитал. На втором этапе формируются стандарты послевузовского образования, которые в дальнейшем будут лежать в основе обеспечения внутреннего и внешнего контроля обеспечения качества осуществления докторских программ.

Ключевые слова: болонские образовательные реформы, образовательная программа докторантуры, обеспечение качества исследовательских работ, зальцбургские принципы послевузовского образования.

POSTGRADUATE EDUCATION REALIZATION ISSUES IN ARMENIA

Armen Juguryan

Although in RA Universities postgraduate education structures have largely operating, traditions of Soviet aspirantura are still inertially applied. Thus, research structural block still dominates in them, but educational block is still in the formation stage. Previously, candidates did not need to earn academic credits and they were generally overwhelmed by research work. However, now a post-graduate student has to earn academic credits not only from research sphere, but also from educational block, regularly attending courses. In current situation Joint doctoral programs are not formed in Armenia, there is no framework of providing educational services, which is one of the most important Salzburg principles.

Key words: Bologna education reforms, PhD education program, research quality assurance, Salzburg principles of postgraduate education.

**ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԲԱՐԵԼԱՎՈՒՄԸ ՀՀ ԲՈՒՀԵՐՈՒՄ
Վահան Գևորգյան**

Դրամական միջոցների իրավճակային գնահատումը առանցքային դերակատարում ունի բուհերում ֆինանսական կառավարման համակարգում: Այստեղ կարևորվում է ոչ միայն բուհերի ֆինանսական կայունության պաշարի իրավճակային ախտորոշումը, այլև այն կարևորագույն ցուցանիշների մեկնաբանումը, որոնց փոփոխություններով կառավարումը կարող է ներագոյել դրամական միջոցների պորտֆելի կառուցվածքային բարեփոխումների վրա: Ֆինանսական պաշարների ձևավորման բացարձակ կայունությունը պայմանավորված է բուհերի դրամական միջոցների պորտֆելի արդյունավետ կառավարմամբ: Բուհերը մշտապես փորձում են համալսարանական գործունեության ոլորտում ձևավորել մի իրավճակ, երբ ֆինանսավորման յուրաքանչյուր ուղղությունն ապահովված է այդ նպատակով իրականացվող դրամական ներհոսքերով: Սակայն, ֆինանսական կայունության պաշարի ձևավորման հաշվեկշռում բացարձակ կայունության ապահովումը մեծապես պայմանավորված է նրանով, թե բուհը դրամական միջոցների պորտֆելի ձևավորման և դրամական հոսքերի կառավարման ի՞նչ գործիքակազմ կօգտագործի:

Մասնագիտական գրականությունում բուհերի ֆինանսական հոսքերի արդյունավետ կառավարման նպատակով առաջարկում են մաթեմատիկական մեթոդներ¹, որոնք գործնական դժվարությունների են հանդիպում ոչ միայն բարդ հաշվարկների, այլև մաթեմատիկական ապարատի կիրառման տեղեկատվական լիարժեք ապահովման առումով: Առաջարկվում է նաև համալսարանների տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների շրջանակ, որտեղ դրամական միջոցների հոսքերը առանցքային տեղ գրավելով, այնուամենիվ չեն դիտարկվում բուհերի ֆինանսական կայուն պաշարների ձևավորման տեսանկյունից²:

Այս առումով, հիմնախնդիր է առաջանում բուհերի դրամական միջոցների պորտֆելի կառավարման այնպիսի մոտեցումների ընդունումը, որը թույլ կտար առավել կիրառական դարձնել կառավարման գործիքակազմի կիրառումը: Մեր կարծիքով, նման գործիքակազմի հիմքում պետք է դրվեն ֆինանսական գործակիցներ, որոնք կներակայացնեն

¹ Клячко, Т. Л. Модели финансирования высшего образования / Т. Л. Клячко // Вопросы образования. – 2006, – № 1. – С. 66-86

² Дмитриев, С. М. Экономическая безопасность технического вуза: система индикаторов / С. М. Дмитриев, М. В. Ширяев, С. Н. Митяков // Высшее образование в России. – 2014. № 3. – С. 11-20

Ֆինանսական պաշարի անհրաժեշտ նվազագույն մակարդակ ապահովող բուհի դրամական միջոցների կառուցվածքը: Ֆինանսական գործակիցներով իրավիճակային գնահատման առավել ցայտուն առավելություններից է համարվում կիրառման պարզությունը և ախտորոշիչ հնարավորությունը: Կիրառելով ստանդարտ ֆինանսական գործակիցներ, որոնք հեշտ հաշվարկելի են, անմիջապես հնարավորություն է ստեղծվում համեմատություններ կատարելու ոչ միայն սահմանված նորմատիվային մեծությունների, այլև մրցակից բուհերի ֆինանսական գործակիցների հետ և դրանով իսկ, աղտորոշելու վերլուծվող կազմակերպության ֆինանսական կայունության սպառնալիքները և մրցակցային դիրքերը:

Սակայն, գրականության մեջ փաստարկներ են բերվում ի օգուտ կազմակերպությունների ֆինանսական դրության գործոնային վերլուծության, այն առումով, որ ֆինանսական գործակիցները ախտորոշում են իրավիճակը և արձանագրում «թե ինչ է եղել», սակայն չեն բացահայտում այն հանգամանքերը, թե «ինչու է եղել», որը չափազանց կարևոր է կառավարչական որոշումների իրականացման համար:¹ Բացի այդ, հաճախ իրավիճակային վերլուծության արդյունքներով դժվարանում է ընդհանուր գնահատական տալ կազմակերպության ֆինանսական դրության վերաբերյալ, քանի որ մի խումբ գործակիցների գծով կարող են ձևավորվել դրական արդյունքներ, իսկ մեկ այլ խումբ գործակիցներ, միաժամանակ կարող են ներկայացնել ֆինանսական կայունության թուլացման արդյունքներ:

Այս առումով, մեր կողմից ֆինանսական գործակիցներով բուհի դրամական միջոցների պորտֆելի կառավարման նպատակով առաջարկվում է իրականացնել մի շարք քայլեր:

Առաջին. հստակեցնել բուհի կողմից ստացվող դրամական ներհոսքերի կազմը ըստ ձևավորման ժամկետայնության և հաճախականության խմբերի: Այսպես, ներհոսքերի ժամկետայնությունը անհրաժեշտ է դիտարկել ըստ բուհի կողմից դրամական միջոցներ ստացման արագության՝ առկա (C₁), ընթացիկ (C₂), ոչ ընթացիկ (C₃) և նպատակային (C₄) կտրվածքով:

Երկրորդ. խմբավորել բուհի կողմից ծախսվող դրամական միջոցները ըստ օգտագործման ժամկետայնության: Այստեղ նույնպես, ժամկետայնությունը պետք է դիտարկել ըստ բուհի կողմից դրամական միջոց-

¹ Գայանե Ավայան, Մասնագիտական կրթության ծախսերի կառավարման հիմնախնդիրները, Գիտական հոդվածների ժողովածու, «Անանիա Շիրակացի» համալսարանի հրատարակչություն, Երևան, 2012 թ., էջ՝ 117-122

ներ ծախսման արագության, ինչպիսիք են ընթացիկ (E_2), ոչ ընթացիկ (E_3) և հեռանկարային (E_4) հոսքերը:

Երրորդ. ըստ ձևավորման և ծախսման ժամկետայնության սկզբունքով խմբավորված դրամական միջոցները ներկայացնել հաշվեկշռված մոտեցմամբ, այնպես, որ ֆինանսական կայունության պաշարի հաշվեկշռում դրանք համադրվեն ժամկետայնության միևնույն հարթությունում, որտեղ կներկայացվեն դրամական միջոցների սկզբնական և վերջնական մնացորդները:

Չորրորդ. ֆինանսական կայունության պաշարի ձևավորման հաշվեկշռի հոդվածներով մշակել ֆինանսական գործակիցներ, որոնք կներկայացնեն բուհերի դրամական միջոցների պորտֆելի որակական իրավիճակը: Հենց այս գործակիցների համախումբն էլ մեր կողմից առաջարկվում է կիրառել որպես բուհերի դրամական միջոցների կառավարման գործիքակազմ:

Կիրառելով հաշվապահական հաշվառման միջազգային հաշվետվություններով նախատեսվող դրամական հոսքերի ներկայացման ձևաչափը, բուհերում կառավարման մարմինները լիարժեք չեն կարողանում ներգործել դրամական պորտֆելի որակական բարելավումների գործընթացի վրա, քանի որ այս պարագայում ընդամենը տեղեկատվություն է ստացվում գործառնական կամ ներդրումային ոլորտներում հոսքերի գծով կառավարչական որոշումներ կայացնելու համար: Այս առումով, մեր կողմից առաջարկվում է բուհերի դրամական միջոցների պորտֆելի որակական կազմի մշտադիտարկման համակարգ, հիմնված հոսքերի արագության և ժամանակայնության վրա (տես գծապատկեր 1): Այստեղ արդեն կառավարչական որոշումների կայացման համար կիրառվում է ֆինանսական գործակիցների շրջանալ, որով բուհերի դրամական միջոցների պորտֆելի որակական բարելավման ազդակներ են հաղորդում կառավարման մարմիններին: Հետևաբար, դրամական հոսքերի խմբային համադրումները ըստ ձևավորման հաճախականության և ժամկետայնության որոշիչ դերակատարում ունեն ֆինանսական գործակիցների հաշվարկման համար:

Այսպես, աղյուսակ 1-ում ներկայացված են բուհերի ֆինանսական հոսքերի կառավարման ֆինանսական գործակիցներ, որոնք բնորոշելով դրամական ներհոսքերի և արտահոսքերի այն համադրությունները՝ ապահովում են կայուն ֆինանսական պաշար: Առաջարկվող ֆինանսական գործակիցների սահմանային չափերը հաշվի են առնում բուհական համակարգում գիտակարթական ծառայությունների մատուցման ֆինանսավորման առանձնահատկությունները:

Աղյուսակ 1

Բուհերի դրամական միջոցների հոսքերի սահմանային ներդաշնակության առաջարկվող ֆինանսական գործակիցներ¹

Ֆինանսական գործակցի անվանումը	Նշ.	Նորմատիվային սահմանաչափը
Դրամական ընթացիկ հոսքերի կայունության գործակից	K_1	$(C_1 + C_2) / E_2 > 2,0$
Դրամական ոչ ընթացիկ հոսքերի կայունության գործակից	K_2	$(C_1 + C_2 + C_3) / (E_2 + E_3) > 1,5$
Դրամական հեռանկարային հոսքերի կայունության գործակից	K_3	$(C_3 + C_4) / E_4 > 3,0$
Դրամական միջոցների մնացորդների կայունություն	K_4	$E_1 / C_1 > 1,1$

Բուհերում դրամական նման ցանկալի հոսքերի հասանելիության համար առաջարկում ենք ակտիվացնել ֆինանսական գործակիցների դերակատարումը կառավարման համակարգում: Այդ նպատակով նախ և առաջ կարևորում ենք դրամական հոսքերի խմբավորումները՝ ըստ ժամկետայնության և կրկնման հաճախականության հատկանիշների: Ընդ որում, այստեղ բոլոր բուհերի համար ստանդարտ մոտեցումները հիմնավոր չեն կարող համարվել, քանի որ եթե կրթօջախը առավելապես գիտական հետազոտական ծրագրեր է իրականացնում և այնտեղ գերակշռում է դոկտորական կրթությունը, ապա որպես ընթացիկ դրամական հոսքեր կարող են հանդես գալ նաև դրամաշնորհներն ու հետազոտական արդյունքների առևտրայնացումը (C_3), որոնք բակալավրիատի կրթական ծրագրերի գերակշռման դեպքում հանդես են գալիս որպես ոչ ընթացիկ դրամական հոսքեր:

Այսպես, Նորվեգիայի այն համալսարանները, որոնք իրենց գործունեության ծանրության կենտրոնը տեղափոխել են կրթությունից դեպի հետազոտական ոլորտ, գործում են ոչ թե ուսանողների կրթավճարների, այլ Եվրամիության դրամաշնորհների և երկրի գիտության ռազմավարական զարգացման խորհրդի կողմից հատկացվող ֆինանսավորումների հաշվին²: Հայաստանի Հանրապետության բարձրագույն մասնագիտական կրթական համակարգում գործող կազմակերպությունները հիմնա-

¹ Կազմված է հեղինակի կողմից:

² Ճուղուրյան Ա., Մխիթարյան Ա., Ասպիրանտուրայից դոկտորանտուրա, «Հյուսիսային համալսարան», Երևան, 2016, էջ 56

կանում բակավրիատի, և մասամբ էլ՝ մագիստրոսական կրթական ծրագրեր են իրականացնում, հետևաբար այս պարագայում ընթացիկ դրամական ներհոսքերում կիսմբավորվեն ուսանողներից հավաքագրվող կրթավճարները, պետպատվերով ֆինանսավորումը, իսկ արտահոսքերում՝ կրթական ծառայությունների կազմակերպման գործառնական ծախսերին ուղղված ֆինանսավորումը:

Ֆինանսական գործակիցների դերը բուհի դրամական միջոցների պորտֆելի կառավարման համակարգում սահմանային ներդաշնակություն է ապահովում: Ուստի դրամական միջոցների ներհոսքերի և արտահոսքերի գծով սահմանված նորմատիվների խախտումները բուհի դրամական միջոցների պորտֆելի կազմի և կառուցվածքային բարելավման կառավարչական որոշումների առիթ են:

Ի վերջո, համալսարանը ձգտելով ֆինանսական պաշարների բացարձակ կայունության, կառավարչական արդյունավետ որոշումների արդյունքում ձևավորում է դրամական միջոցների այնպիսի պորտֆել, որը ապահովում է դրամական միջոցների հոսքերի հաշվեկշռման լավագույն սցենարը: Այս դեպքում, կարճաժամկետ և երկարաժամկետ հոսքերը առաջանցիկ բնույթ են կրում համանուն դրամական ներհոսքերից և ապահովում է տարեսկզբի նկատմամբ դրամական միջոցների մնացորդի կայուն աճ: Միաժամանակ, դրամական միջոցների արդյունավետ կառավարման արդյունքում լավագույն սցենարի պարագայում դրամական հոսքերի բոլոր ֆինանսական գործակիցների փաստացի մեծությունները գտնվում են սահմանված նորմաների շրջանակում:

Հետևաբար, դրամական միջոցների հոսքերի գծով սահմանված ֆինանսական գործակիցները բուհի կառավարման համակարգում արդյունավետ գործիքներ են հանդիսանում դրամական պորտֆելի կառուցվածքային թերությունների բացահայտման և դրանց շտկման ուղղությամբ կառավարչական որոշումների կայացման ոլորտում: Սակայն, մյուս կողմից հիմնախնդիր է առաջանում առաջարկվող ֆինանսական գործակիցների նորմատիվային սահմանաչափերի որոշումը բուհական համակարգում, որին մեր կարծիքով, չպետք է ստանդարտ մոտեցում ցուցաբերվի:

Մեր կարծիքով, յուրաքանչյուր բուհ, ելնելով իր մրցակցային առավելություններից, պետք է զարգացման ռազմավարական ծրագրում ընդգրկի դրամական միջոցների հոսքերին առնչվող ֆինանսական գործակիցների նորմատիվային մեծությունները: Այսպես, եթե բուհը կարողանում է օպտիմալացնել իր գիտակրթական գործունեության ծախսերը և դիվերսիֆիկացնել դրամական խոշոր ներհոսքեր, ապա կարող է իրեն թույլ տալ սահմանելու ֆինանսական գործակիցների ոչ այնքան խիստ նորմատիվային մեծություններ: Եվ հակառակը, այն

փոքրամաշտաբ բուհերը, որոնք հիմնականում գործում են կրթավճարների հաշվին և գտնվում են կրթական ծառայությունների մատուցման լարված մրցակցային դաշտում, իրենց զարգացման ռազմավարական ծրագրերում պետք է դիրքորոշում ունենան սահմանելու առավել կոշտ ֆինանսական գործակիցների նորմատիվային մեծությունների սահմանմանը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Համալսարանները ձգտելու են պարբերաբար վերանայելու դրամական հոսքերի գծով սահմանված նորմատիվները, ելնելով կրթական շուկայում իրենց մրցակցային դիրքերի փոփոխումներից: Հետևաբար, ֆինանսական գործակիցների գործառնական դերը բուհի դրամական միջոցների պորտֆելի կառավարման համակարգում հիմնականում թիրախավորվելու է հետևյալ ուղղություններով.

Առաջին, բուհի ֆինանսական պաշարի կայունության ապահովման մշտադիտարկմանը և դրամական հոսքերի ներդաշնակ հաշվեկշռմանը:

Երկրորդ, բուհի դրամական միջոցների պորտֆելի շարունակական բարելավմանը, ելնելով կրթական ծառայությունների մատուցման շուկայի պահանջարկի դինամիկ փոփոխումներից:

Երրորդ, ընթացիկ, միջնաժամկետ և հեռահար դրամական հոսքերի կառավարման գործնթացի ինտեգրմանը՝ բուհի մարտավարական և ռազմավարական ծրագրերի անխափան իրականացմանը, դրամական միջոցների պորտֆելի որակական բարելավման ազդակներ հաղորդելով կառավարման մարմիններին:

Հիմնաբառեր. մասնագիտական կրթության շուկա, կայուն ֆինանսավորում, դրամային ներհոսքեր, ֆինանսական կառավարում:

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ ВУЗОВ РА

Ваан Геворкян

Автор представляет финансовые проблемы в образовательной системе вузов Армении, и на этой основе предлагаются пути улучшения финансового менеджмента образовательных услуг. В этой связи, обосновывается составление баланса денежных потоков с целью ситуационной оценки финансового положения вуза. Считается также целесообразным организация сопоставительного анализа резервирования денежных средств вузов в течение учебного года.

Ключевые слова: устойчивое финансирование, рынок образования, денежные потоки, финансовый менеджмент

**DEVELOPMENT OF MONETARY MANAGEMENT SYSTEM IN
UNIVERSITIES RA
Vahan Gevorgyan**

Is analyzing the financial problems in the educational system of universities of Armenia, and on this basis, suggests ways of improving financial management of education supplying services. For this motivation, is corroborating compilation of balance of cash flows for the purpose of situational assessment of the university's financial position. It is also appropriate organization benchmarking reservation of funds in high schools throughout the school year.

Keywords: sustainable financing, market of education, cash inflows, financial management

**ՇՐՋԱՆԱՎԱՐՏՆԵՐԻ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ
ՀՍՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՐԻՐՆԵՐԸ
ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
Նոննա Խաչատրյան**

Մասնագիտական կրթական համակարգի բարեփոխումները և ԲԿԵՏ-ի զարգացման ուղղությունները Բոլոնիայի գործընթացի գործիքակազմի վերանայման նոր մարտահրավերներ են: Այսօր արդեն իսկ մեծ պահանջներ են դրվում տեղեկատվության թափանցելիության և հասանելիության ոլորտում: Եթե ոչ վաղ անցյալում կարևորվում էր, թե ի՞նչ գիտեր շրջանավատը և գիտելիքների ի՞նչ պաշար էր հավաքել, ապա ներկայումս առաջնահերթ է համարվում, թե նա իր կուտակած գիտելիքներով ի՞նչ կարող է անել, և ավելին՝ ի՞նչ հմտությամբ այն կարող է կիրառել:

Այս առումով դիպլոմի հավելվածում անհրաժեշտ է մանրամասն նշել, թե ծրագրի հաջող ավարտին ուսանողներն ինչ գիտելիքների, կարողությունների և հմտությունների կտիրապետեն: Պարտադիր է, որ սկսկալվող վերջնաքոյունքները համադրելի լինեն որակավորումների ազգային և սեկտորիալ շրջանակների պահանջների հետ, և նշված լինեն

այդ վերջնարդյունքների ձևավորմանը միտված ուսումնառության/դասավանդման մեթոդները ու գնահատման մեթոդները: Նման պարագայում ակադեմիական կրեդիտների շարժունության ընթացքում պայմաններ կստեղծվեն արագացված պարբերաշրջանով որակավորումների փոխանաչման համար:

Կարևորվում է նաև մասնագիտական կրթական ծրագրում ներկայացնել շրջանավարտի գործունեության ոլորտը և օբյեկտները, մասնագիտական գործունեության խնդիրները: ԲԿԵՏ-ում դեռևս ամբողջովին չեն լուծվել մասնագիտությունների ու դիպլոմների համադրելիության խնդիրները: Այս ուղղությամբ լայնածավալ աշխատանքներ է իրականացնում ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի Վիճակագրության ինստիտուտը, որը դեռևս 2013 թվականին վերանայեց Մասնագիտական կրթության դասակարգման միջազգային չափորոշիչները:¹ Ներկայացնելով մասնագիտությունների կոնկրետ ցանկ և ծածկագրում, չափորոշիչները հիմնականում երկու նպատակ են հետապնդում.

Առաջին. *համեմատելի դաշտ* է ստեղծվում տարբեր երկրներում մասնագիտությունների բազմազանության շրջանակում, թողարկվող մասնագիտությունները դասակարգելով ծածկագրման երեք դասով՝ ընդլայնված, նեղ և կոնկրետացված: Այսպես, «Բիզնես, վարչարարություն և իրավագիտություն» մասնագիտությունը ներկայացվում է 04 ընդարձակ դասով, որն այնուհետև առավել վերլուծական ենթադասերի է բաժանվում (տես աղյուսակ 1):

Ընդ որում, ԲԿԵՏ տարբեր երկրներում ոչ միշտ է հնարավոր ճիշտ նույն անվանամբ մասնագիտությունների թողարկումը, որը և կարող է դժվարություններ առաջացնել մասնագիտությունների փոխանաչման և համադրման ոլորտում: Այս առումով, «Մասնագիտական կրթության դասակարգման միջազգային չափորոշիչներ»-ում ճկունություն է ցուցաբերվում՝ յուրաքանչյուր ընդլայնված ոլորտին տալով միջգիտակարգային մասնագիտության ծածկագիր: Այսպես, «Մաքսային գործ» մասնագիտությունը, որը մեր հանրապետությունում միշտ էլ մրցակցային է համարվել, այսօր, որպես այդպիսին, չի ընկալվում արևմտաեվրոպական կրթական շուկայում: Եվ քանի որ, այդ մասնագիտությունը իր մեջ հիմնականում ընդգրկում է տնտեսական իրավունք և ֆինանսներ, ապա այն հնարավոր է ԲԿԵՏ տարածքում ներկայացնել որպես 0412 և 0421 մասնագիտությունների համակցում՝ դրանով իսկ դասակարգելով 0418 ծածկագրով և դարձնելով համադրելի տարբեր երկրներում (տես աղյուսակ 1):

¹ International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training 2013, ISCED 2013, UNESCO Institute for Statistics

Մասնագիտությունների դասակարգումը և ծածկագրումը¹

Ընդլայնված ոլորտ	Նեղ ոլորտ	Կոնկրետացված ոլորտ
04 Բիզնես, վարչարարություն և իրավագիտություն	041 Բիզնես, վարչարարություն	0411 Հաշվապահական հաշվառում և հարկում
		0412 Ֆինանսներ, բանկային գործ, ապահովագրություն
		0413 Կառավարում և վարչարարություն
		0414 Մարքեթինգ և գովազդ
		0415 Գործավարություն
		0416 Առևտուր
		0417 Աշխատանքային կարողություններ
		0418 Միջգիտակարգային մասնագիտությունների ծրագրեր, որոնք ընդգրկում են բիզնես և վարչարարություն
	042 Իրավագիտություն	0421 Իրավագիտություն
		0428 Միջգիտակարգային ծրագրեր, որոնք ընդգրկում են իրավագիտություն

Երկրորդ, “Մասնագիտական կրթության դասակարգման միջազգային չափորոշիչներ”-ի կիրառումը թույլ է տալիս *իրականացնելու հիմնավոր վիճակագրություն*՝ ԲԿԵՏ-ում պատրաստվող մասնագիտությունների թողարկման, աշխատաշուկայում մասնագետների շարժի ուղղությամբ: Այսպես, այս ստանդարտները հնարավորինս խմբավորել են համալսարաններում թողարկվող մասնագիտությունները, և այդ բազմազանությունում ներկայացրել ընդամենը 11 ընդլայնված, 29 նեղ և 110 կոնկրետացված ոլորտներ՝ վերջին ենթադասը խմբավորելով չորսանիշ ծածկագրով, որոնք պարտադիր ընդունելի պետք է լինեն ԲԿԵՏ բոլոր երկրներում: Համեմատության համար նշենք, որ մինչ այդ մեր հանրապետությունում ընդունված մասնագիտությունների քանակը շատ ավելի

¹ International Standard Classification of Education: Fields of Education and Training 2013, ISCED 2013, UNESCO Institute for Statistics, Appendix 1

ընդլայնված էր և շուրջ 2,5 անգամ գերազանցում էր ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի կողմից սահմանված մասնագիտություններին:

Ուսանողների կողմից *վաստակած գնահատականների համադրելիության և փոխանցելիության* միասնական մոտեցման ցուցաբերումը նույնպես արգելքներ է առաջացնում ուսանողների շարժունության գործընթացում: Այսօր Եվրոպան պահանջում է կրեդիտների փոխանակման կարճաժամկետ ընթացակարգերի կիրառում՝ շեշտադրում կատարելով նաև կրթական նախորդ մակարդակում բարձր գնահատականներ ունեցող ուսանողների կուտակված ակադեմիական կրեդիտների անարգել փոխանակմանը: Սակայն, համալսարանները կիրառելով գնահատման տարբեր սանդղակներ, դժվարություններ են ստեղծում արտասահմանյան բուհերում ուսանողների առաջադիմությունը գնահատելիս:

Այս առումով, 2015 թվականին վերանայված Կրեդիտների կուտակման և փոխանցման ուղեցույցը¹ առաջարկում է գնահատականների համադրելիությունը ապահովել տոկոսային ցուցանիշներով, դիպլոմի հավելվածում ներկայացնելով գնահատման սանդղակը՝ ըստ կրեդիտի որակավորման տոկոսային աստիճանի (բնականաբար, որակավորման առավելագույն շեմը ընդունելով 100%, իսկ նվազագույնը՝ 40%):

Եթե «Ա» բուհում կիրառվում է գնահատման 20 բալանոց սանդղակ, իսկ «Բ» բուհում՝ 10 բալանոց սանդղակ, ապա համադրելիության նպատակով բոլոր գնահատականները ներկայացվում են տոկոսային տեսքով: Այսինքն, յուրաքանչյուր գնահատական ցույց է տալիս, թե ուսանողը քանի՞ տոկոսով է յուրացրել առարկայական ծրագիրը: Այսպես, «Ա» բուհում կիրառվող 20 բալանոց համակարգի պարագայում «12» գնահատականը համընկնում է «Բ» բուհի «6» գնահատականին՝ որտեղ կիրառվում է 10 բալանոց համակարգը: Համապատասխանաբար «Ա» բուհի «10» գնահատականը համընկնում է «Բ» բուհի «5»-ին և այլն:

Կրեդիտների կուտակման և փոխանցման ուղեցույցը, ԲԿԵՏ մեկ երկրից մյուս երկիր ուսուցումը շարունակելիս ակադեմիական համախմբված կրեդիտների որակի համադրելիությունը՝ նույնպես առաջարկում է իրականացնել տոկոսային հենքով: Այսպես, գնահատման 20 բալանոց համակարգով «Ա» բուհում սովորող ուսանողը, եթե կուտակել է 180 կրեդիտ, և ցանկանում է փոխադրվել և ուսումը շարունակել արտասահմանյան «Բ» բուհում, որտեղ կիրառվում է գնահատման 10 բալանոց համակարգ, ապա կուտակված կրեդիտների որակի գնահատման համադրելիությունը առաջարկվում է իրականացնել հետևյալ քայլերով.

I քայլ. ըստ գնահատման սանդղակի խմբավորվում են որակավորված ակադեմիական կրեդիտները,

¹ ECTS Users' Guide, 2015

II քայլ. հաշվարկվում է յուրաքանչյուր որակավորված ակադեմիական կրեդիտների խմբի տեսակարար կշիռը՝ կուտակված ընդհանուր կրեդիտների կազմում,

III քայլ. հաշվարկվում են տոկոսները՝ կուտակային սկզբունքով,

IV քայլ. կատարվում է կուտակված տոկոսների համադրում:

Շարունակական կրթության վերջնարդյունքների ընդգրկումը կրեդիտների շարժունության ընթացքում նույնպես քննարկման առիթ է տալիս Բոլոնիայի գործընթացի շրջանակում: Աշխատաշուկայում արագ փոփոխվող պահանջարկը և աշխատանք փնտրողների մրցակցության ավելացումը ստիպում են դիմելու մասնագիտական վերապատրաստման՝ կրթության ճկուն եղանակներով, ինչպիսիք են կարճաժամկետ հեռավար թրեյնինգները, մասնագիտական հմտությունների կատարալեզորձման դասընթացները և այլն: Եվ ստացվում է այնպես, որ հաճախ վերապատրաստվողները ցանկություն են հայտնում իրենց կրթական ծանրաբեռնվածությունը վերածել ակադեմիական կրեդիտների և դրանք օգտագործել համալսարանական կրթության հաջորդ մակարդակին անցնելիս:

Այս առումով, ներկայումս հիմնախնդիր է հանդիսանում ԲԿԵՏ համալսարաններում մշակել մասնագիտական վերապատրաստման ընթացքում ուսումնառության ծանրաբեռնվածության գնահատման մեխանիզմներ: Վերապատրաստված ուսանողի ուսումնառության վերջնարդյունքների ճանաչումը հնարավորություն կստեղծի օժանդակելու նրան, արդեն որպես դիմորդի, կրթական հաջորդ փուլին անցում կատարելիս:

Ընդ որում, նախորդող կրթության արդյունքների գնահատման ժամանակ կուտակված կրեդիտներին զուգահեռ, առաջարկվում է կիրառել «պորտֆոլիո մեթոդը», երբ այլընտրանքային կրթության ավարտից հետո վերապատրաստված ուսանողին տրամադրվում է փաստաթղթերի փաթեթ, որում ներառվում է նրա ուսումնառության ծանրաբեռնվածությունը, առաջադիմությունը, մասնագիտական հմտությունների և կարողությունների նկարագիրը, դասախոսական անձնակազմի երաշխավորությունները և այլն:¹ Հետևաբար, Բոլոնիայի գործընթացի ներկայիս փուլում վերանայվում են շարժունության սկզբունքները, կարևորելով փոխձանաչման պարզ և կարճաժամկետ ընթացակարգերը: Պորտֆոլիո մեթոդի կիրառման պարագայում, փոխվստահության սկզբունքով հաջորդ կրթական փուլի անցման չբավարարող կրեդիտները որոշակի առումով կարող են փոխհատուցվել ներկայացված փաթեթում ընդգրկված երաշխավորություններով, մասնագիտական բարձր հմտությունների ու կարողությունների առկայության հիմնավորումներով և այլն: Հետևաբար,

¹ ESTC Users Guide, p. 47

շարունակական կրթության համատեքստում կրեդիտների շարժունության և փոխձանաչման գործընթացում առաջարկվում է ճկունության ցուցաբերում, խստացված ձևաչափերի վերանայում:

Ներկայումս ձևավորվել է մի իրավիճակ, երբ բարձրագույն կրթությամբ շրջանավարտների մասնագիտական հմտություններն ու կարողություններն արագորեն «հնանում են» և չեն բավարարում գործատուների պահանջներին: Համալսարանական ավանդական կրթությունը, որն առնվազն չորս տարով է իրականացվում, խնդիր ունի ժամանակին արձագանքելու գիտելիքահենք տնտեսության առաջընթացի պահանջների բավարարմանը: Հետևաբար, համալսարանական կրթությունը զարգացած երկրներում հետզհետե ընդգրկում է ակադեմիական ճկուն համակարգեր՝ հնարավորություն ստեղծելով անհատի մեջ զարգացնելու ինչպես կարիերայի ձևավորման ուղիների բազմազանություն, այնպես էլ մրցակցային աշխատաշուկայում արագ կոդմնորոշվելու և վերապատրաստվելու ունակություն: Այդ ամենն իրականացվում է շարունակական կրթության համակարգի կիրարկման պայմաններում:

Արևմուտքում հասարակական առաջընթաց է համարվում ոչ միայն որակյալ համալսարաններ ունենալը, այլև որակավորման դասընթաց մատուցող կենտրոնների, վերապատրաստման դպրոցների լայն ցանցի օգնությամբ մասնագիտական կրթության մասսայականացումը: Եվ պատահական չէ, որ վերջին տասնամյակում իր զարգացումն ապրող Բոլոնիայի գործընթացի մի շարք փաստաթղթերում խնդիր է դրվում, որ բուհերն իրենց ավանդական ուսումնական ծրագրերի վերամշակման ընթացքում առաջնայնություն տան շարունակական կրթությանը, և այս հիմնահարցը համարեն հաստատությունների ռազմավարական զարգացման կենտրոնական, էական տարրերից մեկը: Սակայն անգամ համալսարանական հարուստ ավանդույթներ ունեցող եվրոպական երկրներում համակարգված շարունակական կրթությունը դժվարությունների է հանդիպում:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Շարունակական կրթության իրականացման ճանապարհով իջնում է ուսումնական ծառայությունների մատուցման ինքնարժեքը, և կրճատվում է համալսարանական ուսման տևողությունը: Կրթական ծառայությունների մատուցումը համալսարաններում առավել թանկ է նստում հասարակության վրա, ուստի համակարգված շարունակական կրթության ներդրման արդյունքում կատարվում է ուսումնական գոր-

ծրնթացների ծախսատարության կրճատում՝ ի հաշիվ այլընտրանքային ուսումնառության ընդլայնման:¹

Շարունակական կրթության համակարգային ներդրումը ուղիներ է ստեղծում ինտեգրելու մասնագիտական կրթություն մատուցող տարբեր հաստատությունների (պետական թե մասնավոր, ավանդական կամ այլընտրանքային) գործունեությունը և դրանով իսկ՝ բացահայտելու ուսումնական գործընթացի արդյունավետության բարձրացման ռեզերվները: Եվ դա է պատճառը, որ Բոլոնիայի գործընթացի գործիքակազմը վերանայելիս ներկայումս լուրջ տեղ է հատկացվում շարունակական կրթության համատեքստում ոչ միայն ակադեմիական կրեդիտների ձանաչման փոխվստահության, այլև դրանց կարճաժամկետ և դյուրին փոխանակման հիմնախնդիրների լուծմանը:

Այսպիսով, Բոլոնիայի գործընթացի գործիքակազմի վերանայումը ներկայումս նպատակ է հետապնդում հնարավորինս պարզեցնելու փոխձանաչման, շարժունության գործընթացները, նպատակ ունենալով առավել ճկունություն և ակտիվացում ցուցաբերելու բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքի ձևավորմանը:

Հիմնաբառեր. գնահատման համակարգ, ակադեմիական շարժունություն և կրեդիտներ, շրջանավարտի կարողություններ:

SKILLS AND ABILITIES FORMATION ISSUES FOR GRADUETORS IN THE HIGHER EDUCATIONAL SYSTEM

Nonna Khachatryan

Traditionally, Armenian universities mostly viewed as an educational, but not research service providing entities, and therefore they were taking behind position within the former USSR Research institutions. But after independence of Armenia, it became necessary to the development research contained in university environment, because research institutional huge system in current simply collapsed in Armenia.

Key words: grading system, academic mobility and credits, ability of gradulators.

¹ Խաչատրյան Ն.Ն., Շարունակական կրթության հիմնախնդիրները, //Էկոնոմիկա, 2010, 2010, #3, 52 էջ

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ И УМЕНИЙ ВЫПУСКНИКОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Нонна Хачатрян

Традиционно, действующая вузовская система Армении в основном сконцентрировала свою деятельность на образовательные услуги, оставляя на заднем плане сферу исследования и науки. Исследовательская деятельность была централизована в научно-исследовательских институтах бывшего Советского Союза, которые после независимости Армении практически не функционировали. В сложившейся ситуации в вузах возникла проблема активного наращивания научной деятельности, что особенно должно отражаться в учебных планах.

Ключевые слова: система оценки, академическая мобильность, академические кредиты, умения выпускников.

ԲՆԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՀԱՄԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ Հարություն Խալաթյան

Կազմակերպությունների տնտեսական գործունեության արդյունքները ավանդաբար հրապարակվել են ֆինանսական (հաշվապահական) հաշվետվություններով, որտեղ ընդգրկվել են տնտեսավարման ռեսուրսներն ու դրանց օգտագործման ֆինանսական հետևանքները: Սակայն, ներկայումս գործարարության ռեսուրսների ձևավորման գործընթացում տնտեսականից բացի, հետզհետե նշանակում է նաև բնապահպանական գործոնը: Տնտեսության բուռն զարգացումն ուղեկցվում է բնական ռեսուրսների ակտիվ շահագործմամբ, շրջակա միջավայրի աղտոտմամբ, մարդուն ու բնությանը սպառնացող էկոլոգիապես անհարիր սպառման ապրանքների թողարկմամբ: Հետևաբար, շահույթի ստացման ճանապարհին գործարարությունը տնտեսական ռեսուրսներից բացի, կամա թե ակամա սպառում է նաև շրջակա միջավայրի ռեսուրսներ:

Այստեղից հարց է ծագում, թե՞ արդյոք արդարացված է կազմակերպությունների գործունեության ֆինանսական հաշվետվություններում բնապահպանական ցուցանիշների ընդգրկումը, կամ, արդյո՞ք առկա է այդպիսի տեղեկատվությամբ նկատմամբ հասարակական պահանջումը:¹

¹ Анисимов К. С., Экологический аудит, Москва, Пео_инфо, 2012, стр. 96

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հետզհետե մեծանում է բնապահպանական ցուցանիշների ընդգրկումը կազմակերպությունների կողմից հրապարակվող ֆինանսական հաշվետվություններում, քանի որ բնօգտագործման գործոնը սկսում է որոշիչ դեր խաղալ հաշվապահական հաշվետվություններն օգտագործողների շրջանում տնտեսական որոշումներ կայացնելիս:

Ներկայումս ՀՀ-ում խոշոր հարկատուները և բնական պաշարներ օգտագործող կազմակերպություններն ներկայացնում են բնօգտագործման և բնապահպանական հաշվետվություններ, սակայն դրանցում ընդգրկված տեղեկատվությունը շրջակա միջավայրի պահպանման միայն ավանդական, և ոչ ֆինանսական ցուցանիշներ է պարունակում (արտանետումներ, թափոնների լուծարում և այլն):

Կազմակերպությունների հրապարակվող հաշվետվություններում դեռևս չի բացահայտվում էկոֆինանսական այնպիսի տեղեկատվություն, որն առնչվեր տնտեսական գործունեության արդյունքում բնապահպանական վնասներին և ծախսերին, բնապահպանական առկա և պոտենցիալ պարտավորություններին, շրջակա միջավայրի պահպանման նպատակով ձեռք բերված ակտիվներին և այլն: Կազմակերպությունները չեն ձգտում բնապահպանական գործունեության հավաստի տեղեկատվության արժանահավատ բացահայտմանը, խուսափելով դատական վեճերից, բնապահպանության տեսչական տուգանքներից, «կանաչների» հասարակական կազմակերպությունների ճնշումներից:¹

Սակայն դրա հետ մեկտեղ, միջազգային պրակտիկայում նկատելի է էկոֆինանսական հաշվետվության հրապարակման հասարակական պահանջմունքի աճի միտումը, երբ բնօգտագործման ավանդական (ֆիզիկական) ցուցանիշների հետ զուգահեռ պահանջ է դրվում բացահայտելու կազմակերպության բնապահպանական քաղաքականությունը, բնապահպանության ոլորտում ընդգրկված ակտիվներն ու պարտավորությունները, ինչպես նաև շրջակա միջավայրին հասցված վնասի կամ բնական ռեսուրսների վերականգմանն ուղղված տնտեսական արդյունքները: Էկոֆինանսական տեղեկատվության բացահայտումը աշխարհի շատ երկրներում դեռևս կամավոր բնույթ է կրում: Քիչ են այն երկրները (Դանիա, Նորվեգիա), ուր բնապահպանական տեղեկատվության բացահայտման պահանջը կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվություններում օրենքի ուժ է ստացել:

¹ Ճուղուրյան Ա., Ծերունյան Վ., Բնապահպանական աուդիտ, «Տնտեսագետ», 2006, էջ 21

Ներկայացնենք ֆինանսական հաշվետվություններն օգտագործողների հետաքրքրության շրջանակները կազմակերպության բնապահպանական գործունեության շրջանակներում:

1. **Ներդրողները**, որոնք համալրում են կազմակերպության կապիտալը, հաշվետվական տեղեկատվությամբ գնահատում են ներդրումային ռիսկն ու փոխհատուցման չափը:

Ներդրողներին հետաքրքրում է գնված բաժնետոմսերի շահաբերությունը և կազմակերպության տնտեսական գործունեության արդյունավետությունը: Այդ տեղեկատվությունը հիմնականում տրամադրում է ֆինանսական հաշվառումը՝ ներկայացրած հաշվեկշռով կամ ֆինանսական արդյունքների մասին հաշվետվությամբ: Ֆինանսական հաշվետվության նման տեղեկատվությամբ գնահատվում է նաև բնապահպանական գործունեության ռիսկը, քանի որ ներդրողներին մտահոգում է բնապահպանական պարտավորությունների չափը, բնապահպանության նպատակով ձեռքբերված ակտիվների տեսակարար կշիռը, բնապահպանությանն ուղղված ակնկալվող ֆինանսական արտահոսքերը:

2. **Աշխատակիցները**, որոնք հետաքրքրված իրենց աշխատավարձով, թոշակով և տեսանելի ապագայում աշխատատեղերով կազմակերպության ապահովման կարողությամբ, «կարդում են» են ֆինանսական հաշվետվությունները և տեղեկացվում բնապահպանական ռիսկերի մասին:

Ֆինանսական հաշվետվություններում բնապահպանական գործունեության արդյունքների արտացոլումը որոշիչ դեր է խաղում կազմակերպության վճարունակության, սնանկացման վտանգի աստիճանի, ինչպես նաև մոտ ապագայում ձեռներեցության շարունակման հնարավորության գնահատման հաշվարկներում:

3. **Վարկատուները**, որոնք հաշվապահական տեղեկատվությամբ գնահատում են իրենց կողմից տրամադրած փոխառու միջոցների և տոկոսավճարների ժամանակին վճարման կազմակերպության կարողությունը:

Փոխատուներն, օգտվելով ֆինանսական հաշվառման կողմից ներկայացված հաշվեկշռից և ֆինանսական հետևանքների հաշվետվությունից, որոշում են իրենց տրամադրած վարկերի վերադարձելիության երաշխիքային աստիճանը, կազմակերպության կողմից վարկային տոկոսների լիարժեք վճարման հնարավորությունը, փոխառությունների օգտագործման նպատակայնությունն ու արդյունավետությունը: Եվ քանի որ կազմակերպությունների տնտեսական գործունեության կայունությունը պայմանավորվում է նաև բնապահպանական գործոնով, ուստի բնօգտագործման ցուցանիշների ընդգրկումը ֆինանսական հաշվետվու-

թյուններում արդարացվում է գործարարության շարունակելիության հեռահար հաշվարկների ժամանակ:

4. Առևտրային կրեդիտորները, որոնք ի տարբերություն վարկատուների, հաշվապահական տեղեկատվությամբ գնահատում են իրենց կատարած ծառայությունների կամ վաճառած ակտիվների դիմաց լիարժեք և ժամանակին վճարման կազմակերպության կարողությունը՝ ավելի կարճաժամկետ հատվածում:

Հետևաբար, կրեդիտորները բնապահպանական պարտավորությունների տեղեկացմամբ առավել իրատեսորեն են որոշում կազմակերպության վճարունակությունը տվյալ պահին կամ մոտ ապագայում: Բացի այդ նրանց հետաքրքրում է իրենց գործընկերների դրամական հոսքերի տեղեկատվությունը, որոնք նույնպես էական են բնապահպանական գործունեության շրջանակներում և պետք է բացահայտվեն ֆինանսական հաշվառման հաշվետվությամբ:

5. Կառավարությունը, որը հաշվետվական տեղակատվություն օգտագործելով կարգավորում է տնտեսավարման միջոցների բաշխումը, գնահատում է տնտեսական անվտանգությունը, ինչպես նաև վերլուծում երկրում տիրող բնապահպանական և բնօգտագործման վիճակը:

Ավանդաբար, բնապահպանական հաշվառումը սահմանափակվել է վիճակագրության սահմաններում, որոշ չափով արտացոլվել ազգային հաշիվներում, սակայն իր արդյունքներով չի ընդգրկվել կազմակերպությունների ֆինանսական հաշվետվությունների կազմում: Պետությանը մշտապես հետաքրքրել է կազմակերպությունների կողմից ջրային և օդային ավազանի աղտոտման վիճակը, բնական ռեսուրսների արդյունավետ շահագործման աստիճանը, որոնք կազմակերպությունների կողմից մշտապես ներկայացվել են բնապահպանական հաշվետվությունների ձևով: Սակայն, ներկայումս առաջնիերթ է համարվում բնօգտագործման ավանդական ցուցանիշների ներկայացմանը զուգահեռ նաև բնօգտագործման ֆինանսական արդյունքների հաշվարկն ու հաշվետվությունը:¹

Պետության համար, բնօգտագործման ազգային անվտանգության շրջանակներից բացի, ներկայումս հրատապ է համարվում նաև կազմակերպությունների կողմից բնական ռեսուրսների օգտագործման տնտեսական գնահատումը: Փորձը ցույց է տալիս, որ վերջին տարիներին ստեղծվող տրանսազգային կորպորացիաների շարժառիթը նաև բնապահպանության գործոնն է, քանի որ շատ դեպքերում կազմակերպությունների շահույթը չի փոխհատուցում դրանց կողմից շրջակա միջավայրին պատշառած վնասի չափը և նպատակահարմար է դառնում

¹ Ефимов. Н.Н., Основы экомеджмента, М., Инфра, 2014, стр58-59

բնապահպանության համար սպառնալիք հանդիսացող տեխնոլոգիաների տեղափոխումը մեկ այլ երկիր: Եվ պատահական չէ, որ զարգացած երկրներում համատեղ ձեռնարկությունների ստեղծման ժամանակ կառավարության կողմից պահանջվում է բնապահպանական աուդիտորական եզրակացություն, որպեսզի համադրվի արտասահմանյան կապիտալի բաժնենասով կազմակերպության գործարարությունից ձևավորվող տնտեսական շահը՝ բնօգտագործման ակնկալվող վնասի հետ:

6. կազմակերպության վարչական ապարատը, որը հաշվապահական հաշվետվությամբ գնահատում է ծախսերի կրճատման, շահույթի ավելացման ռեզերվները, ինչպես նաև ուրվագծում տնտեսավարման ռազմավարությունը տեսանելի ապագայում:

Ներտնտեսական մենեջմենթի պահանջները բավարարում է կառավարչական հաշվառման կողմից, որը վարչական ապարատին տեղեկատվություն է տրամադրում կազմակերպության ծախսային նորմատիվային և փաստացի հոսքերի վերաբերյալ, բացահայտելով ռեսուրսների ծախսի կրճատման ռեզերվները: Շահույթի ավելացման նպատակով տվյալ ինֆորմացիան համադրվում է նաև եկամուտների հոսքերի հետ, գնահատելով ֆինանսական արդյունքների աճի հնարավորությունները:

Կազմակերպության վարչակազմին կառավարչական հաշվառումը տեղեկատվություն պետք է հաղորդի նաև բնապահպանական գործունեությամբ ֆինանսական հոսքերի մասին, որով որոշումներ են կայացվում կապիտալի կառուցվածքի, մոտ ապագայում տնտեսական ռազմավարության վերաբերյալ:

7. Հասարակությունը, որը գնահատում է հաշվետվություն ներկայացնող կազմակերպության հնարավորություններն բնական ռեսուրսների խելամիտ օգտագործման, շրջական միջավայրի աղտոտվածության կանխման, բնապահպանության գործունեության ակտիվացման ոլորտներում:

Կազմակերպության ֆինանսական հաշվետվություններում բնապահպանական ցուցանիշների ընդգրկումը մեծապես կօժանդակի «կանանչ» հասարակական կազմակերպությունների գործունեությանը, կնպաստի հասարակության կողմից բնօգտագործման վերահսկողության արդյունավետությանը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ եթե անգամ կազմակերպությունները ներկայացնում են բնապահպանական գործունեության ցուցանիշներ, ապա դրանք խթանվում են գործարարության ծախսերի, եկամուտների կազմում, չեն առանձնացվում, և դրանով հնարավորություն չի ստեղծվում տեղեկացվելու էկոգործունեության տնտեսական արդյունքներին:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բնապահպանության ոլորտը ավանդաբար կարգավորվել է իրավական և վարչական մեթոդներով: Ներկայումս էլ պետական մակարդակով և օրենքի թելադրանքով ակտիվորեն գործում են զանազան վերահսկիչ օղակներ, որոնք հոգ են տանում շրջակա միջավայրի պահպանության, բնական ռեսուրսների անխնա շահագործման կանխման, ինչպես նաև բնապահպանական նորմերով գործարարության կազմակերպման համար: Դրան զուգահեռ, արագ տեմպերով ձևավորվում են նաև հասարակական կազմակերպություններ, զանազան «կանաչների միություններ», որոնք անհանգստացած շրջակա միջավայրի աղտոտմամբ և բնական ռեսուրսների ոչ ռացիոնալ շահագործմամբ, ակտիվ պայքար են տանում բնությանը վնաս հասցնող գործարարների և կազմակերպությունների դեմ:

Հիմնաբաներ. ֆինանսական հաշվետվություն, բնապահպանական հաշվետվություն, բնապահպանական աուդիտ, էկոարդարություն:

FINANCIAL CONTROL ISSUES IN ENVIRONMENT FRAMEWORK IN PRODUCTION ENTITIES

Harutyun Khalatyan

Production activity of entities is giving huge damages impact on environment. For the meantime, environmental reporting of production entities is steel partly presenting information about recovering and recycling actions. In article is making suggestion for making targeted environmental reporting for internal and external decision makers.

Key words: financial reporting, environment reporting, environmental audit, eco evenhanded.

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ ЭКОЛОГИИ В ПРЕДПРИЯТИЯХ

Арутюн Халатян

Производственная деятельность предприятий наносит ощутимый вред экологии. Вместе с тем, экологические отчетности частично представляют информацию о природо - восстановительной деятельности промышленных организаций. В статье обосновываются внедрения экологической отчетности.

Ключевые слова: финансовая отчетность, экологическая отчетность, экологический аудит, эко справедливость.

**ՀԻՎԱՆԴԱՆՈՑԱՅԻՆ ԲՈՒԺՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՖԻՆԱՆՍԱՎՈՐՄԱՆ
ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ**
Հայաստան Հակոբյան

ՀՀ կառավարության 2017-2019 թվականների միջնաժամկետ ծախսերի ծրագրով¹ առաջիկա տարիներին առողջապահության ոլորտին հատկացվող պետական ֆինանսավորման աճ չի նախատեսվում, աճի տեմպեր չկան կամ աննշան են վճարովի բուժօգնության բնագավառում, ուստի այս պայմաններում առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում առկա միջոցների տնօրինման արդյունավետության բարձրացման խնդիրը:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ Հայաստանի Հանրապետությունում պետական պատվերի շրջանակներում անվճար բուժօգնության ողջ ծավալը լիարժեք ապահովելու համար պահանջվող ֆինանսական ռեսուրսները էականորեն գերազանցում են այդ նպատակով ներկայումս պետական բյուջեից հատկացվող միջոցներին: Հիվանդանոցային օդակում պետական պատվերով իրականացված բուժօգնության դեպքերի մասնաբաժինը ընդհանուր դեպքերի թվաքանակում կազմում է շուրջ 83 տոկոս: Ըստ գնահատումների՝ առկա ֆինանսական ճեղքվածքը հիվանդանոցային բժշկական օգնության մասով կազմում է տարեկան շուրջ 22,8 մլրդ. դրամ: 2017 թվականի բյուջեով² առողջապահությանը նախատեսվող միջոցները 2016 թվականի հաստատված բյուջեի նկատմամբ նվազել են 2.4 մլրդ դրամով³: Մինևույն ժամանակ, հիվանդանոցային բուժօգնության մասով 2016 թվականի դեպքերի թվաքանակը 2015 թվականի նկատմամբ չեն նվազել: 2016 թվականին նախատեսված բուժօգնության ծավալներից բարձր տեմպեր են գրանցվում բնակչության սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերի ցանկում ընդգրկված անձանց բուժօգնության ծրագրում: Պայմանագրային ծավալներից ավելին են կատարվել սրտի անվճար վիրահատության դեպքերը, աճի բարձր տեմպեր են դիտարկվում հեմոդիալիզի ծառայության, արտահիվանդանոցային լաբորատոր-գործիքային հետազոտությունների, հիվանդանոցային անհետաձգելի բուժօգնության, զինծառայողներին, փրկարար ծառայողներին, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամներին բժշկական օգնության ծառայությունների, երեխաների բուժօգնության ծավալներում և այլն: Այս

¹ ՀՀ Կառավարության 7 հուլիսի 2016 թվականի N 723-Ն որոշումը «ՀՀ 2017-2019 թվականների պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիրը հաստատելու մասին»

² «ՀՀ 2017 թվականի պետական բյուջեի մասին» ՀՀ օրենք

³ ՀՀ 2016 թվականի պետական բյուջեի մասին ՀՀ օրենք

պայմաններում մի շարք ծրագրերում ծառայությունների գները հաշվարկվում և հաստատվում են մնացորդային սկզբունքով՝ առկա ֆինանսավորման գումարը փաստացի դեպքերի թվի վրա բաժանելով, որի արդյունքում ձևավորվում են ոչ իրատեսական, շուկայականից ցածր գներ: Այսպես, օրինակ «Բնակչության սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերում ընդգրկված բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրում միևնույն ծառայության գինը շուրջ երկու անգամ ցածր է «Ձին-ծառայողներին, փրկարար ծառայողներին, ինչպես նաև նրանց ընտանիքների անդամներին բժշկական օգնության ծառայություններ» և «Պետական հիմնարկների և կազմակերպությունների աշխատողների բժշկական օգնության ծառայություններ» ծրագրերի շահառուների համար սահմանված գներից, որը ոչ միայն չի ապահովում անհրաժեշտ որակի բուժօգնության լիարժեք մատուցումը, այլ նաև ուղղակիորեն նպաստում է ստվերային դրամաշրջանառությանը և ստեղծում են կոռուպցիոն ռիսկեր, ինչն էլ բերում է բնակչության, և բուժաշխատողների շրջանում արդարացի դժգոհությունների¹:

Հիվանդանոցային ծառայությունները, որոնք ներառում են թվով 17 ծրագրեր ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության բնակչության անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնությունը: Ընդ որում սոցանապահովների խմբում ընդգրկված անձանց անվճար է մատուցվում բյուջեով նախատեսված բոլոր ծրագրերը և ծառայությունները², իսկ ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող մյուս անձանց՝ առանձին ծրագրերի և ծառայությունների մասով: Բյուջեով հատկացված հիվանդանոցային միջոցների 46,2%-ը ծախսվում է սոցանապահով խմբերում ընդգրկված անձանց՝ բուժօգնության համար: Առաջարկվում է պահպանել բյուջեի ձևավորման գործող սկզբունքները, հնարավորության սահմաններում վերանայել սոցանապահովների ցանկերը, այդ խմբերի համար նախատեսել առանձին ծրագրով ֆինանսավորում, բյուջեի մնացած գումարի շրջանակներում ձևավորել այլ ծրագրեր՝ ելնելով առողջապահական գերակայություններից:

Անվճար բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու իրավունք ունեցող բնակչության սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերը սահմանված են ՀՀ կառավարության 318-Ն որոշմամբ (04.03.2004թ.), որով սահմանված են թվով 26 խմբեր: Նշված խմբերի ընդհանուր շահառուների թվաքանակը կազմում է 2.444.064 մարդ, ընդհանուր շահառուների թվից անվճար բուժօգնության իրավունքից օգտվում են 1.249.964 ֆիզիկական

¹ Վերլուծությունը կատարված է հեղինակի կողմից

² ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի թիվ 318-Ն որոշում

անձ, մնացած շահառուները դրանք տարբեր խմբերում կրկնվող անձինք են:

Բնակչության սոցանապահով և հատուկ խմբերում ընդգրկվածների (բացառությամբ նպաստառուների) համար ծառայությունների փաթեթները կարող են սահմանափակ լինել՝ ընդգրկելով հիմնականում առաձին հիվանդությունների տեսակներ, ինչպես նաև դեղորայքով և անհրաժեշտ ախտորոշիչ հետազոտություններով ապահովման ծավալները: Ֆինանսավորման մոտեցումներում պետք է դիտարկվի ծառայության մատուցման փաստը՝ անկախ նրանից, թե բուժօգնության կազմակերպման ո՞ր մակարդակում են այդ ծառայությունները մատուցվել՝ առաջնային, թե՛ երկրորդային: Պետք է հաշվի առնել, որ փոխհատուցման համակարգի որոշակի փոփոխությունները կարող են ուղեկցվել խնդիրներով:

1. Շահառուների դժգոհությունների առաջացում՝ պայմանավորված սահմանափակումների կիրառմամբ և որոշ ծառայություններ արտոնյալ պայմաններով տրամադրմամբ,

2. Բժշկական կազմակերպությունների պայմանագրային գումարների հաշվարկմամբ՝ պայմանավորված շահառուների թվի ճշտման, հիվանդությունների տեսակների և դրանց ըստ մակարդակների բուժման հետ կապված ծախսերի գնահատման, ամբուլատոր պայմաններում բուժման ուղեգրումների վերահսկման, ամբուլատոր պայմաններում բուժման ենթակա հիվանդությունները ուղղակի հիվանդանոց ուղեգրման դեպքերի գնահատման հետ կապված և այլն:

Այստեղ պետք է հաշվի առնել, որ բնակչության կարիքավոր խավերին մատչելի բուժօգնության տրամադրման սկզբունքից ելնելով ավելի առաջնային է, որպեսզի այդ խավի ընտրությունը հիմնված լինի պետության սոցիալական քաղաքականության գործող սկզբունքների վրա: Դրա մասին է վկայում նաև սոցիալական քաղաքականություն իրականացնող պետական լիազոր մարմնի կողմից հաշմանդամության ֆունկցիոնալ դասակարգման հիման վրա հաշմանդամ հանդիսացող քաղաքացիների սոցիալական ներառման մոտեցումները, երբ գնահատվելու են ոչ թե անձի առողջական խնդիրները, այլ նրա սոցիալական ներառման աստիճանը: Իրականությունը այն է, որ անձը կարող է 2-րդ կամ 3-րդ խմբի հաշմանդամ լինել, սակայն զբաղվի գործարարությամբ, զբաղեցնի պետական բարձր պաշտոններ և այլն, այսինքն հաշմանդամությունը ոչ միշտ է արտացոլում անձի կարիքավորությունը և սոցիալական՝ այդ թվում առողջապահական ծառայություններից անվճար կամ արտոնյալ պայմաններով օգտվելու անհրաժեշտությունը: Դրանից ելնելով կարող են սահմանվել անվճար և արտոնյալ պայմաններով բուժօգնություն ստանալու իրավունք ունեցող սոցիալական խմբերի ցանկում ընդգրկված շահա-

ռունների համար բժշկական օգնության և սպասարկման փոխհատուցման տարբերակված մոտեցում՝ ամբողջությամբ անվճար, համավճարային կամ պետական մասնակցությամբ և վճարովի սկզբունքով բուժօգնության կազմակերպում:

ՀՀ 2017 թվականի պետական բյուջեով Սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերում ընդգրկվածների բժշկական օգնության ծառայություններ ծրագրի (այսուհետ՝ Ծրագիր) իրականացման համար նախատեսված է 6.2 մլրդ դրամ:

Առաջարկվում է Ծրագրի շրջանակներում, պահպանելով սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերում ընդգրկվածների գործող ցանկը, գործող գները ավելացնել 2 անգամ՝ հավասարեցնելով զինծառայողներին և սոց շահառուներին մատուցվող ծառայությունների գների: Այս միջոցառման իրականացման համար բյուջեի դիֆիցիտը կկազմի 7,3 մլրդ դրամ: Դիֆիցիտի մարման համար առաջարկվում է հետևյալ քայլերը.

-2-րդ և 3-րդ կարգի հաշմանդամների բժշկական օգնության փոխհատուցման շրջանակներում կիրառել համավճարի սկզբունքը, ընդ որում համավճարի չափը սահմանել գների ավելացման չափով: Այս միջոցառման իրականացման արդյունքում դիֆիցիտը կնվազի 4.1 մլրդ դրամով,

-սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերում ընդգրկվածների համար սահմանել հիվանդությունների և վիճակների ցանկ՝ հիմնականում կրճատելով թերապևտիկ պրոֆիլի պլանային դեպքերը: Այս միջոցառման իրականացման արդյունքում հիվանդների թվի կանխատեսվող կրճատումը կկազմի 22400 դեպք և դիֆիցիտը կնվազի 1.9 մլրդ դրամով,

- պետական պատվերի ծավալներից հանել ՀՀ կառավարության որոշմամբ ՀՀ առողջապահության նախարարության, Երևանի քաղաքապետարանի, ՀՀ մարզպետարանների և կազմակերպության հանձնաժողովների կողմից տրված ուղեգրերով ոչ սոցիալապես անապահով անձանց բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքը¹: Այս միջոցառման արդյունքում հիվանդների թիվը կկրճատվի 5500 դեպքով և դիֆիցիտը կնվազի 1.3 մլրդ դրամով:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայաստանի առողջապահական շուկան ներկայումս բավականաչափ մրցակցային է և այդ առումով ներդրումային և լիցենզավորման ոլորտում առաջարկվող քայլերը կարճաժամկետ հեռանկարում էական ռիսկեր չեն պարունակում: Ոլորտի օպտիմալացմանն ուղղված հետագա քայլերը, որոնք կբերեն թերժանրաբեռնված և ոչ արդյունավետ ծառա-

¹ ՀՀ կառավարության 2004 թվականի մարտի 4-ի թիվ 318-Ն որոշում

յությունների կամ առանձին բուժօգնականների փակմանը, կբարձրացնեն պետական միջոցների օգտագործման, ինչպես նաև բժշկական ծառայությունների կազմակերպման արդյունավետությունը: Դրա հետ մեկտեղ, առկա է որոշակի սոցիալական դժգոհության առաջացման ռիսկ, կապված առանձին ծառայությունների կամ բուժօգնականների աշխատակիցների կրճատման հետ:

Հիմնադրամեր. պետական պատվեր, երաշխավորված անվճար և արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնություն և սպասարկում, սոցիալապես անապահով և հատուկ խմբերի ցանկում ընդգրկված անձանց բուժօգնություն, պայմանագրային ծավալ:

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В БОЛЬНИЦАХ **Айастан Акобян**

Финансирование здравоохранения из государственного бюджета имеет ограниченные возможности. Проблемы связаны с представлением социальных групп, включенных в перечень реализации медицинской помощи и обслуживания. В статье предлагаются пути компенсации и дифференцированный подход к медицинской помощи, в результате которого в определенной степени повысится качество медицинской помощи, сократится теневое денежное обращение.

Ключевые слова: государственный заказ, медицинская помощь и обслуживание на льготных условиях, гарантированные государством уязвимые и особые группы, медицинская помощь, договорной цикл.

MEDICAL ASSISTANCE IN FINANCING HEALTH AND MECHANISMS FOR IMPROVING WAYS **Hayastan Hakobyan**

Currently, in hospitals the actual increase of cases, from the state budget in the system resources in a limited capacity, Problems is the proposal of the social groups included in the list, ball for realization of medical aid and payment service. In article is suggested differentiated approach to medical care and prices on the increase, which to some extent will increase the quality of care, reduced shadow monetary circulation.

Keywords: state order, free of charge and concessional medical treatment and care, vulnerable and special groups included in the list of persons, medical assistance, contractual cycle.

**ԴՐԱՄԱԿԱՆ ՀՈՍՔԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ ՀՀ ԲԱՆԿԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
Սարգսյան Նարինե**

Ֆինանսական միջնորդության համակարգում ՀՀ առևտրային բանկերը առանցքային դերակատարում ունեն: Անգամ ֆինանսատնտեսական ճգնաժամախ տարիներին ՀՀ-ում գործող առևտրային բանկերը փոքր-ինչ նվազեցնելով շահութաբերությունը, այնուամենայնիվ գործունեության կայունություն ցուցաբերեցին: Ներկայումս հանրապետությունում դիտարկվում է բանկային կապիտալի խոշորացում, կապիտալի որակական կազմի բարելավում, նպատակ ունենալով դիմակայելու ոչ միայն բանկային գործունեության ավանդական, այլև համակարգային ռիսկերին և արտաքին շուկաներում ձևավորվող անբարենիսաստ միջավայրային փոփոխություններին:

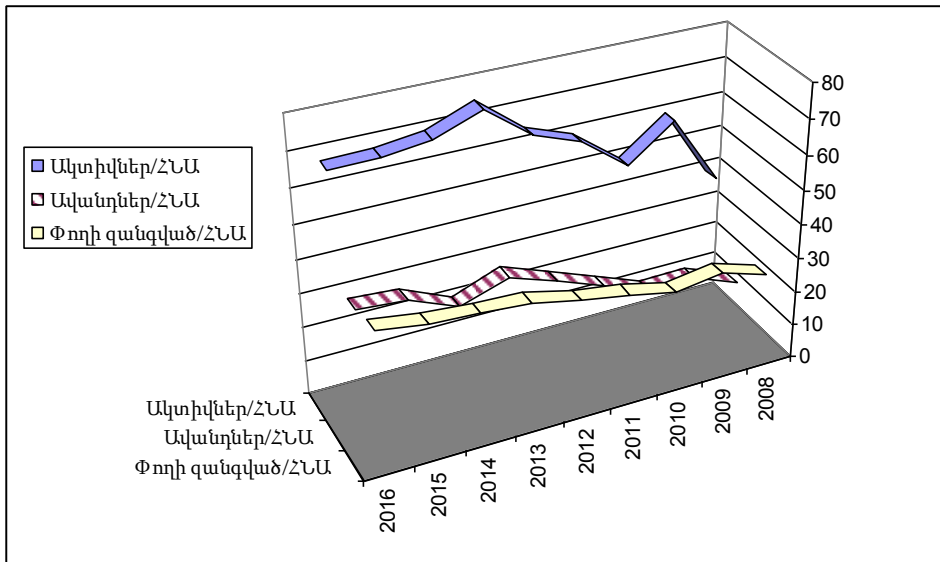
Ընդհանուր առմամբ, վերջին տարիներին ՀՀ-ում գործող առևտրային բանկերի կողմից իրականացվող ֆինանսական միջնորդության աճ է նկատվում: Այսպես, կայուն աճ է արձանագրվում բանկային ակտիվներ/ՀՆԱ, փողի զանգված/ՀՆԱ ցուցանիշների գծով, ակտիվանում են վարկային գործառնությունների ծավալները: Բնականաբար, ստեղծված իրավիճակում կարևորվում են նաև ֆինանսական միջնորդությանը առաջադրվող որակի և կայունության ապահովման պահանջները: Իսկ ՀՀ-ում ֆինանսական միջնորդություն ապահովող ակտիվների գերակշիռ մասը բաժին է ընկնում առևտրային բանկերին (շուրջ 88%), նաև փոքր չափաբաշնով (շուրջ 9.5%)՝ վարկային կազմակերպություններին (տես գծապատկեր 1.):

Այսպես, սկսած 2003 թվականից՝ Հայաստանի բանկային համակարգի ակտիվներն աճել են աճի երկնիշ տեմպերով՝ տարեկան 20-40 տոկոս: «ԱՌԿԱ» գործակալության ռենքինգի համաձայն, ակտիվների մեծությամբ ամենախոշոր բանկերի առաջատարների հնգյակում են՝ Ամերիաբանկը, Արդշինբանկը, ՎՏԲ-Հայաստան Բանկը, Հայֆինանսբանկը, HSBC Բանկ Հայաստանը: Միաժամանակ, 2015 թվականին առաջատար հնգյակին բաժին է ընկել երկրի բանկային համակարգի համախառն ակտիվների մեծ կեսը՝ 51.16 տոկոսը կամ 1 815.5 մլրդ դրամը:¹

Համաշխարհային ֆինասատնտեսական վերջին ճգնաժամից հետո առևտրային բանկերի առջև գործունեության ֆինանսական կայունության գծով որակական նոր պահանջներ դրվեցին, հիմնականում շեշտադրում

¹ www.armbanks.am

կատարելով ոչ թե շահութաբերության աճի, այլ կապիտալի կառուցվածքային բարեփոխումների և ակտիվների կառավարման հայացեկարգի փոփոխությունների վրա: Դրանով, ֆինանսական ռիսկերի կառավարման արդյունավետության բարձրացման վեկտորը ուղղվեց ոչ թե բանկային գործունեության շահույթի ձևավորման մրցավազքին, այլ բանկերի ֆինանսատնտեսական կայունության ապահովմանը, հնարավոր ռիսկերի մեղմմանը, կարևորվեց նաև դրամական հոսքերի տեղեկատվության բարելավումն ու վերլուծությունը:

Գծապատկեր 1 Ֆինանսական միջնորդության մակարդակը ՀՀ-ում¹

Բանկային ակտիվների կառավարման և ֆինանսական միջորդական գործունեության ռիսկերի մեղմման անհրաժեշտությունը արդիական դարձավ նաև այն առումով, որ վերջին տարիներին ՀՆԱ-ի կազմում ՀՀ տնտեսության մեջ տեղաբաշխված վարկերի տեսակարար կշռի եռակի աճ արձանագրվեց: Այսպես, եթե 2008 թվականին վարկեր/ՀՆԱ ցուցանիշը կազմում էր 17,ր %, ապա 2016 թվականին՝ արդեն այդ ցուցանիշը կազմեց 45,8% (տես աղյուսակ 1): Իսկ վարկավորման գործընթացի ակտիվացումը պահանջում է ոչ միայն միայն բանկային գործունեության կայունության լրացուցիչ երաշխիքներ, այլև բանկային ակտիվների ձկուն կառավարում, որտեղ առանցքային դերակատարում

¹Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, // ՀՀ Կենտրոնական բանկ, 2016 էջ 31

ունեն դրամական հոսքերի վերահսկողության, հաշվապահական հաշվառման, ներքին աուդիտի և կառավարման գործընթացները:

Աղյուսակ 1¹

ՀՀ-ում բանկային ակտիվների և վարկերի տեսակարար կշռի փոփոխման միտումները ՀՆԱ-ում (%)

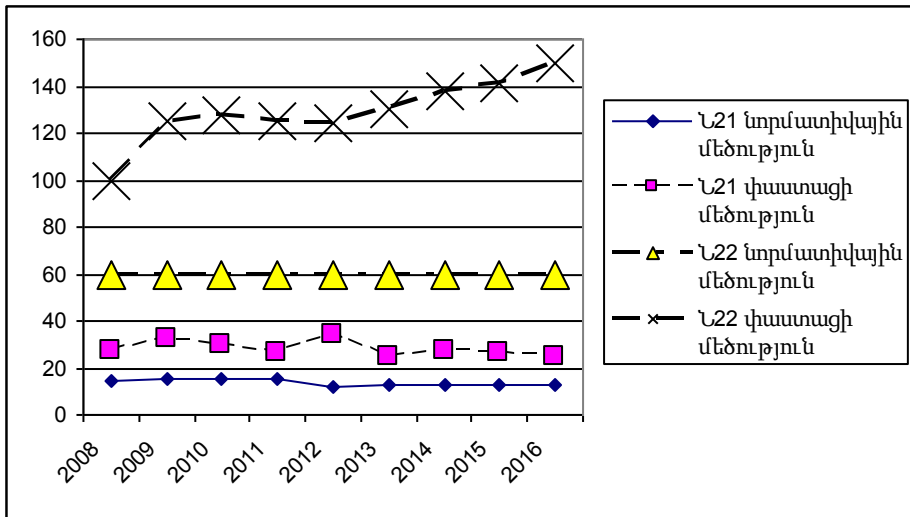
Ցուցանիշներ	2013	2014	2015	2016
Բանկային համակարգի ակտիվներ / ՀՆԱ	69,0	70,3	68,5	78,7
Բանկային համակարգի վարկեր / ՀՆԱ	42,1	42,7	39,8	45,8

Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ բանկային համակարգը բնորոշվում է իրացվելիության անհրաժեշտ մակարդակի ապահովման կայունությամբ: ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված ակտիվների իրացվելիության նորմատիվային չափաբաժինները միշտ էլ առևտրային բանկերում գտնվել են սահմանված նորմաների սահմաններում և արձանագրել են բանկային համակարգի ֆինանսական հավասարակշռություն և ցածր ռիսկայնություն: Նույնիսկ, առևտրային բանկերի բարձր իրացվելի ակտիվների և ցպահանջ պարտավորությունների միջև հարաբերակցությունը (Ն22 նորմատիվ) վերջին տարիներին գրեթե կրկնակի անգամ գերազանցել է սահմանված չափաբաժինը, և 60% նվազագույն շեմի փոխարեն գտնվել է 120-145%-ի սահմաններում: Նույնը կարելի է ասել բանկերի բարձր իրացվելի ակտիվների և ընդհանուր ակտիվների գումարների միջև նվազագույն հարաբերակցության մասին (Ն2¹ նորմատիվ), որը առևտրային բանկերում վերջին տարիներին պահպանվել է ցանկալի մակարդակում և էականորեն բարձր է սահմանված նորմատիվային չափաբաժնից (տես գծապատկեր 2):

Սակայն դրա հետ մեկտեղ, եթե ՀՀ բանկային համակարգում համաշխարհային ֆինասատնտեսական տարիներին և դրանից հետո նկատվում է ֆինանսական կայունության ապահովում, ապա զուգահեռաբար դիտարկվում է նաև բանկային գործունեության շահութաբերության անկում: Այսպես, կապիտալի համարժեքության ցուցանիշը ՀՀ առևտրային բանկերում մշտապես էլ գերազանցել 12% մակարդակը, և նույնիսկ վերջին տարիներին գրանցվել է այդ ցուցանիշի որակական աճ (մինչև 16%): Նույնը վերաբերում է իրացվելի ակտիվների և ընդհանուր ակտիվների հարաբերակցությանը, որոնց նվազագույն 15% շեմի

¹ ՀՀ ԿԲ պաշտոնական կայք, //cba.am/am/Site pages/panalyticalmarer.aspx

փոխարեն, 2015 և 2016 թվականներին համապատասխանաբար արձանագրվել են 28% և 28,8% մակարդակներ: Իսկ այդ նույն ժամանակահատվածում, ՀՀ բանկային համակարգում արձանագրվել է շահութաբերության անկում:

Գծապատկեր 2. ՀՀ առևտրային բանկերի իրացվելիության նորմատիվների փաստացի և նորմատիվային մեծությունների շարժը (%)¹

Բանկային գործունեության շահութաբերության անկումը պայմանավորված է ոչ միայն սուբյեկտիվ, այլև օբյեկտիվ գործոններով, մասնավորապես արտաքին գործոնների հետ պայմանավորված ազգաբնակչության վարկունակության անկումով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում 2016 թվականին զուտ ընթացիկ մասնավոր դրամական փոխանցումների (12.9%) և հանրապետությունից մեկնող արտագնա աշխատողների զուտ վարձատրության (22.6%) նվազման տեմպերը դեռևս պահպանվում են, պայմանավորված Ռուսաստանի դաշնության անբարենապաստ տնտեսական զարգացումներով:²

Ձևավորված իրավիճակը վկայում է այն մասին, որ զարգացման ներկա փուլում ՀՀ առևտրային բանկերը ձգտում են ֆինանսական շուկայում մրցակցային դիրքեր գրավել հիմնականում կայուն գործարա-

¹ Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, // ՀՀ Կենտրոնական բանկ, 2016 էջ 35

² ՀՀ Կենտրոնական բանկի գնաճի հաշվետվություն, //պարբերական, 2016 թ. երրորդ եռամսյակ, էջ 12

րություն ապահովելով, և ոչ թե գերշահույթներ հետապնդելով: Բացի այդ, համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամին հաջորդող տարիներին ՀՀ Կենտրոնական բանկը կոշտացրեց իր դիրքորոշումը ֆինանսական համակարգի կայունության ապահովման առումով և առևտրային բանկերը սկսեցին որակապես վերանայել իրենց կապիտալի կազմն ու կառուցվածքը և ձգտել գործառնական ու ֆինանսական ռիսկերի կրճատմանը:

Վերջին տարիների բանկային շահույթի կրճատման վրա իր ազդեցությունը թողեցին նաև վարկային պորտֆելում ընթացող կառուցվածքային տեղաշարժերը: Այսպես, վարկային ներդրումների աճին զուգընթաց առևտրային բանկերը աստիճանաբար նախապատվությունը տևեցին երկարաժամկետ վարկային ներդրումներին, որոնք վարկային պորտֆելում 2015 թվականին՝ 2011 թվականի նկատմամբ շուրջ 9 %-ով աճեցին: Փոխարենը, այդ նույն ժամանակահատվածում համարժեքորեն նվազեց կարճաժամկետ վարկավորման տեսակարար կշիռը: Արդյունքում, ՀՀ առևտրային բանկերը երկարաժամկետ վարկային ներդրումներ կատարելով, ավելացրին «չաշխատող վարկերի» տեսակարար կշիռը, դրան հետևեց շահույթի հաշվին պարտադիր պահուստների ավելացումը:

ՀՀ առևտրային բանկերում ձևավորված չաշխատող վարկերի (հսկվող, ոչ ստանդարտ և կասկածելի), ինչպես նաև դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշիռը տեղաբաշխված ընդհանուր ակտիվների կազմում միայն 2015 թվականի ընթացքում ավելացել է 1,0 տոկոսային կետով և կազմել 7,4%: Ըստ ռիսկայնության դասերի, հսկվող, ոչ ստանդարտ և կասկածելի վարկերի ու դեբիտորական պարտքերի տեսակարար կշիռները 2015 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ կազմել են 3,3%, 3,2% և 1.9%, իսկ 2016 թվականի հունվարի 1-ի դրությամբ՝ համապատասխանաբար 3,1%, 1.9, % 1.4%: Վարկային պորտֆելի որակի վատացման հետևանք են հանդիսացել նաև նախորդ տարիներին բանկերի վարկային պորտֆելի արագատեմպ աճը, իսկ արտարժույթային վարկային պորտֆելի պարագայում՝ նաև 2014 թվականին դրամի կտրուկ արժեզրկման հետևանքով պարտքի բեռի ավելացումը:¹

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պահպանելով ՀՀ կենտրոնական բանկի կողմից սահմանված ֆինանսատնտեսական գործունեության նորմատիվները, առևտրային բանկերը ֆինանսական շուկայում փորձում են մրցակցային դիրքերի հասնել հիմնականում շեշտադրում կատարելով ոչ թե շահութաբերության աճի, այլ կապիտալի կառուցվածքային բարեփոխումներին և ակտիվների

¹ Ֆինանսական կայունության հաշվետվություն, //ՀՀ Կենտրոնական բանկ, 2016 թ., էջ 34

կառավարման հայացեկարգի փոփոխություններին: Իսկ բանկային ակտիվների կառավարման բարեփոխումների հայեցակարգում առանցքային դերակատարում ունի դրամական հոսքերի գծով արդյունավետ որոշումների կայացմանը նպաստող հաշվապահական հաշվառման տեղեկատվության տրամադրումը և վերլուծությունը:

Հիմնաբառեր. շահութաբերություն, դրամական հոսքեր, բանկերի կայունություն, ֆինանսական վերլուծություն:

ОЦЕНКА ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКОВ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ РА **Нарине Саргисян**

Ключевые слова: рентабельность, денежные потоки, стабильность банков, финансовый анализ.

В настоящее время коммерческие банки Армении в основном концентрируют свое внимание на сохранение финансово-экономических нормативов, установленных Центральным Банком страны. Однако до сих пор не существуют централизованные нормативы по денежным потокам. В статье предлагаются пути улучшения контроля над потоками денежных средств в коммерческих банках.

THE EVALUATION OF CASH FLOWS IN THE BANKING SYSTEM OF THE REPUBLIC OF ARMENIA **Narine Sargisian**

Key words: profitability, cash flows, stability of banks, financial analysis.

At the present time, commercial banks in Armenia are paying more attention to preserving the financial and economic standards, established with the Central Bank of the country. However, centralized standards on cash flows still do not prevail. The article suggests ways to improve control over cash flows in commercial banks.

Հայ ժողովրդի կրթական համակարգը հազարամյակների պատմություն ունի: Այն հարուստ է բազմաբնույթ կրթօջախների գործունեությամբ, բազմաթիվ, իրենց գործին նվիրված մանկավարժների աշխատանքային սխրանքներով: Այս իրողությունները վկայվում են հարուստ պատմական սկզբնաղբյուրներով՝ գրավոր և հնագիտական գտածոներով: Արժեքավոր և հարուստ փաստեր են հաղորդում Ագաթանգեղոսը, Մ.Խորենացին, Ե.Կողբացին, Կորյունը, Ա.Շիրակեցին, Հ.Մամիկոնյանը, Հ.Դրասխանակերտցին, Ս.Օրբելյանը, Կ.Գանձակեցին, Վարդան Արևելցին և շատ ու շատ ուրիշ մատենագիրներ: Կատարվել են նաև հնագիտական պեղումներ, որոնք ևս նպաստել են մեր պատկերացումների ամբողջացմանը:¹ Արդեն 19-րդ դարում ձևավորվեց հայ մանկավարժության պատմություն գիտակարգը, կատարվեցին հիմնարար ուսումնասիրություններ, որոնք շարունակվում են առ այսօր: Այս կապակցությամբ ուսումնասիրություններ են կատարել Ղ.Ալիշանը, Գ.Հովսեփյանը, Լ.Խաչիկյանը, Ա.Մովսիսյանը, Ա.Ավետիսյանը, Լ.Խաչերյանը, Էմ. Պիվազյանը, Ս.Բարխուդարյանը, Վլ.Բարխուդարյանը, Ա. Մաթևոսյանը և ուրիշներ:² Հետազոտությունները վերաբերվում են կրթական համակարգին և նրա հետ առնչվող ամենաբազմազան հարցերին. կրթության զարգացման նախադրյալներին ու պայմաններին, կրթության բովանդակությանը, նրա կառուցվածքին, ուսուցման և դաստիարակության խնդիրներին, նրանց բաղադրիչներին, մանկավարժական-կազմակերպական սկզբունքներին, ուսուցիչների վերապատրաստմանը, ժամանակի հասարակական-քաղաքական և գիտական ու մշակութային հիմնահարցերին:

Մանկավարժական գիտական տեսության զարգացման համընթաց զարգանում է նաև նրա պատմության գիտակարգ հարացույցը. շրջանառվում են նոր փաստեր ու վկայություններ, ձևավորվում են նոր մոտեցումներ, ավելի են խորանում մեր պատկերացումները դարաշրջանի կրթական-մշակութային, գիտական, հասարակական-քաղաքական և այլ իրողությունների վերաբերյալ: Մեր կարծիքով, դիտարկվելիք իրողություններից է, և որն անհրաժեշտ է լուրջ մոտեցման, դա դարաշրջանի կրթական, գիտական, մշակութային նաև հասարակական

¹ Ի.Ղարիբյան, “Գլաձորի համալսարանի հնագիտական պեղումները”, “Բանբեր Երևանի համալսարանի”, 1971, հմ.2, էջ 251-269:

² Հ.Գաբրիելյան, “Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն”, հ2 Ե., 1958: Ա.Մովսիսյան, “Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկ. Պատմ.”, 1958, Ե.Լ.Խաչերյան, Գլաձորի համալսարան, 1973, Ե. Մ.Զիլֆուղարյան, Տաթև, հ.1 2003, Ե.

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

քաղաքական կյանքի ազատականացումն ու աշխարականացումն է: Այս երևույթը դիտարկվել է բազմաթիվ առումներով. և ընդհանուր պատմափիլիսոփայական (որպես Հայկական Վերածննդի տեսություն կամ Զարգացած միջնադար) և առանձին գիտակարգերով՝ հարաբերությունների այս կամ այն ոլորտին վերաբերող (արվեստ, տնտեսություն, գիտություն, մշակույթ և այլն): Այն ամենայն հիմնավորմամբ վերաբերվում է նաև կրթության ոլորտին: Ունենալով կրոնա-դավանաբանական նպատակներ (կաթոլիկությանը հակադրվելու, հայ եկեղեցու շահերը պաշտպանելու խնդիրը և այլն) միջնադարյան հայ դպրոցը և հատկապես համալսարանները իրենց գործունեությամբ “դուրս եկան գուտ կրոնական շրջանակներից և մեր ժողովրդի կյանքում խոշոր մշակութային դեր կատարեցին, տալով գիտնականներ՝ փիլիսոփաներ, պատմաբաններ, պոետներ, քաղաքական գործիչներ և այլն”:¹ Ավելին, դրանք՝ վարդապետարան-համալսարանները (50 և ավելի-Ա.Մովսիսյան) իրենց բնույթով ուսումնագիտական կենտրոններ էին, մի հանգամանք, որ “տարակուսանքի նշույլ անգամ չի հարուցել հայագիտության մեջ”:² Ուսումնագիտական այդ կենտրոնները գործել են ողջ միջնադարում՝ սկսած հինգերորդ դարից: Դրանք եղել են տարբեր տեսակի կապված հիմնադրի նպատակադրումներից, հասարակական-քաղաքական իրավիճակներից և այլն: Այդ կրթական հաստատությունները ըստ տեսակի եղել են՝ վանական, եկեղեցական, հասարակական, պետական, տնային կամ մասնավոր և այլն: Ժամանակի պահանջների և երկրի քաղաքական որոշ ժամանակների ծանր կացության հետևանքով դպրոցների մեծ մասը կենտրոնանում էր վանքերում: Այդ խոշոր վանքերից առանձնապես հիշատակելի են Ինսկյան, Արշակունյաց, Արագածոտնի Սանահինի, Հաղպատի, Տիգորի, Մարմաշենի, Աղթամարի, Շիրակի, Կեչառիսի, Այրիվանքի, Տաթևի, Մեծոփա, Երզնկայի և Կիլիկիայի բազմաթիվ վանքեր: Սրանք համարյա թե առանց բացառության ունեցել են դպրոցներ /դպրանոց, դպրատուն, դպրոցատուն, վարդապետարան, բաբունարան, համալսարան, լսարան, վարժարան, վարժատուն, վարժապետարան, ուսումնարան, ուսուցչարան, կրթարան, աշակերտարան և այլն/: Դպրոցների ուսուցիչները կոչվել են՝ դասատու, դասապետ, դասագլուխ, դասավար, վարժապետ, վարժիչ, մանկապետ, տեսուչ, տեսչապետ, աշակերտապետ, վարդապետ, դպրապետ, դպրոցապետ, բաբուն, բաբունապետ: Հոգևոր գործիչներից բացի պատրաստել են մանկավարժներ, մատենագիրներ, իմաստասերներ, ճարտասաններ, քերականներ, թարգմանիչներ, տոմարագետներ, գրիչներ, ծաղկողներ և այլն: Ըստ էության, ձևավորվել է աշխարհիկ մտավորականության լայն շերտ, որն սպա-

¹ Հ.Գաբրիելյան, Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն, հ.2, Ե, 1958, էջ 156:

² Լ.Խաչերյան, Գլաձորի համալսարան, 1973, Ե, էջ 16:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

սարկում էր ոչ միայն պետությանը, իր բազմազան գործառնություններով հանդերձ, այլև դարձավ հիմք “շահագործող դասակարգերի առաջադիմական մշակույթի”¹ ձևավորման համար: Անկասկած, “առաջադիմական մշակույթի” առանցքը կրոնական մտածողության սահմանափակումների հաղթահարումն էր փիլիսոփայական մտքի կողմից, “ունենալ ինքնուրույն մտածողությունն աստծո և բնության հարաբերության հասկացության, ռեալ իրականության և մարդկային մտածողության հարաբերության, ինչպես և նյութական կեցության իմացության հնարավորության շուրջ”: Նաև, “հարաճուն հետաքրքրություն դեպի հին հունական և հելլենիստական փիլիսոփայությունը, ինչպես և դեպի հայկական ուժ հելլենիստական ժառանգությունը”, ապա “բնագիտական աշխարհայացքը, այն ժամանակվա բնագիտության հիմնական դրույթների փիլիսոփայական ընդհանրացումները”, և վերջապես “տիրապետող դասակարգերի առաջադիմական ուղղության հասարակական-քաղաքական միտքը, որպես Հայաստանի սոցիալ-քաղաքական հարաբերությունների տեսական ընդհանրացումներ”:² Փիլիսոփայական, սոցիալ-քաղաքագիտական նոր մոտեցումները, ինքնին վերցրած, արժեքավոր էին և հրատապ: Անկասկած, այդ աշխարհայացքային փոփոխությունները “աշխատելու էին” և “աշխատեցին” հասարակական կյանքի մյուս ոլորտներում և, հատկապես, մշակույթի ու մանկավարժության բնագավառներում: Բնախոսական, ազատական, աշխարհական և իրապաշտ մոտեցումները ընդգրկեցին կրթության համակարգի բոլոր բաղադրիչները՝ դպրոցը իր լրիվ աստիճաններով, ներքին կառուցվածքն ու ծրագրերը, կրթության բովանդակությունը, մեթոդները և սկզբունքները, դասագրքերն ու առարկայացանկը, ուսուցումն ու դաստիարակությունը:

Այսպիսով, մշակութային նոր իրադրությունը, աշխարհայացքային փոփոխությունները պայմանավորեցին, առաջին, ուսումնական հաստատությունների բնույթն ու կառուցվածքը: Պայմանականորեն այն կարելի է բաժանել տարրականի կամ «դպրոցքն հօտին», միջին դպրոցի կամ «քահանայական» դպրոցի և վերջապես բարձրագույն դպրոց կամ վարդապետարան համալսարան: Առաջին և երկրորդ աստիճաններում ուսման տևողությունը կազմել է համապատասխանաբար՝ 2-4 և 3-4 տարի, վարդապետարան-համալսարաններում՝ 6-8 տարի:³ Առաջին և երկրորդ աստիճանի դպրոցների մասին մատենագիտական տվյալները կցկտուր

¹ Վ.Չալոյան, Հայկական ռենեսանս, 1964, Ե, էջ 127-215: Հ.Գաբրիելյան, Հայ փիլիսոփայական մտքի պատմություն, հ.2, Ե, 1958: Վ.Նալբանդյան, Գրիգոր Նարեկացի, Ե, 1990 և ուրիշներ:

² Տես Վ.Չալոյան, նույն աշխ., էջ 130-131:

³ Մ.Զիլֆուղարյան, Տաթև, հ.1, Ե., 2003, էջ 10: Լ.Խաչերյան, Գլաձորի համալսարան, Ե, 1973, էջ 177:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

են. “մատենագիրներն ու գրիչները ցածր տիպի դպրոցների մասին ընդհանրապես տեղեկություններ շատ սակավ են հաղորդել կամ ուղղակի դրանք ամենևին ուշադրության առարկա չեն դարձրել”:¹ Նրանք հիմնականում խոսել են երրորդ աստրճանի դպրոցների կամ վարդապետարանների մասին: Ավելին, հայ մատենագիրները գրեթե ոչինչ չեն հաղորդում Հայաստանում առկա մուսուլմանական և այլ նմանատիպ դպրոցների մասին: Այնինչ արաբ հեղինակները վկայում են Հայաստանի քաղաքներում ծնված և մեծացած ականավոր բազմաթիվ մուսուլմանների մասին, որոնց մեջ, անկասկած, եղել են նաև մուսուլման հայեր:² Մինչև 7-րդ դարը ոչ մի կոնկրետ տեղեկություն մեր մատենագիտության չկա, թե երեխաները քանի տարեկանից էին դպրոց գնում: Դպրոցականի տարիքի որոշման հարցով զբաղվել է 7-րդ դարի նշանավոր գիտնական, մանկավարժ Ա.Շիրակացին և աշխատել է գիտական, մանկավարժական հիմնավորում տալ երեխայի յոթ տարեկանից դպրոց գնալու անհրաժեշտությանը: Միջնադարի կրթական համակարգի, նաև ուսուցման կարևորագույն սկզբունքներից է կրթության պետական և հասարակական /և մասնավոր, և կորպորատիվ-դասային/ բնույթը: Կորպորատիվ բնույթի դպրոցներից էր եկեղեցապատկան և վանքապատկան դպրոցը, համքարային-գիլդայական, համայնքային, այլակրոն խմբերին պատկանող դպրոցները: Ըստ Ագաթանգեղոսի, Տրդատ թագավորը Հայաստանում հիմնում է ասորական և հելլենական դպրոցներ, ապա նաև քրմերի զավակների համար պետական թոշակով դպրոցներ /Բյուզանդ/: Իհարկե, ուսուցման բովանդակությամբ, խոսակցական և կրթական ձևով դրանք հայկական էին, իսկ հայկական գրերից հետո դրանց բոլորի լեզուն դարձավ, բնականաբար, հայերենը: Ուսուցման կարևորագույն սկզբունքներից էր կրթության մատչելիության ապահովումը տարիքային տարբեր խմբերի ու սեռերի համար: Հինգերորդ դարի վկայություններ կան կանանց ուսման մասին: Ստեփանոս Օրբելյանը գրում է Սյունաց մետրապոլիտ Ստեփանոսի քրոջ Սահակդուխտի մասին, որը «շատ հմուտ էր երաժշտության արվեստին, որը և սովորեցնում էր շատերին...նաև ստեղծեց քաղցր եղանակ կցուրդներ ու մեղեդիներ»:³ Կանանց ու տղամարկանց ուսուցման մասին է վկայում Եղիշեն, ըստ որի «ագատների և շինականների տղաներն ու աղջիկները պետք է կրթվեն նույն մոզերի հրահանգների համաձայն»:⁴ Վկայությունը կարևոր է նաև նրանով, որ հիշատակվում են առկա

¹ Թ.Հակոբյան, Անի մայրաքաղաքը, Ե., 1988, էջ 128:

² Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին, Յակուտ ալ-Համավի, Աշխարհագրական բառագիրք, Ե., 1965, էջ 12, 14, 18:

³ Ս.Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Ե., 1986, էջ 152:

⁴ Եղիշե, Վարդանանց պատմությունը, Ե., 1958, էջ 51:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

«հրահանգների» մասին, որպես ուսուցման ու կրթության մրջոցների: Տարիքային տարբեր խմբերի ուսուցման մասին է վկայում պատմիչ Ղազար Փարպեցին, երբ հիշատակում է «մեծամեծերի ու տղաների սաղմոսելու մասին ամենայն տեղ՝ հրապարակներում, փողոցներում և տներում»:¹

Այլ կերպ ասած, ձևավորվել էր պետական կրթական քաղաքականություն, որի բաղադրիչներից էր կրթության իրավական, կանոնադրական կարգավորումը: Ընդ որում, փոստորեն իրավական կարգավորման մեջ էին ընդգրկված ուսուցման ու դաստիարակության բազմաթիվ հարցեր և ոլորտներ: Այսպես, կրթության ոլորտի վերաբերյալ կանոններ ու հրահանգներ հայտնի են 4-րդ դարից: Աշտիշատի ժողովի /365թ./ 6-րդ կանոնը հրահանդում էր, որ մեծերը խիստ պատասխանատու լինեն փոքրերի նկատմամբ, իսկ աշակերտները պետք է լինեն խիստ պատասխանատու, ուշադիր և հոգատար: Հինգերորդ դարից պահպանված կանոնների մեջ պահանջվում է սիրել ուսումը և կրթությունը և դատապարտել ուսման նկատմամբ ատելությունը: Նույնպիսի պատասխանատվություն պահանջվում էր դպրոցների ղեկավարներից, որոնք պարտավոր են «յարդարուն պահել զդպրոցս ի վասն և յայլ արժանավոր տեղիս»:²

Միջնադարի հայ կրթական համակարգի ուշագրավ իրողություններից է անվճար ուսուցման առկայությունը: Ջրի ուսուցման փաստը Հայաստանում գոյություն ուներ 4-5-րդ դարից: Այն պահպանվել է նաև հետագա դարերում: Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքի» մեջ առկա է ձրի ուսուցման պարտադիր պահանջը: «Դատաստանագրքի» 112-րդ հոդվածում ասվում է հետևյալը. «Ոչ է պարտ վարձու զմանկունս ուսուցանել ըստ կանոնի հրամանաց: Եթե որք իցեն, զամենայն խնամ տանել նոցա ի դեպ է, ապա թե չիցեն, զկերակուր և զհանդերձ միայն իւրքն հոգասցեն: Եւ եթե կարողք իցեն և ըստ յիւրեանց յօժարութեան ընծայ ուսուցանողացն տացեն, արժան է հոգևոր սերմանողացն զմարմնաւորսն հնձել, իսկ թե աղքատք, ոչ պահանջել»:³ Որբերի և չքավորների ձրի ուսուցման պահանջը օրինականացված էր նաև Կիլիկիայում: Այդ պահանջը ձևակերպված է Սմբատ Գունդստաբլի «Դատաստանագրքի» 66-րդ հոդվածում: Ուսուցման և դաստիարակության գործընթացներում օգտագործվել են ժամանակաշրջանի համար անհամեմատ նոր սկզբունքներ և մեթոդներ՝ կազմվել են ինքնատիպ ծրագրեր, ժամանակի համար առաջադիմական առարկայացանկ: Այն

¹ Ղ.Փարպեցի, Հայոց պատմություն, Ե., 1982, էջ 41:

² Ա.Մովսիսյան, Ուրվագծեր հայ դպրոցի և մանկավարժության պատմության, Ե., 1958, էջ 366:

³ Ա.Մովսիսյան, նույն աշ., էջ 370-371:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

ընդգրկել է ոչ միայն յոթ հայտնի գիտությունները, այլև /ըստ Թ. Մեծոփեցու կենսագիր Կիրակոս Բանասերի վկայության/ տնտեսագիտություն, քաղաքականություն, բարոյականություն, հեթանոս փիլիսոփաների, դիցաբանություն և այլն:¹ Եռյակ գիտությունների (հասարակագիտական) ամրապնդումից հետո Դ.Անհաղթը, ապա Ա.Շիրակացին, այնուհետև Գրիգոր Մագիստրոսը հիմնավորեցին քառյակի ներմուծումը դասավանդման ծրագրերում (բնագիտական): Իսկ առանձին վարդապետարաններում (Սանահին, Անի, Գլաձոր, Տաթև) կազմվեցին ինքնատիպ, ավելի ժամանակակից ծրագրեր, յուրօրինակ դասագրքերով ու ձեռնարկներով:²

Որոշ ուսումնասիրողներ (Ա.Ալպոյաճյան, Գ.Հովսեփյան և ուրիշներ)³ ընդգծել են բարձրագույն դպրոցների ներքին ինքնավարության մասին՝ սովորողների ընտրության, դասախոսական կազմի համալրման, ծրագրերի կազմման, քննությունների կազմակերպման, ավարտաճառերի, ինքնուրույն մեթոդների օգտագործման և նմանատիպ այլ հարցերում: Օրինակ, Լ.Խաչիկյանը Մատենադարանի համար 631 ձեռագրի ուսումնասիրությունից պարզել է տասից ավելի ավարտաճառեր 8-10 էջանոց, որոնց մասնագետները համարել էին քարոզներ:⁴ Սխոլաստիկայի դեմ պայքարում ամրանում էր առաջավոր փիլիսոփայական միտքը, զարգանում էր բնագիտական աշխարհայացքը: Հատկապես այն զգալի զարգացում ապրեց Անիում, Հաղպատում, Սանահինում, Կիլիկիայի վարդապետարաններում, ապա Գլաձորում և Տաթևում: Օրմանյանը Գ.Տաթևացու կապակցությամբ գրում է. “Ներկայումս եկեղեցվոյն բոլոր վարդապետները Գ.Տաթևացու բարոյական սերունդը կնկատվեն”: Գ.Մագիստրոսի, Հովհաննես Իմաստասերի, Ներսես Մշեցու, Եսայի Նչեցու, Հ.Որոտնեցու, Գ.Տաթևացու ջանքերով հայ տեսական միտքը, փիլիսոփայական և բնական գիտությունները, այդ թվում մանկավարժական միտքը ունեցան զգալի ձեռքբերումներ: Այսպես, դեռ վաղ միջնադարում որոշ քայլեր են արվել ցուցադրական, փորձի, չափման մեթոդների գործադրման ուղղությամբ: Դ. Անհաղթը Ա. Շիրակացին խրախուսում էին ճանաչումը տեսանելի, շոշափելի միջոցներով: 11-րդ դարում Հ.Սարկավազը բազմակողմանի հիմնավորեց փորձի մեթոդի անհրաժեշտությունը և կարևորությունը թե հետազոտական աշխատանքներում և թե ուսուցման գործում: Դասի պրոցեսը տևում էր երկար,

¹ Թովմա Մեծոփեցի, Պատմագիտական երկեր, Ե., 2003, էջ 82, 85:

² Տես Ա.Մովսիսյան, Վ.Բարխուդարյան, Լ.Խաչեռյան, Ա.Առաքելյան և ուրիշներ:

³ Ա.Ալպոյաճյան, Պատմություն հայ դպրոցի, Կահիրե, 1946, էջ 276: Գ.Հովսեփյան, Խաղբակյանք կամ Պռոշյանք Հայոց պատմության մեջ, Անթիլաս, 1969, էջ254:

⁴ Լ.Խաչիկյան, Գլաձորի համալսարանը և նրա սաների առենախոսությունները, Պետական համալսարանի գիտական աշխատություններ, հ.23, 1946, էջ 434:

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽԱՀՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

այն կանոնականված չէր: Դասի կառուցվածքը բաժանված էր հին դասի հարցումից և նոր դասի հաղորդումից՝ “գնոր դասս ասել աշակերտաց”: Ուսուցումը կազմակերպվել է և խմբովին և անհատապես, օգտագործվել է դասագիրքը, պնակիտը որպես գրելու և գծագրելու միջոց: Տարածված մեթոդներից են եղել մեծ ու փոքր խմբերի համար թելադրությունները, կրկնությունները, սովորողների աշխատանքների ստուգումները, խրախուսանքի, հարկադրանքի, պահանջկոտության, ճիշտ գնահատման և այլն:

Այսպիսով, ավարտելով մեր համառոտ անդրադարձը միջնադարի հայ կրթական համակարգի ուսուցման սկզբունքների ու մեթոդների վերաբերյալ, նկատում ենք.

1. Գնալով խորանում և ամրապնդվում է կրթության վերաբերյալ պետական քաղաքականությունը. բացվում են նոր դպրոցներ, դրանք ապահովվում են տնտեսապես և ֆինանսապես:

2. Աշխարհականացման և ազատականացման համընթաց թուլանում են աստվածաբանության, սխոլաստիկայի, եկեղեցիական հեղինակությունների դերը գիտելիքի ձեռք բերման և ուսուցման գործում:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Դպրոցների (հատկապես բարձրագույն) ինքնավարությունը եկեղեցական իշխանություններից հնարավորություն է տալիս ժամանակին համահունչ ձևավորել և օգտագործել ուսուցման և դաստիարակության նոր սկզբունքներ ու մեթոդներ՝ փորձի, զգայական ճանաչողության, տրամաբանական վերլուծությունների, ստուգումների, խրախուսանքի, հարկադրանքի, խմբային, անհատական աշխատանքների և այլն:

Հիմնադրանք. միջնադարի կրթական համակարգ, միջնադարյան դպրոց, միջնադարի համալսարան, ուսուցում, ուսուցման սկզբունքներ և ծրագրեր, սխոլաստիկա, վարդապետարան, քահանայական դպրոց, վարդապետական աստիճան:

ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРМЯНСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Ашот Шаинян

Образовательная система армянского народа имеет историю тысячелетий. В развитом средневековье из 50-и высших учебных заведений многие катехизис-университеты были знаменательными, в том числе Ани, Санаина, Агпата, Гладзора, Татева, Киликии. Их выпускники, имея ученую степень мастера занимались наукой и обучением в Армении и за ее пределами. Школа находилась под протекцией государства и церкви. Благодаря своей автономии высшая школа обогатила новыми идеями и

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

принципами не только науку, но и педагогику. Среди этих принципов можно отметить подчеркивание роли логических и сенсорных знаний, методы эксперимента и измерения, бесплатная реализация обучения, присуждение ученой степени и т.д.

Ключевые слова: образовательная система средневековья, средневековая школа, университет средневековья, принципы и программы обучения, схоластика, катехизис, духовная школа, докторская степень.

**PRINCIPLES OF LEARNING OF ARMENIAN EDUCATIONAL
SYSTEM IN THE MIDDLE AGES**

Ashot Shahinyan

Education system of Armenian nation has history of thousands of years. In developed middle ages among 50 institutions of higher education many catechism-universities were relevant – Ani, Sanahin, Haghpat, Gladzor, Kilikia. Their graduates, possessing master degree, dealt with science and learning in Armenia and beyond its borders. School was under the protection of Church and State. Due to its autonomy high school enriches not only science, but also pedagogics by new ideas and principles. Among these principles one can mention emphasizing of logic and sensor role of knowledge, methods of experiment and measurement, free realization of learning, awarding of scientific degree etc.

Keywords: Education system in the middle ages, school of the middle age, university of the middle ages, principles and programs of learning, scholastics, catechism, priestly school, doctrinal school.

**ՀՀ ԿԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԵՐՊԱՓՈԽՈՒՄԸ .
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ
Լիլիթ Սկրտչյան**

Հայկական կրթական համակարգը ևս իր ուրույն տեղն ունի համաշխարհային կրթական համակարգում և բնական է, որ այն անմասն չէր կարող լինել համընդհանուր կրթական զարգացումներից:

Դարեր շարունակ հայ ժողովրդի համար կրթությունն ու մշակույթը եղել են նրա գոյատևման առանցքային միջոցներից մեկը: Հեթանոսական շրջանից սկսած մինչև մեր օրերը հայ ժողովուրդն անսահման ջերմությամբ է նվիրել կրթության համակարգի ստեղծման, նրա արդյունավետության բարձրացման և միջազգային առաջավոր չափանիշներին համապատասխան զարգացման ապահովմանը:

Հայոց պատմությունը լի է օտարերկրյա զավթիչների կողմից

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Հայաստանի կրթական և մշակութային օջախների վերացման փորձերով: Հայ ժողովրդի թշնամիները հայությանը վերացնելու ռազմավարության հիմքում միշտ ընտրում էին սեփական հավատքից, լեզվից, կրթությունից և մշակույթից նրան զրկելու մարտավարությունը: Սկսած 13-րդ դարի կեսերից՝ Հայաստանի ինքնիշխանության թուլացման, անկման և օտարերկրյա տիրապետության շրջանում հայ դպրոցը և համալսարանական կյանքը ծանր հարվածներ ստացան: Սակայն ժողովուրդը քաջ գիտակցում էր, որ առանց մայրենի լեզվի և գրականության, սեփական հավատքի, կրթության ու մշակույթի անկարելի է ազգի գոյատևումը և համազգային մեծ ճիգերով, ուր էլ որ լինեք, բացում էր իր դպրոցը, իր եկեղեցին, կերտում ազգային մշակույթ: Մղձավանջային այս շրջանում հայ մշակութային կյանքն առավելապես զարգանում էր օտար ավերում՝ Հնդկաստանում, Իտալիայում, Ֆրանսիայում, Ռուսաստանում, Ղրիմում, Լեհաստանում, Վրաստանում և այլ հայ գաղթավայրերում:

Հայ կրթության և մշակույթի զարգացման համար պատմական աննախադեպ նշանակություն ունեցան Մեսրոպ Մաշտոցի ստեղծած հայոց գրերը¹, որոնք լայն հնարավորություններ ստեղծեցին ամենուրեք դպրոցներ և բարձրագույն ուսումնական ու գիտական կենտրոններ հիմնելու համար: 6-14-րդ դարերում գիտական բուռն աշխատանքներ են ծավալվում Վաղարշապատի, Շիրակի, Կարսի, Անիի, Կամրջաձորի, Սանահինի, Կայենաձորի, Խորվիրապի, Հաղպատի, Գլաձորի, Տաթևի, Նարեկա վանքի, Կճա վանքի, Հաղարծինի, Նոր Գետիկի, Այրիվանքի և Սսի բարձրագույն կրթական կենտրոններում: Հատկապես ուշագրավ էին շուրջ մեկ դար գործող Գլաձորի և Տաթևի համալսարանները, որոնք ժամանակի մտավորականության կողմից բնորոշվել էին որպես «Երկրորդ Աթենք», «Իմաստության մայրաքաղաք»: Ընդ որում՝ այստեղ դասավանդում էին եվրոպական միջնադարյան համալսարաններում ուսուցանվող բոլոր առարկաները, այն տարբերությամբ միայն, որ լատիներենի փոխարեն դասավանդումն իրականացվում էր հայերենով:

13-րդ դարում որոշ վարդապետարաններ, որոնցում ուսուցանում էին ժամանակի առավել բանիմաց, հեղինակավոր և անվանի գիտնականներ, վերածվեցին համալսարանների: Մեծ ավանդ ունեցող համալսարաններից էր, ինչպես նշեցինք, Գլաձորի համալսարանը, որտեղ ուսման տևողությունը 7-8 տարի էր: Համալսարանն ուներ իր կանոնադրությունը, իսկ շրջանավարտները ստանում էին «Ծայրագույն վարդապետի» (մագիստրոսի) գիտական աստիճան: Գլաձորի համալսարանի փակվելուց հետո 14-15-րդ դդ. Հայաստանի առաջատար ուսումնական

¹ **Բ. Հարությունյան**, Հայոց գրերի ստեղծման թուականի շուրջ, «Հանդես ամսօրեայ», հայագիտական ուսումնաթերթ, հունվար-դեկտեմբեր, թիվ 1-2, Վիեննա-Երևան, «Մխիթարեան հրատ.», 2005, էջ 122-132:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

կենտրոնն էր Տաթևի համալսարանը:

19-20-րդ դարերում Հայաստանում բարձրագույն ուսումնական հաստատության բացակայությունը ստիպում էր հայ երիտասարդությանը մեկնել Պետերբուրգի, Մոսկվայի, Բեռլինի, Լայպցիգի, Հայդելբերգի, Փարիզի, Ժնևի, Դորպատի և այլ քաղաքներ՝ համալսարանական կրթություն ստանալու: Այդ ժամանակաշրջանում հայ մշակույթի զարգացմանը անգնահատելի ծառայություններ մատուցեցին Մոսկվայի Լազարյան, Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանները և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը: Եվ, այնուամենայնիվ, բոլոր ժամանակներում հայ մտավորականության և ընդհանրապես հայության երազանքն է եղել մայրենի հողի վրա ունենալ ազգային կրթական համակարգ՝ մայր բուհ:

Առաջին հանրապետության գոյության ընթացքում, 1919 թ. մայիսի 16-ին, որոշում ընդունվեց հիմնադրել Հայաստանի պետական համալսարանը, որը հետագայում վերանվանվեց Երևանի պետական համալսարան (ԵՊՀ)¹: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում առկա կրթական համակարգի հիմքը դրվել է Հայաստանի առաջին Հանրապետության (1918-1920 թթ.) և այնուհետև զարգացել խորհրդային իշխանության տարիներին: 1920-1930-ական թվականների վերափոխումների հետևանքով վերացավ զանգվածային անգրագիտությունը: 1932 թ. անցումը պարտադիր տարրական կրթության, ինչպես նաև լիկայանների առկայությունը թույլ տվեցին 7-8 տարվա ընթացքում բնակչության անգրագիտությունը 83%-ից իջեցնել 16%-ի: Իսկ 1960-ական թվականներին դպրոցների լայնամասշտաբ կառուցումը հնարավորություն տվեց անցնել պարտադիր միջնակարգ կրթության: Խորհրդային իշխանության 70 տարիների ընթացքում Հայաստանում գոյություն ունեւ միայն պետական կրթական համակարգ, որը նախադպրոցական, պրոֆտեխնիկական, միջնակարգ մասնագիտական և բարձրագույն կրթական ենթահամակարգերով ապահովում էր հանրապետության սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և գիտական առաջընթացը:

Հայաստանի երկրորդ (խորհրդային) հանրապետության տարիներին² (1921-1991 թթ.) ԵՊՀ-ի հիմքի վրա կազմավորվեց ներկայումս գործող պետական բուհերի մեծ մասը: Խորհրդային ժամանակաշրջանում

¹ ԵՊՀ հիմնադրման մասին մանրամասն տե՛ս Երևանի պետական համալսարան, Ե., «Երևանի համալսարանի հրատ.», 1981, Երևանի պետական համալսարանի պատմության 90-ամյա ֆակուլտետը, Ե., «Բավիդ», 2009, Երևանի պետական համալսարանը երեկ, այսօր, վաղը, Երևան, «ԵՊՀ», 1999:

² Վ. Վարդանյան, Դպրոցը Հայաստանի առաջին և երկրորդ հանապետություններում, 1918-1925 թթ. իրավիճակի համեմատական վերլուծություն, «ՎԷՄ» համահայկական հանդես, թիվ 3(28) հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, Ե., «ՎԷՄ հանդես», 2009, էջ 96-103:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

հայկական մտածողության բնորոշ գիծը բարձրագույն կրթության ավանդաբար բարձր վարկանիշն էր:

Խորհրդային կրթական համակարգում ամեն ինչ հիմնավորված էր և փաստարկված. կային հարկային արտոնություններ, սահմանված չափանիշներ և ֆինանսավորման մեխանիզմներ: Համակարգը պլանավորում էր ոչ միայն մասնագետների անհրաժեշտ քանակը, այլ նաև ապահովում էր մասնագիտական զբաղվածությունը և բոլոր ֆինանսական ծախսերը, որոնք կատարվում էին բուհերի կողմից: Ֆինանսավորումը կատարվում էր միայն բյուջեից, կրթությունն անվճար էր բոլորի համար: Համակարգը հիմնականում ձևավորում էր երկրի մտավոր ներուժը, և դիտվում էր զարգացած համակարգ: Այն բնութագրվում էր ինչպես իր ձեռքբերումներով, այնպես էլ թերություններով:

Որպես ձեռքբերումներ նշենք՝ երկրի բնակչության անգրագիտության վերացումը, դպրոցական համակարգի թեև մնացորդային, բայց կայուն ֆինանսավորումը, լայն թափ ստացած դպրոցաշինության կայուն տեմպերը, հատկապես կրթության մատչելիությունը, գյուղաբնակ և քաղաքաբնակ սովորողների կրթության մակարդակի ոչ էական տարբերությունը, ուսուցչի բարձր վարկանիշը, նրա նյութական համեմատաբար բարվոք վիճակը, որի հետևանքով բարձր էր դպրոցների կադրային ապահովվածությունը, տղամարդ ուսուցիչների առկայությունը, դասագրքերի, ուսումնամեթոդական գրականության, գրենական պիտույքների մատչելիությունը, գիտամանկավարժական պարբերականների առկայությունը, աշակերտներին հիմնարար գիտելիքներ տալու դպրոցի կարողությունը, համակարգի կառավարման օրենսդրական դաշտի առկայությունը, ինչպես նաև հասարակության և պետության առջև դպրոցի պատասխանատվության և հաշվետու լինելու բարձր աստիճանը:

Այս ամենի կողքին խորհրդային շրջանի կրթական համակարգին բնորոշ էին նաև մի շարք թերություններ, որոնցից էին՝ կրթության չափից ավելի գաղափարականացվածությունը, կրթական համակարգի կառավարման խիստ կենտրոնացումը, դպրոցական ինքնավարության տարրերի բացակայությունը, կրոնի և կրոնական բնույթի հոգևոր արժեքների բացարձակ մերժումը, կրթության բովանդակության միօրինակությունը, համամիութենական ծրագրերից և մեթոդներից բացի, ազգային առանձնահատկություններին համապատասխան, ազգային բնավորություն ձևավորող այլ ուսումնական նյութի և մեթոդների ներդրման սահմանափակումները, ինչպես հասարակական կյանքի մյուս ոլորտներում, այնպես էլ կրթական համակարգի զարգացման գործում պետության չափից ավելի գերակայված դերը, սովորողների շրջանում ինքնուրույնության, ստացած գիտելիքների հիման վրա նոր խնդիրներ լուծելու

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

սահմանափակ կարողությունը, թույլ կիրառական կողմը: Թեև խորհրդային տարիներին (1970-1980-ական թվականներ) փորձեր արվեցին երկրում իրականացնել կրթական վերափոխումներ, սակայն այդ ծրագրերում առաջին տեղում էին պետության շահերը և գաղափարախոսությունը, ինչն ինքնին արդեն մարդկային զարգացման գործընթացը կաշկանդող գործոն է համարվում: Այնուամենայնիվ, երկրի կրթական ներուժը օգտագործվում էր հասարակության զարգացման նպատակով:

Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո՝ տնտեսական և հասարակական նոր հարաբերությունների պայմաններում, կարևորվում էր ժողովրդավարական և իրավական պետության կառուցումը, հասարակական և տնտեսական զարգացման համաշխարհային միտումներին ինտեգրվելը: Հասարակական-քաղաքական կյանքի արմատական վերափոխումները թելադրում են կրթական համակարգի բարեփոխման անհրաժեշտություն: Այդ նպատակին հասնելու համար հասարակությունը պետք է ձեռք բերեր նոր գիտելիքներ, նոր տեղեկատվություն և տեխնոլոգիաներ: Հետևաբար, էական վերափոխումներ էր պահանջում բարձրագույն կրթության համակարգը, որը պետք է զարգանար ոչ միայն քանակապես, այլև որակապես:

Հայաստանի Հանրապետության կրթական համակարգում առաջընթաց լուրջ քայլերից էր ԱԺ-ի կողմից ընդունված «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ օրենքը¹, ապա նաև «Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2008-2015 թվականների պետական ծրագիրը»²: Ըստ այդմ՝ պետական և ազգային կարևորագույն խնդիր է կրթության համակարգի զարգացումը, որակի ապահովումը, միջազգային ասպարեզում նրա մրցունակության բարձրացումը:

Բարձրագույն կրթության համակարգի որակական վերափոխման համար անհրաժեշտ են հիմնավորված գործողություններ կրթության ժողովրդավարացման և նյութական հագեցվածության ուղղությամբ: Անհրաժեշտ էր օգտագործել այլ քաղաքակրթությունների փորձը, մշակված միտումները և այդ ամենը կիրառել մեր կրթական համակարգում:

Առհասարակ, որպես կանոն, կրթությանը բնորոշ է երկու հատ-

¹ ՀՀ օրենքը կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը հաստատելու մասին ընդունվել է 26.06.2001: Սույն օրենքով կազմվել է ՀՀ Կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագիրը, որը մշակվել է «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 4-րդ և 5-րդ կետերի համաձայն: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Կրթության զարգացման պետական ծրագիր, 2001-2005 թթ., Ե., 2000:

² Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2008-2015 թվականների պետական ծրագիր, URL://<http://www.parliament.am/>:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

կանիշ՝ պահպանողականությունը, առանց որի հնարավոր չէ մարդկության կուտակած գիտելիքների պահպանումն ու փոխանցումը, և նորարարությունը, որ ընդգրկում է գիտության և նոր տեխնոլոգիաների բոլոր նվաճումները կրթական գործառույթում՝ հասարակության պահանջներին համապատասխան:

Համաշխարհայնացման փոփոխությունները թելադրում են նոր հրամայականներ: Կրթությունը դառնում է իրական մեխանիզմ, որն ապահովում է անձի ընկալունակությունը նոր իրողություններին: Նման պայմաններում մրցունակ կարող է դառնալ միայն այն հասարակությունը, որը կկարողանա իր կրթական քաղաքականությունը վերակողմնորոշել ըստ նոր սոցիալական պատվերի, այսինքն ձևավորել սոցիալական նոր տիպ, որը լինի բազմակողմանի զարգացած, ազգային և համաշխարհային մշակույթին հաղորդակից¹: Նա պետք է լինի համամարդկային մարդասիրական արժեքներ դավանող, բոլոր մարդկանց ազգային, մշակութային արժեքները հարգող և պաշտպանող, ռասայական, ազգային-էթնիկական, մշակութային, լեզվական և այլ խոչընդոտները հաղթահարող սեփական կարողությունները հասարակության բարօրության համար կիրառող և քաղաքակրթական զարգացման որակական նոր մակարդակի անցնելուն, պետությունների հետ խելամիտ ինտեգրմանը (քաղաքական, տնտեսական և այլ) նպաստող սոցիալական անձնավորություն²:

Արդի ժողովրդավարական հասարակության մեջ առաջին պլան են մղվում սոցիալական հասարակության, արդարության և քաղաքացիական մասնակցության հիմնախնդիրները: Այդ իսկ պատճառով հատուկ ուշադրություն է հատկացվում այն սոցիալական խմբերին, որոնք պատմականորեն կամ տվյալ փուլում հայտնվել են ռոտահարված կամ անհավասար պայմաններում: Խտրականության, անհավասարության դեմ պայքարը ոչ միայն օրակարգի հարց էր, այլև՝ համընդհանուր քաղաքակրթության գործընթացի հանգուցային խնդիր:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բազմաթիվ կազմակերպություններ ջանքեր են գործադրում գենդերային անհավասարությունը, անհավասարակշռությունն ու անհամաչափությունը վերացնելու, կանանց դրությունը բարելավելու, նրանց շահերը պաշտպանելու և քաղաքական որոշումների կայացման ոլոր-

¹ Տե՛ս **Ստրադլինգ Ռ.**, Պատմության դասավանդման բազմատեսանկյուն մոտեցումը. ուսուցչի ձեռնարկ, Երևան, «Լինգվա», 2008, էջ 18:

² **Ս. Բաբայան**, Գենդերային կրթությունը որպես նոր հարացույց, Գենդերային կրթությունը որպես նոր սոցիալ-մշակութային հարացույց, գենդերային հետազոտություններ, N 18, Ե., «Աստղիկ», 2003, էջ 51-52:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

տում նրանց մասնակցությունը ընդլայնելու համար¹: Խնդիրն այն է, որ կրթական ոլորտի ավելի խորացող առևտրականացման պայմաններում այլընտրանքային միջոցներն ավելի շատ ներդրվում են տղաների, քան աղջիկների կրթության ոլորտում: Այս ամենը կատարվում է այն պարզ պատճառով, որ ներդրումներից ստացվող ընդհանուր նյութական օգուտը տղամարդկանց և կանանց համար նույնը չէ: Կանանց համար ավելի դժվար է վերադարձնել կրթության մեջ արված ներդրումները՝ կապված մի շարք խնդիրների հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, խտրականությունը աշխատավայրում, կնոջ կենսաբանական վիճակը՝ ծննդաբերության և խնամքի ժամանակ հարկադրական գործազրկությունը և այլն: Այս գերխնդիրը թելադրում էին անխուսափելի վերափոխումներ հասարակական կյանքի մի շարք ոլորտներում: Մասնավորապես, ՀՀ կրթական համակարգը պետք է դառնար մրցունակ և առաջատար զարգացող ոլորտ, և այստեղ վերափոխումներն անխուսափելի էին:

Հիմնաբաներ. կրթություն, կերպափոխում, հասարակություն, շուկա:

**ТРАНСФОРМАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР**

Լիլիտ Մկրտչյան

Радикальные преобразования общественной и политической жизни обуславливают необходимость реформирования образовательной системы. Образование - важный фактор в развитии человека. Оно создает широкие возможности и служит мерой человеческого интеллектуального и профессионального развития. Интеллектуальные и профессиональные требования людей и общества находятся в непрерывном развитии. Поэтому, образовательная система, которая стремится создавать и развивать человеческий капитал, также требует постоянного улучшения. Только в этом случае мы можем говорить об определенной гармонии образования и развития человека. После провозглашения независимости Армении, при условиях новых экономических и общественных отношений, были выдвинуты на первый план строительство демократического и юридического государства и процесс социально-экономической интеграции с глобальными тенденциями. Эта проблема потребовала неизбежных реформ во многих аспектах общественной жизни. В частности образовательная система Армении должна была стать конкурентоспособной и ведущей областью развития, где структурные и существенные реформы были неизбежны.

¹ Տե՛ս Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարություն, միջազգային իրավական փաստաթղթերի և ՀՀ օրենքների և օրենսդրական ակտերի ժողովածու, Ե., «Համալսարանական կրթությամբ կանանց ասոցիացիա, գենդերային հետազոտությունների կենտրոն», 2006:

EDUCATIONAL SYSTEM TRANSFORMATION: HISTORICAL OVERVIEW

Lilit Mkrtchyan

Radical transformations of the social and political life require the necessity of reforms of educational system. Education is an important factor in human development. It creates wide opportunities and serves as a measure of human intellectual and professional development. Intellectual and professional requirements of individuals and society are in continuous development. Therefore, the educational system, that aims to create and develop the human capital, also requires permanent improvement. Only in this case we can talk about certain harmony of education and human development. After the proclamation of independence of Armenia, under the conditions of new economic and social relations, construction of democratic and legal state and the process of social and economic integration to global trends was highlighted. This challenge required the inevitable reforms in many aspects of social life. In particular, the educational system of Armenia had to become competitive and leading developing area, where structural and substantial reforms were inevitable.

Key words - Education, Transformation, Society, Market

ՄԱՆԱՀԻՆԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅ ԴՊՐՈՒԹՅԱՆ ՕՋԱՆԻ ՆՈՒՆԵ ՄԿՐՏՅԱՆ

Սանահինի և Հաղպատի կրթական օջախները Հայաստանի պատմության մեջ մտել են՝ ուղեկցվելով հասարակական կյանքի, հայկական մշակույթի բազմաթիվ ականավոր գործիչների անուններով և նշանակալի իրադարձություններով:

«Հայաստանում վանական խոշոր կենտրոնների առաջացման ժամանակաշրջանը զուգադիպում է երկրում քաղաքային կյանքի աշխուժացման հետ, երբ միջազգային տարանցիկ առևտրական ճանապարհների խաչմերուկներում բուռն թափով ծաղկում են Հայաստանի քաղաքները...»:¹

Հենց այդ շրջանում էլ, կարծես հակադրվելով հիշյալ աշխարհիկ կենտրոններին, մեծ մասամբ քաղաքներից ու բանուկ ճանապարհներից հեռու և մեկուսացված, հիմնադրվում են վանական միաբանությունները

¹ Կ.Լ.Հովհաննիսյան, «Սանահին-Հաղպատ», Երևան, 1978, էջ60:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

կամ վարդապետարանները: Դրանք գիտակրթական կենտրոններ էին, որն ավարտելով՝ սաները ստանում էին վարդապետական աստիճան, իսկ դա համարվում էր գրագիտության, գիտնականության բարձր տիտղոս: Սովորական վարդապետներից բացի այդ տիտղոսը ստանում էին նաև եպիսկոպոսները: Ուսումնական այդ կենտրոնները գլխավորում էին ժամանակի նշանավոր գիտնականները: Նրանց անվանում էին *վարդապետներ, րաբունապետեր, ուսուչապետեր, դպրապետեր*: Վարդապետարաններ կային Անիում, Արգինայում, Կարսում, Կամրջաձորում, Սանահինում, Հաղպատում, Երզնկայում, Նարեկում և այլուր:

Այս վերջինների շարքում առանձնապես աչքի են ընկնում Հայաստանի միջնադարյան ճարտարապետության նշանավոր Սանահինի և Հաղպատի հուշարձանախմբերը՝ իրար շատ մոտ ու հազարատ իրենց պատմական, երկարատև կյանքի տարեգրությամբ: Թեև Սանահինի, ինչպես նաև ոչ հեռու գտնվող Հաղպատի վանական համալիրները պատմական միևնույն ժամանակաշրջանի ուղերձի և հոգու կրողներն են, սակայն յուրաքանչյուրն ունեցել է ուրույն դերակատարություն՝ որպես նշանավոր գիտակրթական, մշակութային և հոգևոր կենտրոն: Պահպանվել և մեզ են հասել Սանահինի հուշարձանախմբին պատկանող մի քանի եկեղեցիներ, գավիթներ, դամբարաններ, զանգակատուն, այունա-սրահ, գրատուն, աղբյուր-ավազան, կոթողային հուշարձաններ, խաչքարեր բերդապարիսպներ և այլ շինվածքներ, որոնք կանգնեցվել են չորս ու կես հարյուրամյակի ընթացքում: Հայկական միջնադարյան աշխարհիկ շինությունների եզակի նմուշ է վանքի կրթօջախը՝ Մագիստրոսի ճեմարանը, որը կառուցվել է X դ. վերջին XI դ. սկզբին, Սուրբ Աստվածածին և Ամենափրկիչ եկեղեցիների միջև ընկած տարածքում: Ժամանակի պահանջների և երկրի քաղաքական ծանր կացության հետևանքով դպրոցների մեծ մասը կենտրոնանում էր վանքերում: Միջնադարում վանքերը հսկայական դեր են խաղացել հայոց կյանքի քաղաքական, կրոնական և կրթության ասպարեզներում: Այդ խոշոր վանքերից առանձնապես հիշատակելի են Արշակունյաց, Արագածոտնի, Սանահինի, Հաղպատի, Տիգորի, Մարմաշենի, Աղթամարի, Շիրակի, Կեչառիսի, Բջնիի, Այրիվանքի, Տաթևի, Մեծոփա, Երզնկայի և Կիլիկիայի բազմաթիվ այլ վանքեր: Սրանք համարյա թե առանց բացառության ունեցել են դպրոցներ՝ ուսուցման որոշակի մշակված ծրագրերով, գրչության օջախներ, մատենադարաններ ու գրատներ: Այդ դպրոցները բացի հոգևորականներից պատրաստել են նաև գիտության, գրականության, երաժշտության և նկարչության բնագավառների անվանի մարդիկ:

Բոլոր ժամանակներում խոսվել է որակյալ, արդյունավետ կրթության անհրաժեշտության մասին: Կրթության դերի իմաստավորման խնդրում մեծ դեր են խաղում աշխարհայացքային դիրքորոշումները՝

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

բնակենտրոն, ասվածակենտրոն, սոցիոկենտրոն, բանակենտրոն, մար-
դակենտրոն:¹

Միջնադարի հայ դպրոցի և ուսուցման ամենահավաստի աղբյուրը նրա վերաբերյալ եղած հին գրականությունն է, ձեռագրերն ու հիշատակությունները, տարեգրություններն ու արձանագրություններն են: Հայոց դպրոցներում արդեն իսկ կար դպրոցական հաստատված կարգ, որում հստակ նշված էր, որ աշակերտները բաժանվում էին տարբեր խմբերի կամ դասարանների՝ ըստ իրենց տարիքի և գիտելիքների իմացության չափի: Ուսուցչից պահանջվում էր նախ և առաջ ճանաչել սանին, ուսումնասիրել նրա վարքը և, ըստ այնմ, ուսուցանել ու դաստիարակել: Անհնար է առանց հիացմունքի ու հպարտության չնշել, որ հայերը դեռևս հնուց ունեցել են պաշտոնական օրենսդրություններ, որոնց մեջ կան հատուկ հոդվածներ որբերի ու չքավորների անվճար ուսուցման անհրաժեշտության մասին:

Սանահինի համալսարան-դպրոցը (մեզ հասած գրավոր տեղեկությունների համաձայն Հայոց հանրային բնույթի բոլոր ուսումնական հաստատությունները, կոչվել են «դպրոցներ ») միջնադարյան Հայաստանի նշանավոր ուսումնադաստիարակչական և գրչության կենտրոն էր: Հիմնադրվել է 966 թվականին՝ Աշոտ Գ Ողորմածի կնոջ՝ Խոսրովանույշ թագուհու պատվերով: 9-15-րդ դարերում հայոց մի շարք դպրոցներում, և առաջին հերթին Սանահինի դպրոցում, մեծ տեղ էին տրվում փիլիսոփայական, հոեետորական, քերթողական, քերականագիտական, երաժշտական, նկարչական, գրչության արվեստի, բնական և մաթեմատիկական գիտությունների ուսումնասիրությանը: Ժամանակին Սանահինի համալսարան են հրավիրվել հայտնի հոգևորականներ, գիտնական վարդապետներ և վարժ գրիչներ: Ստեփանոս Ասողիկի վկայությամբ 1004 թվականին Սանահինի և Հաղպատի միաբանության ընդհանուր թիվը կազմել է մոտավորապես 500 մարդ:

Նշանավոր Սանահինի ճեմարան-դպրոցը գոյատևել է դարեր շարունակ: Ժամանակակիցները Սանահինի գիտակրթական դպրոցը բնութագրել են որպես բարձր աստիճանի հասած «մեծահռչակ» հայ դպրության օջախ: Սանահինի դպրոցում բացվել են հոեետորական, փիլիսոփայության, երաժշտական, բժշկական վարժարաններ, դասավանդվել են «յոթ ազատ արվեստները», աստղաբաշխություն-տիեզերագիտություն, տոմարագիտություն և այլ գիտություններ: Սանահինը հայ

¹ Երևանի հանրապետական հոգեբանական կենտրոն, Ուսուցման ինտերակտիվ մեթոդների տեսությունն ու պրակտիկան, Եր., 2004, էջ 5:

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

դպրության մեջ իր ավանդն է թողել որպես «գրչության արվեստի» կենտրոն, ուր բազմաթիվ ձեռագրեր են արտագրվել, բազմացվել: Չնայած մեծ կորստին, մեզ է հասել շուրջ երեք տասնյակ ձեռագրեր: Առանձնապես կարևոր հուշարձան է Սանահինի «Քյոթուկը», որում արժեքավոր տեղեկություններ կան Սանահինի պատմության վերաբերյալ:

Դպրոցն ունեցել է նաև մատենադարան (տես Սանահինի մատենադարան), որտեղ ձեռագրեր են հավաքվել աշակերտների ընդօրինակությունների, նվիրատվությունների և գնումների միջոցով: Սանահինի դպրոցը կարճատև ընդմիջումներով գոյատևել է թերևս մինչև մեր օրերը: Նրա զարգացմանը նպաստել են բաբունապետեր Անանիա, Դիսկոբոս, Հակոբ (Քարափնեցի) Սանահնեցիները, Սիմեոնը, Գրիգոր Արասաորդին, Վարդան Արևելցին, գրիչներ Մաթևոսը, Կարապետը, Խաչատուր և Ավետիք վարդապետները, Ղազարը, Հովհաննեսը, թուղթ կոկող Ստեփանոսը (նորոգել է 2 հզ. տետր թուղթ, որը բավական էր միջին մեծության 100 ձեռագրի համար) Գրիգոր Տուտեորդին և Ժամանակի այլ գործիչներ: Այդ գործիչների շարքում էր մեծ բանաստեղծ ու երաժիշտ Մայաթ Նովան, որն իր մանկության և ուսումնառության տարիները անցկացրել էր Սանահինի վանքում, իսկ կյանքի վերջին տարիներին եղել էր Հաղպատի վանքի լուսարարը: Կարևոր էր Գրիգոր Տուտեորդու նշանավոր եկեղեցական գործչի դերը, ով Հաղպատի եպիսկոպոսն էր ու Սանահինի վանքի վանահայրը: Նրա անունը հիշատակվում է ավանդապատումներում, Սանահինի և Հաղարծնի վանքերի վիմական արձանագրություններում: Գրիգոր Տուտեորդին այդ վանքերին է նվիրել գրքեր, եկեղեցական օգտագործման թանկարժեք իրեր, դրամ հատկացրել վանական հաստատությունների շինարարության համար: Սանահինի վանքի Սուրբ Հարություն եկեղեցու հյուսիսային կողմում է գտնվում Գրիգոր Տուտեորդու խաչքար-տապանաքարը: Սանահինի դպրոցի դասընթացներն անցել են «Մագիստրոսի ճեմարան» կոչված քարե նստարաններ ունեցող կամարակապ շենքում: Ավանդաբար հաղորդվում է, որ հռչակավոր աստվածաբան Գրիգոր Մագիստրոսն այս շենքում է ուսուցանել իր աշակերտներին և այդ պատճառով էլ կոչվել է «Մագիստրոսի ճեմարան»: Այդ շրջանում դպրոցի աճող հեղինակությունը կապված էր հայ ականավոր գիտնական, փիլիսոփա և գրող Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու գործունեության հետ: Աշխարհիկ և կրոնական գրականությանը հավասարապես քաջատեղյակ, բազմակողմանի գիտելիքների տեր այդ հռչակավոր գիտնականը, որը միակ աշխարհական փիլիսոփան է մեր ամբողջ միջնադարյան պատմության մեջ, 9-րդ դարի առաջին կեսի հայ հոգևոր մշակույթի ամենաբնորոշ ներկայացուցիչն է, դարաշրջանի հակասական ոգու փայլուն արտահայտիչը: Գրիգոր Մագիստրոսը, հիմնադրելով հայ կրթական

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

կենտրոններ, նպաստում է գիտության տարածմանը: Նա ոչ միայն չի խորշում գրական աշխատանքից, այլև ծավալում է լուսավորական աշխատանքներ՝ սատարելով իր համախոհներին և աշակերտներին: Գրիգոր Մագիստրոսը և՛ ակտիվ քաղաքական գործիչ էր, և՛ հայ միջնադարյան գիտնականի մի նոր տիպար, ով ստեղծելով բարձր տիպի ճեմարան-դպրոցներ վարպետորեն դասավանդում էր փիլիսոփայություն, քերականություն և այլ առարկաներ: Նա տվեց բազմաթիվ երկերի մատենագրական տեսությունը, դրանց ստեղծման հակիրճ պատմությունը, որը բանասիրության մեջ հայտնի է «Պատճառաց գիրք» վերնագրով: Այս աշխատությունն աստվածաբանության, փիլիսոփայության, քերականության, ճարտասանության, եկեղեցու հայրերի գործունեության վերաբերյալ ներածական բնույթ ունեցող աշխատություն է: «Պատճառաց գիրքը» դասագրքի դեր է կատարել Սանահինի բարձրագույն դպրոցի համար: Աշխարհիկ կյանքի աշխուժացումը զգալի չափով ազդել էր առհասարակ հոգևոր կյանքի բնույթի վրա, նոր պահանջներ առաջադրելով և իր կնիքը դնելով գիտության, արվեստի ու գրականության զարգացման վրա: Նրան հետաքրքրում էին բազմապիսի հարցեր՝ սկսած հին հունական ու հայկական դիցաբանությունից մինչև ժամանակակից փիլիսոփայության ու աստվածաբանության խնդիրները, ճշգրիտ գիտություններից մինչև պատմության, գրականության ու արվեստի հարցերը: Դա պայմանավորված էր ոչ միայն նրա անձնական նախասիրություններով: Սանահինի ճեմարանում դասավանդելիս Գրիգոր Մագիստրոսը ավելի մեծ տեղ էր հատկացնում աշխարհիկ գիտություններին. նա որդեգրել էր ուսման այնպիսի մի ծրագիր, որը պահանջում էր լրացնել կրոնական կրթությունը բազմակողմանի աշխարհիկ գիտելիքներով: Նա դպրոց-ճեմարանում դասավանդում էր քառյակ արվեստներ, անդամագնություն, ճարտասանություն, փիլիսոփայություն, քերականություն, մաթեմատիկա և այլ առարկաներ: Իր սաների հետ թարգմանել կամ ծրագրել է թարգմանել հույն և ասորի հեղինակների երկեր, որոնցից պահպանվել է միայն Էվկլիդեսի «Սկզբունքների» մի հատվածի թարգմանությունը: Ունեցել են հետաքրքրասիրությունների լայն շրջանակ՝ հին հունական և հայկական դիցաբանություն, փիլիսոփայություն ու աստվածաբանություն, ճշգրիտ գիտություններ, պատմություն, գրականություն, արվեստ և ուսումնասիրել դրանք: Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին կարևորել է բնագիտությունն ու մաթեմատիկան, պետք է նախապատրաստել է աշակերտների միտքը «բնությունից վեր գտնվող» գերագույն գոյի՝ Աստծո ճանաչման համար: Մյուս միջնադարյան մտածողների նման Մագիստրոսն էլ ընդունում էր ու սաներից պահանջում, որ ուսումը պետք է սկսել Սուրբ Գրքի ընթերցանությամբ: Սակայն հանճարեղ

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

րաբունապետը գտնում էր՝ համակողմանի կրթություն ստանալու համար այնուհետև պետք է անցնել «առասպելավարժությանը», այսինքն խորանալ դիցաբանության, առասպելական պատմությունների և գրույցների ուսումնասիրման մեջ ու միաժամանակ սերտել գեղեցիկ հատվածներ հուրերական ու պղատոնական երկերից: Ըստ Մագիստրոսի՝ այդպիսով սովորողն աստիճանաբար մոտենում է աշխարհիկ բնույթի գիտություններին «ազատ արվեստներին», որոնց համարում է ուսուցման ավելի բարձր աստիճան: Այդ գիտություններն են քերականությունը, ճարտասանությունը, տրամաբանությունը, որոնց հաջորդում է ճշգրիտ գիտությունների քառյակը՝ թվաբանությունը, երկրաչափությունը, աստղաբաշխությունը և երաժշտությունը: Մաթեմատիկան էլ իր հերթին դասավանդվում է որպես անհրաժեշտ աստիճան՝ բնագիտությունից (ֆիզիկայից) բնագանցությանը (մետաֆիզիկային) անցնելու համար: Մագիստրոսի ճեմարանում-դպրոցում հիմնական ուշադրության առարկա էր վերոհիշյալ «յոթ ազատ արվեստների» ուսուցումը: Այդ «արվեստների» զարգացման համար V—VI դարերում մեծ ջանք էին գործադրել հունաբան դպրոցի գործիչները: Երկարատև դադարից հետո Մագիստրոսը ոչ միայն վերակենդանացրեց հետաքրքրությունը աշխարհիկ գիտությունների հանդեպ, այլև իր մանկավարժական ու գրական գործունեությամբ նոր պայմաններում արմատավորեց այդ՝ գրեթե մոռացության աշխարհիկ առարկաները: Գիտնական Գրիգոր Մագիստրոսը շատ աշխատություններ գրած և բազմաթիվ թարգմանություններ կատարած պիտի լինի: Սակայն դրանցից միայն փոքր մասն է պահպանվել: Մագիստրոսը, լինելով տեսաբան ու գեղարվեստական գրականության սիրահար, գրել է չափածո և արձակ գործեր, ու սաներին ծանոթացրել նաև տաղաչափության նուրբ արվեստին: «Քերականության մեկնությունից» ու նամակներից պարզ երևում է, որ Գրիգոր Մագիստրոսը քաջատեղյակ է եղել երաժշտության տեսության հարցերին: Նա հեղինակ է նաև երաժշտա-բանաստեղծական մի քանի ստեղծագործությունների: Իր գրական և հոետորական ձիրքը նա ի սպաս է դնում Սանահինի դպրոցում հին հունական փիլիսոփաների, գիտնականների ու բանաստեղծների ժառանգության տարածման գործին: Սակայն նա չի հարում զգայապաշտությանը (սենսուալիզմին), թեև զգալի տեղ է հատկացնում արտաքին աշխարհի զգայական ճանաչմանը: Էականն ու որոշիչը, ըստ Մագիստրոսի, բանական ճանաչողությունն է: Գրիգոր Մագիստրոսի բնափիլիսոփայական հակումները, անշուշտ, որոշակի ազդեցություն էին գործում ժամանակակից մտավորականության վրա: Իր լայն նամակագրական կապերով, գրաված բարձր ու ազդեցիկ դիրքով և մանավանդ մանկավարժական գործունեությամբ նա Սանահինի ճեմարանում տարածում էր իր տեսակետները, բնափիլիսոփայական հա-

**ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ**

УНИВЕРСИТЕТЫ НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

յացքները, արձագանքում էր իր ժամանակաշրջանի նոր պահանջներին: Հայ միջնադարյան մշակույթի պատմության մեջ Գրիգոր Մագիստրոսը մնում է որպես լուսավորության մունետիկ և գիտության ռահվիրա:

Երաժշտությունն էլ Սանահինի հայոց դպրոցի ամենասիրած առարկաներից մեկն էր: Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին հայտնի էր նաև որպես տաղասաց և շարականագիր, նրա հոգևոր երգերը եկեղեցին կանոնացրել է և ներմուծել Շարակնոց:

Ցավալի է, բայց այսօր «Սանահինի հռչկավոր վանքի կաթողիկեն իր գլուխը բարձրացնելով շրջակա գեղահրաշ բնության միջից՝ կարծես գլխակոր ողբում է՝ վանքի այժմյան դրությունը համեմատելով այն անցյալի հետ, երբ Բագրատունյաց արքայական տոհմի պաշտպանության ներքո ծաղկում, զարդարվում և նշանավոր հայ հոգևորականների խնամատարությունն էր հանձնում այս սրբավայրը»: ¹

Կարծում ենք, հայ ժողովրդի զարգացած և լուսավորյալ անդամների նվիրական պարտքն ու պարտականությունը պետք է լինի Սանահինի ճեմարանի, որ մագիստրոսի անունն է կրում և մի ժամանակ լուսատու աստղեր էր տարածում Հայաստանյաց եկեղեցու անդաստանի համար և մեր նախնեաց հռչակավոր ձեռակերտների անաղարտ պահպանությունը:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Սանահինի և Հաղպատի կրթական օջախները Հայաստանի պատմության մեջ մտել են՝ ուղեկցվելով հասարակական կյանքի, հայկական մշակույթի բազմաթիվ ականավոր գործիչների անուններով և նշանակալի իրադարձություններով: Նշանավոր Սանահինի ճեմարան-դպրոցը գոյատևել է դարեր շարունակ: Ժամանակակիցները գիտակրթական դպրոցը բնութագրել են որպես բարձր աստիճանի հասած «մեծահռչակ» հայ դպրության օջախ: Սանահինի դպրոցում բացվել են հռետորական, փիլիսոփայական, երաժշտական, բժշկական վարժարաններ, դասավանդվել են «յոթ ազատ արվեստները», աստղաբաշխություն-տիեզերագիտություն, տոմարագիտություն և այլ գիտություններ: Սանահինը հայ դպրություն մեջ իր ավանդն է թողել որպես «գրչության արվեստի» կենտրոն, ուր բազմաթիվ ձեռագրեր են արտագրվել, բազմացվել:

Հիմնաբառեր- Սանահինի և Հաղպատի կրթական օջախներ, Մագիստրոսի ճեմարան, բնափիլիսոփայական հայացքները, գիտակրթական դպրոց:

¹ Իսահակ Հարությունյան, «Սանահին», Թիֆլիս, 1898, էջ 5:

The educating places of Sanahin and Hachpat have taken great place in Armenian history by paralleling with many names of armenian culture and many memorable events.

A remarkable Sanahin educating centre has existed for centuries. Contemporary scholars have characterized this educating centre as the highest level “multi- famous” armenian educating centre. Many hretorical, philosophical, musical, medical centres were opened here, “7 free arts”, Star distribution – Astronomy, tomarology and other sciences. Sanahin has left its trace in armenian education as a centre of “script art” where many manuscripts were copied out and multiplied.

Key words. Educational sources of Sanahin and Haghpat, Magistrate School, nature – philosophical glances, educational – scientific school.

САНАИН КАК ИСТОЧНИК АРМЯНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Нуне Мкртчян

Учебные заведения Санаина и Ахпата вошли в армянскую историю, сопровождая общественную, культурную жизнь именами великих деятелей и событий. Известная Санаинская гимназия-школа существовала веками. Современники оценили это заведение как школу самой высшей категории.

В школе Санаина действовали ораторский, философский, музыкальный, медицинский коледжи, преподавались “7 свободных ремесл”, астрономия – космонавтика и др. Санаинская армянская школа нам оставила в наследие “центр науки”, где переписывались, умножались многочисленные рукописи.

Ключевые слова: образовательные очаги Санаина и Ахпата, академия Магистроса, натурфилософские взгляды, научно-образовательные учебные заведения.

КОНТЕКСТНЫЙ ПОДХОД К ПРЕПОДАВАНИЮ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В УНИВЕРСИТЕТЕ XXI ВЕКА

Калиниченко А.И., Макодай И.И.

Вхождение Украины в европейское сообщество, активное развитие международного сотрудничества в области культуры, экономики и науки повышает требования к иноязычной подготовке выпускников ВУЗОВ, которые должны обладать одним или несколькими языками международного общения. Реализация этой задачи требует совершенствования методических подходов к преподаванию иностранного языка в высших учебных заведениях. Существует потребность в создании методики, которая бы обеспечивала актуализацию внутренних резервов учебной деятельности студентов, способствовала формированию у них дополнительных мотивов изучения иностранного языка.

Практика свидетельствует, что интерес к изучению иностранного языка возрастает, когда студенты осознают ее прагматическую ценность, четко представляют перспективы использования полученных знаний, когда целью обучения становятся коммуникативные умения, которые повышают конкурентоспособность и шансы на успех в профессиональной деятельности.

Проблема усиления профессиональной направленности изучения иностранного языка в высших учебных заведениях привлекала внимание многих педагогов. Немало исследователей главный путь ее решения видят в применении во время обучения имитационно-игрового подхода (И.В. Драгомирецкий, Ю.М. Друзь и др.). И.В. Драгомирецкий исследовал использование ситуационно-имитационных игр в обучении английскому языку курсантов [4], Ю.М. Друзь – организацию и проведение деловых игр в подготовке студентов к иноязычной коммуникации [5].

На наш взгляд, перспективный путь повышения эффективности преподавания иностранного языка в ВУЗе заключается в реализации принципов обоснованного А.А.Вербицким контекстного подхода [1; 2]. Сущность этого подхода заключается в использовании во время занятий методов и форм обучения, имитирующие содержание и социально-предметные особенности будущей профессиональной деятельности студентов.

Практической предпосылкой возникновения контекстного подхода стала нерешенная в полной мере проблема обеспечения связи обучения с будущей профессиональной деятельностью студентов. При традиционной организации профессиональной подготовки учебная деятельность студентов существенно отличается от их будущей профессиональной

деятельности по отношению к предметам, целям и мотивам. В процессе контекстного обучения с помощью активных форм и методов обучения моделируются не только содержание профессиональной деятельности, но и те социальные отношения, в которых она осуществляется, благодаря чему создаются предпосылки для развития профессионального самосознания студентов [3].

Контекстное обучение предполагает комплексную реализацию следующих принципов:

- психолого-педагогического обеспечения личностного включения студентов в учебную деятельность;
- последовательного моделирования в учебной деятельности студентов целостного содержания, форм и условий будущей профессиональной деятельности;
- проблемности содержания обучения в ходе его развертывания в образовательном процессе;
- адекватности форм организации учебной деятельности студентов задачам и содержанию профессионального образования;
- ведущей роли совместной деятельности, межличностного взаимодействия и диалогического общения субъектов образовательного процесса;
- педагогически обоснованного сочетания новых и традиционных педагогических технологий;
- открытости обучения;
- единства обучения и воспитания личности специалиста;
- учета межкультурных особенностей субъектов обучения [2, с. 42-43].

Учитывание принципов контекстного подхода позволяет обосновать теоретико-методологическую систему профессионально ориентированной, прагматически значимой иноязычной подготовки студентов, что предполагает учет лингвистических и нелингвистических составляющих иностранного языка, а также лингвострановедческой специфики профессиональной лексики.

Первостепенным условием успешного овладения иностранным языком как средством профессионального общения является усвоение лингвистических знаний и знаний в области лингвострановедения. При этом необходимо уделять особое внимание отбору социально значимых, культурно специфических информационных единиц, овладевая которыми студент будет усваивать релевантные лингвокогнитивные характеристики представителей иной этнокультурной общности. Продолжая школьный курс изучения иностранного языка и оперируя определенным запасом

лингвистических знаний, студенты углубляют, расширяют и совершенствуют свои языковые знания, усваивая большой объем лексического и грамматического материала, необходимого для устного и письменного иноязычного общения. В соответствии с принципом интеграции и дифференциации обучение иностранного языка, языковые знания приобретаются на протяжении всего учебного курса, потому что каждая тема или коммуникативная ситуация соотносится с определенными языковыми и речевыми средствами, а также с экстралингвистической информацией. В свою очередь, знакомство с историей, географией, политическим и экономическим устройством, культурой, искусством, правилами поведения, нормами и традициями общественной жизни зарубежных стран является необходимым условием фоновой социокультурной подготовки, на основе которой будет реализовываться профессиональное общение с представителями других культур.

Совершенствование и доведение до автоматизма речевых навыков и умений с учетом тематики и ситуаций общения является важной составляющей способности эффективно использовать иностранный язык для понимания и передачи информации. К числу базовых коммуникативных умений относятся:

- стандартные навыки чтения, говорения, аудирования, письма;
- знание словарных единиц и навыки оперирования правилами, посредством которых эти единицы преобразуются в осмысленные высказывания;
- умение использовать языковые средства соответственно цели, места, времени и сферы общения, статуса партнера по коммуникации;
- умение понимать высказывания в значимых блоках, планировать речевое поведение и передавать информацию в связных, логичных и аргументированных высказываниях;
- умение анализировать и оценивать ситуации общения, принимать адекватные решения относительно речевого поведения, осуществлять контроль своих речевых поступков и действий партнеров по общению, а также пользоваться собственным речевым опытом для компенсации имеющихся пробелов в знании иностранного языка (как вербальными, так и невербальными элементами);
- умение пользоваться различными формами и способами речевой деятельности (письменными, устными, паралингвистическими, экстралингвистическими).

Особую роль в познавательной деятельности студентов при овладении иностранным языком играют когнитивно-коммуникативные умения (чтение и аудирование). Выделяя указанные умения в отдельную

группу, мы хотим подчеркнуть их важность. Когнитивный характер основных рецептивных умений предопределяется необходимостью осуществления умственных действий, направленных на преодоление не только лексико-грамматических, но и стилистических, социокультурных и лингвострановедческих трудностей. Кроме того, понимание аутентичных текстов и аддитивной информации связано с выполнением мыслительных операций, которые способствуют интеллектуальному развитию студентов. Во время обучения чтение и аудирование создаются возможности для получения студентами новой информации относительно различных сфер жизни зарубежных стран, знакомство с их национальным менталитетом и социокультурной атмосферой, расширение знаний из разных отраслей науки, культуры, политики, экономики, права и тому подобное.

Контекстный подход к преподаванию иностранного языка предполагает выделение и моделирование типичных ситуаций профессионального общения. Потенциальные возможности использования будущими специалистами иностранного языка в различных сферах профессиональной коммуникации чрезвычайно широкие, в связи с чем практически невозможно в полном объеме предусмотреть и охватить их в вузовском курсе иностранного языка. В то же время можно выделить несколько важнейших, обязательных для включения в учебную программу сфер общения, которыми, на наш взгляд, являются: профессиональная, общественно-политическая, социально-культурная и повседневно-бытовая. Акцентируя внимание на сфере профессиональной коммуникации, важно учитывать, что она проявляется в конкретных ситуациях общения, которые в свою очередь определяют стереотипные условия взаимодействия участников, их социальные роли, функциональные обязанности, общий характер коммуникационного поля. Моделирование на практических занятиях как можно большего количества разнообразных ситуаций как устного, так и письменного общения поможет студентам включиться в процесс иноязычной профессиональной адаптации и подготовить их к реалиям будущей профессиональной деятельности.

Обучение профессионально-ориентированного иностранного языка предполагает тематическое соответствие учебных материалов, поскольку невозможно обучать речи и формировать соответствующие коммуникативные умения отдельно от усвоения фактологических и контентных данных, входящих в состав профессиональной компетентности специалиста. Принимая во внимание тот факт, что иностранный язык в основном изучается на младших курсах, а также стремясь избежать проблем содержательного характера, мы считаем, что можно ограничиться общепрофессиональными и общенаучными темами, связанными с

будущей профессией студентов. При этом критериями отбора тем выступают их частотность, значимость, доступность и соответствие задачам обучения. В целом содержание учебных материалов должно отвечать ряду принципиальных методических требований, а именно, быть: функциональным, коммуникативным, доступным, последовательным и системным; развивать основные навыки чтения, письма, аудирования, говорения, а также обучать переводу и реферированию.

Одним из важнейших условий развития общей коммуникативной компетентности студентов и их подготовки к профессиональному общению является овладение различными типами профессионально значимых дискурсов. Умение правильно построить дискурс зачастую определяет эффективность и успешность профессиональной коммуникации. Поэтому логичным является ориентация обучения устного общения на овладение набором профессионально значимых типов дискурсов, на формирование умения использовать их в конкретных ситуациях, а также адекватно соотносить с задачами общения и особенностями речевого оформления. Прогнозирование возможных ситуаций профессионального общения неизбежно приведет студентов к анализу имеющихся в их распоряжении языковых средств выражения вопроса, обращения, уточнения, заключения, извинения, просьбы, убеждения, оценки, согласия, несогласия, поддержки, обобщения, сомнения, предложения, отказа, констатации и тому подобное; а в отдельных случаях – к осознанию необходимости изучения речевых стандартов, клише, формул этикета.

Профессионально ориентированное изучение иностранного языка предполагает усвоение большого количества терминов и специальных понятий, относящихся к сферам профессиональной деятельности будущих специалистов. Знакомство со специальной лексикой, семантико-функциональными, структурно-функциональными, морфолого-синтаксическими, функционально-стилистическими, текстуальными и другими особенностями иностранного языка, безусловно, составляет прагматическую ценность для студентов, а для преподавателей конструирует предметную сферу собственно лингвистического аспекта профессионально ориентированного обучения иностранному языку. Однако очевидно, что студентам невозможно изучить всю иноязычную профессиональную терминологию за короткий срок обучения в ВУЗе. Для расширения словаря специальной лексики достаточно, согласно программных требований, усвоить не менее 4000 лексических единиц, из них 2000 продуктивно. Кроме того, по нашему мнению, весьма важным умением, требующим особого внимания, является развитие способности студентов

пользоваться специальными словарями, глоссариями, справочниками, базами данных, каталогами, ресурсами сети Интернет для поиска значений незнакомых иноязычных слов и выражений.

В соответствии с принципами контекстного подхода, упражнения и задачи, которые выполняются на практических занятиях по иностранному языку, должны соответствовать ряду требований. Во-первых, они должны быть адекватными задачам обучения; во-вторых, дифференцироваться в зависимости от видов навыков и умений, которые формируются, от характера рецепции и перцепции, продуктивности и репродуктивности; в-третьих, направлены на выработку действий и операций в соответствии с речевым и языковым материалом. Традиционное структурирование занятий вокруг работы с текстом определяет набор типовых упражнений, их содержание и последовательность выполнения. Основной текст занятия при этом выступает генератором реального общения: он создает содержательную базу для обучения всем видам коммуникативной деятельности, служит материалом для учебных заданий, источником и средством новых языковых единиц, содержит образцы использования языка.

Важной составной частью и этапом учебного процесса овладения иностранным языком выступает контроль, цель которого заключается в установлении уровня формирования коммуникативных умений и навыков, выявлении пробелов в знаниях студентов, определении динамики их познавательной деятельности и эффективности обучения в целом. Формами текущего, промежуточного и итогового контроля могут быть письменные контрольные работы, тесты, устный опрос на зачетах и экзамене. Итоговый контроль необходим для выявления соответствия знаний студентов конечным программным требованиям к владению иностранным языком, которые заключаются в наличии иноязычной коммуникативной компетенции, под которой понимается определенный уровень владения языковыми, речевыми и социокультурными знаниями, навыками и умениями, позволяющими коммуникативно целесообразно варьировать речь в зависимости от функциональных факторов иноязычного общения.

Наш опыт свидетельствует об эффективности системы профессионально ориентированного обучения иностранному языку, которая основывается на принципах контекстного подхода. Ориентация на формирование у студентов профессионально важных коммуникативных умений и навыков, с одной стороны, повышает учебную мотивацию и познавательную активность студентов, с другой – способствует их профессиональному становлению, формированию у них необходимых для

эффективного выполнения будущей деятельности умений иноязычного общения

Литература:

1. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А.Вербицкий. – М., 1991. – 206 с.
2. Вербицкий А.А. Контекстное обучение в компетентностном подходе / А.А. Вербицкий // Высшее образование в России. – 2006. – № 11. – С. 42-44.
3. Галузяк В.М. Развитие профессионального самосознания студентов высших учебных заведений: монография / В.М. Галузяк, К.В. Добровольская. - Винница: ООО «Нілан ЛТД», 2015. – 256 с.
4. Драгомирецкий И.В. Ситуативно-имитационная игра в обучении английскому языку в морских учебных заведениях: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. мед. наук / И.В. Драгомирецкий. – М., 1988. – 16 с.
5. Друзь Ю.М. Организация и проведение деловой игры в учебном процессе при подготовке студентов к иноязычной коммуникации / Ю.М. Друзь // Родная школа. – 1999. – №9. – С.43-44.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются способы усиления профессиональной направленности изучения иностранного языка в ВУЗ-ах. Одним из перспективных направлений является реализация принципа контекстного подхода. Сущность его заключается в использовании методов и форм обучения, которые имитируют содержание и социально-предметные особенности будущей профессиональной деятельности студента.

Ключевые слова: профессиональная направленность, контекстный подход, иноязычное общение, ситуативно-имитационные игры, деловые игры, языковые и речевые умения и навыки, социо-культурные знания, профессиональная коммуникация, коммуникативная компетентность.

**Contextual approach to teaching foreign languages at the University of
the XXI century**

Kalinichenko A., Makoday I.

The ways of intensification of professional trend in the study of a foreign language in universities are investigated in the article. One of the most perspective ways is the realization of the principle of context approach. The essence of it is in the use of methods and forms of education that imitate the

content and socio-subject peculiarities of the future professional activity of the students.

Key words. Professional trend, context approach, foreign language communication, situation-imitational games, professional games, language and communicative skills, socio-cultural knowledge, professional communication, communicative competence.

ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ ԴԱՍՏԱՎԱՆԴՄԱՆ ԿՈՆՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄԸ

XXI ԴԱՐԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ

Անժելիկա Կալինիչենկո, Իննա Մակոդայ

Հոդվածում քննության են առնվում բուհերում օտար լեզվի ուսումնասիրության մասնագիտական ուղղվածության ուժեղացման եղանակները: Հեռանկարային ուղղություններից է կոնտեքստային սկզբունքի իրականացումը: Դրա էությունը ուսուցման այնպիսի մեթոդների ու ձևերի օգտագործումն է, որոնք նմանակում են ուսանողի ապագա մասնագիտական գործունեության բովանդակությանը և սոցիալ-առարկայական առանձնահատկությունները:

Հիմնաբառեր. մասնագիտական ուղղվածություն, կոնտեքստային մոտեցում, օտար լեզվով հաղորդակցում, սիտուատիվ-իմիտացիոն խաղեր, գործնական խաղեր, լեզվական ու խոստաքային կարողություններ ու հմտություններ, սոցիո-մշակութային գիտելիքներ, մասնագիտական հաղորդակցում, հաղորդակցական ձեռնահասություն:

ԱՐԿԵՍՏԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

ՈՐՈՒՇ ՄԱՍՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅՈՒՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Սևադա Սարգսյան

Հայկանուշ Սարգսյան

21-րդ դարի մարտահրավերները վերակազմակերպման, վերափոխման ինքնաարդիականացման անհրաժեշտության խնդիր առաջադրեցին հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այս համապատկերում համալսարանական կրթությունն առավել, քան որևէ այլ ոլորտ, նորարարացման միտումներին համընթաց արագ և ճիշտ կողմնորոշվելու խնդիր ունի: Այս ուղղությամբ ուղիների որոնման հարցերն առանձնահատուկ կարևորվում են աշխարհի գրեթե բոլոր երկրներում:

Գիտնականների հավաստմամբ՝ այսօր զարգացած և զարգացող երկրների միջև տարբերություններ միայն մեկ երրորդ մասով են առկա

տնտեսությունից, մեծամասամբ, մոտ երկու երրորդով, դրանք որոշարկվում են կրթության մակարդակի և որակի տարբերություններով:¹

Արդի համալսարանական կրթության նպատակը երկրի մարդկային ներուժի զարգացումն է, ինչը ենթադրում է երիտասարդ մասնագետների պատրաստում ովքեր պատրաստ են նորարարություններին, նոր դարի մարտահրավերներին և ունակ հաջողությամբ հարմարվելու գլոբալացման պայմաններին, նաև այն անհատների ստեղծագործական ինքնաիրացում, ովքեր կոչված են ուսուցանելու նոր սերնդին՝ գիտնականների, մանկավարժների, որոնց ինտելեկտուալ ջանքերով էլ համալսարաններում ստեղծվում է համապատասխան ստեղծագործական միջավայր և գործնականում իրականացվում «սերունդների կապը»:²

Համալսարանական կրթության նոր առաքելությունն այնպիսի պայմանների ստեղծումն է, որոնց առկայությամբ հնարավոր կլինի հասնել առավելագույն արդարության և հասարակական կայունության՝ իրավահավասար քաղաքացիների համար ապահովելով կրթություն ստանալու իրավունքի իրականացումը նոր սերնդի նորարարական ներուժի զարգացման ու ստեղծագործականության դաստիարակման միջոցով:

Գիտատեխնիկական և հասարակական զարգացումների ժամանակակից մարտահրավերներին համարժեքորեն ազդակելու համար համալսարանական ուսումնառության ոլորտում առկա է ֆորմալ կրթությունից շարունակական կրթության անցնելու մարտավարությանը: Շարունակական կրթությունը հռչակվել է կրթական քաղաքականության զարգացման հիմնարար նպատակ և Արևմտյան երկրներում, և ազգային, միջազգային մակարդակներում: Շարունակական կրթությունը գիտատեխնիկական և տեղեկատվական արագընթաց փոփոխությունների համապատկերում կարևորվում և կրթության առաջնահերթություն է դառնում ողջ աշխարհում:³

Այդ համապատկերում անձի համակողմանի զարգացման, առավել ևս հասարակության կայուն զարգացման մասին խոսելիս, հարկ

¹ Стражев В. И. Образование в XXI веке – прогнозы и перспективы // Социология. - 2000, № 1. - С. 54.

² Титаренко Л. Г. Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному обучению. Материалы второй республиканской научно-практической конференции (Минск, 1-3 марта 2001 г.). Белорусский государственный университет. Центр проблем развития образования. Мн., Пропилеи, 2002. – с. 288.

³ О.Н. Олейникова, А.А. Муравьева, Н.М. Аксёнова, "Обучение в течение всей жизни как инструмент реализации Лиссабонской стратегии. – М.: РИО ТК им. Коняева, 2009 - 131с.

Է կարևորել նաև կրթության մեջ արվեստի դերի և նրա շարունակական ուսուցման անհրաժեշտությունը: ՀՀ կրթության համակարգում ևս այս առնչությամբ որոշակի հասկացություններ շրջանառվում են, սակայն գործնական մոտեցում գրեթե չի հանդիպում, կամ երբեմն հանդիպում է միայն փաստաթղթային տեքով: Ինչ վերաբերում է շարունակական կրթության մեջ արվեստի դերին, ապա այն ևս (եթե չասենք բացարձակապես) այդ տիրույթում արժևորված չէ: Մինչդեռ, դեռևս գերմանական փիլիսոփայական դպրոցի խոշոր ներկայացուցիչ Յո. Գ. Ֆիխտեն (1762-1814 թթ) գրում էր, որ արվեստի նպատակը կրթելն է. «ոչ միայն միտք, դա գիտնականի գործն է, ոչ միայն սիրտ, դա բարոյախոսի գործն է, այլև ամբողջապես մարդուն»:¹ Հետևաբար շարունակական կրթության ամբողջականության մասին խոսել առանց նրա կարևոր բաղկացուցիչ՝ անիմաստ է: Այն, որ արվեստն այդ համակարգի կարևորագույն բաղկացուցիչ է, հաստատում է այն տեսությունների բազմազանությունը, ըստ որոնց արվեստը ճանաչողության բարձրագույն միջոց է: Նկատենք, որ եվրոպական առաջատար կրթական համակարգերը ներառում են արվեստի շարունակական ուսուցումը՝ որպես անձի համակողմանի զարգացման կարևորագույն տարրերից մեկը, որն ուղեկցում է մարդուն ողջ կյանքում: Արվեստի՝ որպես անձի և հասարակության կրթության և դաստիարակության գործոնի կայացման առանձնահատկությունը պայմանավորված է առաջին հերթին նրա հաղորդակցական գործառնությամբ, որն արդեն իսկ դիտարկված է արվեստի բազմաթիվ սահմանումներում:

«Արվեստը ճշգրտորեն սահմանելու համար պետք է ամենից առաջ դադարել դիտել արվեստը որպես վայելքի միջոց, այլ դիտարկել այն, որպես մարդկային կյանքի պայմաններից մեկը: Իսկ դիտարկելով արվեստն այսպերպ՝ չենք կարող չտեսնել, որ արվեստը մարդկանց միջև հաղորդակցության միջոցներից է... Այդ հաղորդակցության առանձնահատկությունն այն է, որ արվեստով մարդիկ միմյանց փոխանցում են իրենց զգացմունքները»:² Այս դիտարկման մեջ սահմանված արվեստի նպատակով արդեն իսկ սպառվում է «արվեստը հանուն արվեստի» ձևակերպման տրամաբանությունը՝ արվեստը դիտարկելով որպես մարդկության կայուն զարգացման կարևոր նախապայման «արվեստ հանուն մարդկության», նրա բարօրության: Դեռևս վաղ շրջանի գեղագետներն արվեստն այս կամ այն չափով առնչակցում էին բարիքին: Գերմանացի գեղագետ Զուլցերը (1720-1779 թթ) գտնում էր, որ գեղեցիկ կարող է

¹ Фихте И. Г. Сочинения в 2-х томах. - СПб.: Мифрил, 1993. - 1485 с.

² Տոլստոյ Լ. Ն. Ի՞նչ է արվեստը: Թարգմ, Կ. Մկրտչյան: Լուսաբաց հրատ., Երևան, 2015, էջ 53:

համարվել միայն այն, ինչն իր մեջ բարիք է պարունակում: Ըստ նրա՝ մարդկության ողջ կյանքի նպատակը հասարակական կյանքի բարօրությունն է, որը ձեռք է բերվում բարոյական զգացման դաստիարակմամբ, և արվեստը պետք է ենթարվի այդ նպատակին:¹ Այդ տեսանկյունից դիտարկելով արվեստ-կրթություն-հասարակություն փոխառնչությունները, կտեսնենք, որ դա պարուրաձև բարձրացող անվերջ շղթա է, որի յուրաքանչյուր հաջորդ օղակը նոր մակարդակի վրա է դնում հասարակությունը և հաջորդաբար նաև մյուս երկու օղակները (գծապատկեր 1):

Արվեստի հաղորդակցական գործառույթը հաստատում է նրա դերի անփոխարինելիությունը բազմազգ և բազմալեզու աշխարհում, որն անկախ տարբեր ազգերի միջև փոխհարաբերություններից՝ համաշխարհային մարտահրավերներին դիմակայելու խնդիր ունի: Գլոբալ մարտահրավերներին ճիշտ ազդակելու համար համաշխարհային համագործակցության մասին անընդհատ հիշեցնում են ոչ միայն ՄԱԿ-ի դեկլար մարմինները, այլ նաև այդ անհրաժեշտության գիտակցությամբ է պայմանավորված յուրաքանչյուր երկրի անդամակցություն: Իսկ համաշխարհային համագործակցության մասին շատ ավելի հեշտ է խոսել արվեստի լեզվով, մանավանդ, որ «յուրաքանչյուր արվեստ ինքնըստինքյան ունի մարդկանց միավորելու հատկություն»:² Օրինակ՝ կերպարվեստի միջոցով շատ ավելի դյուրությամբ կարելի է աշխարհի բոլոր ծայրերում հասանելի և ընկալելի դարձնել բնապահպանական խնդիրները (Ջեյմի Մանխուան, Մաշի Մասակացու, Պավել Կուչինսկի և այլք), քան աշխարհի ցանկացած լեզվով: Այստեղ կարևորվում է նաև արվեստի վարակիչ լինելու գործոնը, որին հանգամանավորեն անդրադառնում է նաև Լ. Ն. Տոլստոյն իր «Ի՞նչ է արվեստը» աշխատության մեջ: Իսկ ՄԱԿ-ի Հազարամյակի հռչակագրի համաձայն՝ ՄԱԿ-ի անդամ պետությունները պարտավորություններ են ստանձնել նաև շրջակա միջավայրի պահպանության վերաբեյալ:³

Այսօր աշխարհի տարբեր ծայրերում առկա են բնապահպանական խնդիրներին արվեստի միջոցով ազդակելու և լուծումներ տալու փորձեր, սակայն չկա հարցին համալիր մոտեցում: Արվեստի միջոցով հնարավոր է շատ ավելի արդյունավետ ազդակել ոչ միայն այս, այլև ՄԱԿ-ի

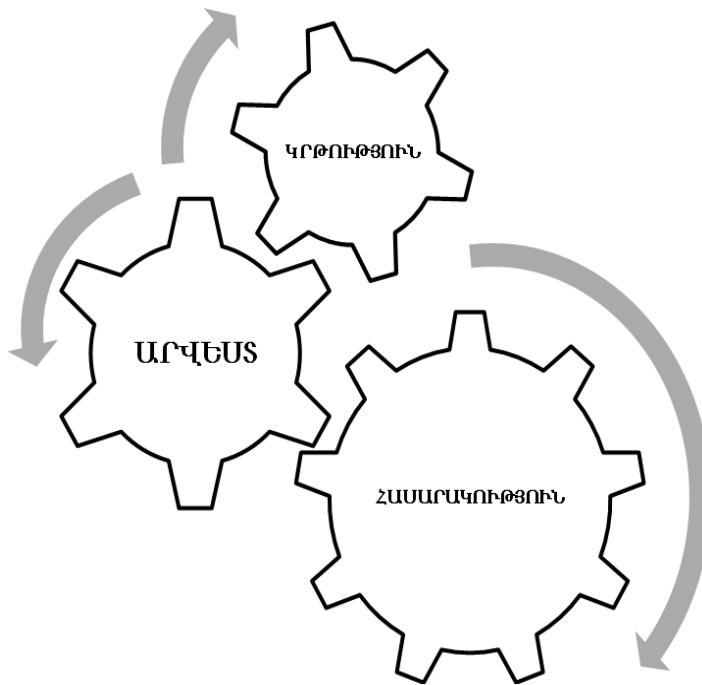
¹ Տոլստոյ Լ. Ն. Ի՞նչ է արվեստը: Թարգմ, Կ. Մկրտչյան: Լուսաբաց հրատ., Երևան, 2015, էջ 24:

² Տոլստոյ Լ. Ն. Ի՞նչ է արվեստը: Թարգմ, Կ. Մկրտչյան: Լուսաբաց հրատ., Երևան, 2015, էջ 173

³ ՄԱԿ-ի Հազարամյակի հռչակագիր, 2000թ.: <http://www.un.am/hy/p/un-millennium-declaration>

հոչակագրով ամրագրված բոլոր 8 կետերով նշված դրույթներին: Այդ համալիր կրթական քաղաքականությունը սկսվում է արվեստի պարտադիր և շարունակական ուսուցումից, որը սկսվում է նախակրթարանից, իսկ համալսարանական կրթությունը կրթության ընդհանուր համակարգից անկախ, առանձին ինստիտուտ չէ. այն կրթության շարունակական շղթայի օղակներից մեկն է միայն, և որպեսզի նրա գործունեությունը ճիշտ կազմակերպվի և արդյունավետ լինի հասարակության կայուն զարգացման հեռանկարում, ապա պետք է վերանայել արվեստի առարկայախմբի ուսուցումը կրթության ստորին օղակներից սկսած: Միայն այդ կերպ հնարավոր կլինի նշանակալի ներդրում ունենալ համաշխարհային մարտահրավերներին դիմակայելու գլոբալ պատասխանատվության շրջանակներում:

Գծապատկեր 1

Հիմնաբառեր. շարունակական կրթություն, կրթական քաղաքականություն, հասարակության կայուն զարգացում, հաղորդակցական գործառույթ, արվեստ-կրթություն-հասարակություն, հազարամյակի մարտահրավերներ:

**ART AS STABLE DEVELOPMENT WAY OF SOCIETY IN THE CONTEXT OF
CONTINUALLY EDUCATION**

Sargsyan S. M., Sargsyan H. A.

In the article is discussed the role of universities in 21th century, observing art as an important part of the continually education in that context, as a resisting factor to the challenges of new millennium through art-education-society complemented constantly chain.

Keywords: continually education, educational politics, stable development of society, communicative function, art-education-society and millennium challenges.

**ИСКУССТВО КАК СРЕДСТВО УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА
НА ФОНЕ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Саргсян С. М., Саргсян А. А.

В статье рассматривается роль университетов в 21-ом веке, принимая искусство как важный компонент непрерывного образования, как фактор, отвечающий на вызовы нового тысячелетия посредством непрерывной взаимодополняющей цепи искусство-наука-общество.

Ключевые слова: непрерывное образование, политика образования, устойчивое развитие общества, коммуникативная функция, искусство-наука-общество, вызовы тысячелетия.

**ՊԵՏԱԿԵՐԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ
ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ՓՈՐՁ**

Նառա Անտոնյան

*Գրողի գլխավոր ժառանգությունը, ի վերջո, ոճն է:
Լևոն Սարգսյան*

Լեզվի պատկերավորման համակարգի նկատմամբ դրսևորված բուռն հետաքրքրության արդի փուլում նրա ուսուցման մեթոդաբանության նկատմամբ յուրահատուկ մոտեցում ցուցաբերելու անհրաժեշտություն է զգացվում: Հիմնախնդրի կարևորությունից ելնելով պիտի նշենք, որ լեզվի պատկերավորման համակարգի, ինքնուրույն և պատկերավոր մտածողության, խոսքի ստեղծագործական կարողությունների զարգացման, լեզվական ունակությունների խթանման ուղղությամբ տար-

վող մեթոդական նախաձեռնություններն այլևս չեն բավարարում կրթական նոր մարտահրավերներին և ազգային լեզվամտածողության մեջ տեղի ունեցող արագընթաց փոփոխություններին: Պարզ ու մեխանիկական վերլուծությունները, ստեղծագործական տարրեր պարունակող առաջադրանքները, անհատական մեթոդական հնարանքները թեև ուրվագծում են ստեղծագործական մոտեցումը գեղարվեստական ստեղծագործության թեմայի, ժանրի, ոճի, կերպարի նկատմամբ, այնուհանդերձ չեն ամբողջացնում սովորողների բառապաշարի ծավալը, գրավոր ու բանավոր խոսքի զարգացման մակարդակը, լեզվական մտածողության վիճակը, ոճական և արտահայտչական կարողությունների փոխկապակցվածությունը: Լեզվի պատկերավորման համակարգի համագործակցային ուսուցման նախաձեռնությունը միտված է սովորողների պատկերավոր լեզվամտածողության, մտավոր և ստեղծագործական, հաղորդակցական և համագործակցային կարողությունների զարգացմանը, լեզվի պատկերավորման համակարգի վերաբերյալ խորը գիտելիքների ձեռքբերմանը, խոսքային գործունեության ընթացքում մայրենի լեզվի հարուստ հնարավորությունները լիարժեք և գրագետ կիրառելու կարողությունների ձևավորմանը: Այսօր լեզվի տարբեր մակարդակների ուսուցման հստակ մեթոդաբանություն է մշակված և այն օրեցօր լրացվում ու թարմացվում է նոր մեթոդներով, մեթոդական հնարքներով, սակայն կրթական այս աստիճանում դեռևս համակարգված չեն ոճագիտության, առավել ևս՝ պատկերավորման համակարգի ուսուցման արդիական մոտեցումները: Ժամանակակից մանկավարժության, լեզվաբանության ու մեթոդիկայի զարգացման արդի միտումներով պայմանավորված՝ չենք կարող անտեսել լեզվի մյուս ոչ պակաս կարևոր բաժնի՝ ոճագիտության ուսուցման հստակ մեթոդաբանություն ձևավորելու անհրաժեշտությունը: Բանասիրական որոշ ուսումնասիրություններում հաճախ ոճը նույնացրել են ստեղծագործական մեթոդին և գրական ժանրին: Մինչդեռ իրականությունն այն է, որ ոճը և ստեղծագործական մեթոդը չեն կարող նույնանալ, քանի որ նրանք ինչ-որ տեղ նաև հակադիր հասկացություններ են: Մեթոդի մեջ ամենից առաջ նկատելի է այն ընդհանուրը, ինչը կապում և մոտեցնում է տարբեր անհատ ստեղծագործողներին, իսկ ոճի մեջ ընդհակառակը՝ կարևոր է այն անհատականը, ինչով իրարից տարբերվում են ստեղծագործող անհատները¹:

Գաղտնիք չէ, որ յուրաքանչյուր ստեղծագործություն կայացած է, եթե ունի հուզական աշխարհի վրա երկարատև ներգործելու ուժ և ինչ-որ աներևույթ թելերով կարողանում է դեպի ինքը վերադարձ երաշխավորել: Այդ ներգործությունը պատկերավորման համակարգի տարրերի գուգոր-

¹ Լ.Եզեկյան, Հայոց լեզվի ոճագիտություն, Եր. 2003, 375 էջ, էջ 13:

դումների բազմազանությունն է: Գաղտնիք չէ նաև այն, որ համագործակցային ուսուցման միջոցով կարելի է և հնարավոր է սովորեցնել արժևորել լեզվական փաստերը, ընտրել և գուգադրել լեզվական միջոցները, նպաստել լեզվառճական մշակույթի ընկալման ձևավորմանը սովորողների շրջանում՝ հաշվի առնելով այնպիսի կարևորագույն դրսևորումներ, ինչպիսիք են պատկերավորման համակարգի բաղադրիչների բովանդակայնությունը, գեղարվեստական ստեղծագործության ժանրային առանձնահատկությունները և այլն: Եթե պատկերավորման համակարգի ուսուցումը և դրան օժանդակող մեթոդաբանությունը չեն հանգեցնում լեզվառճական հոտառության ձևավորմանը և գեղարվեստական բնագրում կիրառված պատկերավորման-արտահայտչական տարրերի՝ սովորողների կողմից կառուցվող այլ տեքստերում գործադրվելուն, և վերջապես՝ տեքստ կազմելուն, ուրեմն այդ մեթոդաբանությունը կամ սպառել է իր կիրառական հնարավորությունները, կամ ժամանակավրեպ է: Մերօրյա դասավանդման մեթոդաբանության հիմքում դեռևս ընկած են գիրկընդխառն հանդես եկող մեթոդական այնպիսի հայեցակետեր, որոնք պատկերավորման համակարգի լեզվառճական քննությունը հանգեցնում են գիտակցական-մեխանիկական վերլուծության. այն է՝ առանձնացնել մակդիրները, խմբավորել պատկերավորման և արտահայտչականության միջոցները, առանձնացնել համեմատությունները, գտնել փոխաբերությունները և այլն: Թերևս անհասկանալի է նմանատիպ առաջադրանքների հիմքում ընկած նպատակադրումը:

Պատկերավորման համակարգի վերլուծությունը վերածվում է հաշվապահական մատյանի, ուր ամեն մի թիվ պիտի լինի իր տեղում՝ հստակ հատկանշելով այս կամ այն գործողության նպատակը: Ստեղծագործական-լեզվամտածական գործունեությունը դառնում է համարյա ոչինչ չասող և սովորողին ոչինչ չտվող, չկողմնորոշող, երբեմն թռուցիկ ու անկապ մտքերի շարան: Համագործակցային ուսուցումը թերևս հնարավորություն է տալիս լրացնելու այս բացը ըստ մեթոդաբանական այն հիմքի, համաձայն որի պատկերավորման համակարգի ուսուցումն ամփոփվում է լեզվի, խոսքի և մտածողության ստեղծագործական ձևերի փոխկապակցվածությամբ: Պատկերավորման համակարգի ուսուցման փորձը ցույց է տալիս, որ ժամանակ առ ժամանակ գերազնահատվել կամ թերազնահատվել է նրա լեզվական նյութի դերը: Սովորողներն այս համակարգը դիտարկում են կամ որպես լեզվական ճոխության տիրույթ կամ ընկալում իբրև բանասիրական անհատական ուսումնասիրության նյութ: Համագործակցային ուսուցմամբ նախ և առաջ հնարավոր է վերաարժևորել պատկերավորման համակարգի ուսուցման կարևորությունը, քանի որ այս եղանակով դասավանդողի կողմից

մշակվում և փորձարկվում են տարաբնույթ ստեղծագործական խթան հանդիսացող վարժություններ, ընտրվում են նպատակային մտախաղեր, տրամադրվում են բազմագործառնությունում ուսումնական նյութեր, որոնց ստեղծագործական կիրառության դեպքում զարգանում են նաև խոսքային գործունեության բոլոր տեսակները՝ կարդալու, գրելու, խոսելու, լսելու կարողությունները: Պատկերավորման և արտահայտչականության ենթահամակարգերն ու տարրերը ունեն ռեալ և օբյեկտիվ հնարավորություն կապ ստեղծելու ոչ միայն լեզվի տեսության ու նրա առանձին առանձին գիտակարգերի միջև, այլև մեթոդաբար կարգավորվելու կարիք ունեն:

Այսպես՝ ցանկացած միտք՝ պատկերավոր կամ ոչ այնքան, պահանջում է համապատասխան բառային, քերականական և ոճական ձևավորվածություն ու արտահայտչականություն: Համագործակցային ուսուցման դասի հիմնական կառուցվածքին համապատասխան՝ դասավանդողը կազմակերպում և գործադրում է համագործակցային դասի առաջին կարևոր՝ *ջերմացման* փուլը: Այս փուլում կարելի է կիրառել գեղարվեստական բնագրի ուսումնասիրման, դիտման, գրույցի մեթոդները: Դեռևս 1930թ. Ե.Չարենցը, որ այդ տարիներին զբաղվում էր նաև կրթության հարցերով, գրել է. «Դասատուն պետք է տա տարրական տեղեկություններ գրական սեռերի, հեղինակային ոճային առանձնահատկությունների, տաղաչափական որոշ կանոնների և լեզվի մասին¹»: Տրամադրվում է համապատասխան ուսումնական նյութը: 5-15 բույներին ընթացքում սովորողները ծանոթանում են գեղարվեստական բնագրին և միջխմբային հարցադրումներով տեղեկատվություն են փոխանցում Ե.Չարենցի 1915 թվականին գրված «Կապուտաչա հայրենիք» քնարական պոեմի մասին: Չարենցյան պարզ ու թափանցիկ կարոտն ու սերը հարենիքի նկատմամբ արտահայտվում է նույնքան պարզ ու թափանցիկ բառերով, որոնք հնարավորություն են տալիս սովորողներին քննարկելու ու զուգադրելու դրանց քերականական համադրում-կապակցումները:

Օ՛, իմ հեռու, կապուտաչա սիրուհի,

Երկիր իմ որբ, արնաքամ ու ավերակ...

Օրերում այս տառապանքի ու մահի

Վառել է իմ սիրտը հեռու մի կրակ:

Օրը կգա: Ու հեռավոր դաշտերից

Մեր հնձվորները, հոգնաբեկ, կգան տուն:

Կբոլորեն սեղանի շուրջը նորից

Ու կլինի հազար ծիծաղ ու խնդում:

Ու խնջույքում, աներևույթ դու կգաս,

Սիրտս կզգա քո թովչությունը մոտիկ.

¹ Ռ.Դալլաբյան, Գրական երկի լեզվի և ոճի ուսուցումը, Եր. 1971, 205 էջ, էջ 16:

Եվ չես լինի դու արնավառ մի երագ,
Ու կխնդան քո զավակներն անոթի...
Կտեսնեն քեզ հանկարծ լուսե՛ ու պայծառ
Ու կլինես դու հարազատ ու անուշ:
Սուրբ կանցնի ու մառախուղը անձայր
Հուշ կդառնա, հնամենի մի գրույց...¹

Չարենցյան այս հոգեցունց այլաբանության պատկերավորության բացահայտման նպատակով սովորողները ուսուցման այս փուլում ստեղծում են նոր բառեր ու արտահայտչամիջոցներ: Ջերմացման ընթացքում զանազան մտքերի վերարտադրության նպատակով սովորողները նոր մտքերի ձևավորման բառային ու քերականական համարժեք արտահայտություններ են մշակում՝ պայմանավորված թեմատիկ բովանդակությամբ, համապատասխան բառընտրությամբ և կիրառելի քերականական կառույցներով: (Այս հասարակ ճշմարտության արձանագրումը տարօրինակ չդիտարկելու նպատակով հիշեցնենք, որ տեխնոլոգիաների զարգացման այս աննախադեպ ժամանակաշրջանում սովորողների մոտ նկատվում է կենդանի հաղորդակցության, լեզվագործածության և մայրենի լեզվով խոսելու կենցաղավարություն:) Ջերմացման փուլի ավարտը հայտարարելուց հետո դասավանդողը ներկայացնում է դասի թեման՝ նշելով, որ պատկերավորման և արտահայտչական համակարգերի տարրերի բացահայտումը հնարավոր, բայց ոչ սպառելի գործընթաց է, քանի որ պատկերավորման համակարգի հիմքում ընկած է հեղինակ-անհատի ստեղծագործական զարգացումը ու որ այնքան էլ դյուրին չէ կանխատեսել պատկերավորման այս կամ այն բաղադրիչի «ճակատագիրը» գեղարվեստական բնագրում: Համագործակցային կառույցները դասավանդողի և սովորողների կողմից արդեն ձևավորված են: Հաջորդ փուլում դասավանդողը ձևակերպում է գեղարվեստական բնագրի պատկերավորման համակարգին առնչվող *հարց-խթան*, որը սովորողներին քննարկելու հնարավորություն է տալիս: Հարցերը կարող են լինեն *ուղղորդող* կամ ստեղծագործական միտքը, երևակայությունը *չսահմանափակող*: Այս փուլն ընդգրկում է պրակտիկ-գործնական աշխատանք: Հետևապես համագործակցային խմբերը նպատակ ունեն ստեղծագործական մեթոդով համեմատելու և բացահայտելու «Կապուտայա հայրենիք» ու «Դանթեական առասպել» ստեղծագործությունների պատկերավորման համակարգերը, գեղարվեստական արժանիքները: Կատարված աշխատանքը միակողմանի պիտի համարել, եթե սովորողները այս գույադրության մեջ տեսել են միայն մակդիր, համեմատություն, փոխաբերություն, անձնավորում և այլն, բայց չեն փորձել

¹ Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու 4 հատորով, Եր.1986, 429 էջ, էջ 289:

հասկանալ դրանց փոխկապակցվածությունը, կամ էլ կառչել են այս կամ այն բառի ոճական երանգավորված լինելուց: Համագործակցային կառույցները ներկայացնում են, որ թեև տարբեր, բայց անանջատելի են պատկերավորման համակարգն ու գեղարվեստական գրականության լեզուն: Չարենցի «Կապուտաչյա հայրենիք» անավարտ պոեմի պատկերավորման համակարգի հիմքում բանաստեղծության լեզուն է՝ իր ուրույն հեղինակային օրինաչափություններով: Պատկերավորման համակարգն ընդամենը ընդարձակ պաստառ է՝ չարենցյան պատկեր- համակարգերի համար և կրում է նրա վառ անհատականության թարմաշունչ կնիքը: Համագործակցային կառուցի յուրաքանչյուր անդամ մասնակցում է այս բուռն քննարկմանը՝ 2-5 բույե տևողությամբ: Այս փուլում ծնվում են նոր հարցեր և նոր գաղափարներ՝ փոխհաղորդման, ամփոփող քարտերի ձևավորման միջոցով: Քննարկումն ավարտվում է ընդհանուր ամփոփումով: Սովորողների կողմից ներկայացվում է Չարենցյան լեզվագեղագիտական համակարգի և լեզվի պատկերավորման համակարգի օբյեկտիվ կապը: Այս ամենը հաստատող փաստարկումները ներկայացվում են մյուս համագործակցային խմբերի կողմից և մղում այն եզրակացության, որ գեղարվեստական բնագրի միջոցով պատկերավորման համակարգի գեղագիտական հագեցման ուղիների հայտնաբերման հարցը սուբյեկտիվ երևույթ է՝ մանավանդ Չարենցի նման հանճարների ստեղծագործություններում: Սովորողներն այս պարագայում կիրառում են *երկկողմանի չափակշռող լծակ*՝ «Դանթեական առասպելի» և «Կապուտաչյա հայրենիքի» առանձին հատվածների պատկերավորության քննարկման ժամանակ:

Ուսուցման երրորդ փուլում՝ *անդրադարձ և գնահատում*, դասավանդողը հաշվի է առնում այն հանգամանքը, թե համագործակցային խմբերից յուրաքանչյուրն ինչպես է փորձել չափել Եղիշե Չարենց իրողության և նրա ստեղծագործությունների պատկերավորման համակարգերի դերն ու արժեքը հայ գրականության մեջ առհասարակ, ոճագիտության բնագավառում՝ մասնավորապես: Անդրադարձ ենթափուլում համատեղ քննարկվում են հայրենիքի «կապուտաչյա» և «սիրուհի» մակդիրների տարակերպ օգտագործումը: Գուցե տարօրինակ ու անհավանական է թվում այս մակդիրներին հատկացված դերը որպես պատկերավորության ցուցիչների, բայց գեղագործական տեսանկյունից Չարենցը պատկերավորման համակարգի ամեն մի տարր կիրառել է գերազանցապես ու բացառապես իր ոճական երանգով: «Դանթեական առասպելի» զուգադրումն ապացուցում է, որ Չարենցը մազաչափ չի շեղվել իր տարերքից: Դիմենք փաստերին: Ահա մի հատված «Դանթեական առասպելի»ից, որտեղ գունեղ են ոճական երանգներն ու տարողունակ են պատկերավորման համակարգի միջոցները: Ինչպես

«Կապուտաչա հայրենիք»ում, այնպես էլ այստեղ պատկերավորման միջոցները նկարագրական են, դրամատիկ և նրբաճաշակ:

Մենք ճամփա ընկանք առավոտ ծեզին՝
Կապույտ երկնքի խորությամբ արբած:
Թարմ, թեթև էր մեր ճամփորդի հոգին՝
Ուրախ էինք մենք և մեր սիրտը— բաց:
Կանչում էր, կանչում ճամփան անմեկին
Ոլորապտույտ մեր առաջ փռված¹:

Երկու ստեղծագործությունների համագործակցային ուսուցմամբ հետագա քննարկումներում բացահայտվում են պատկերավորման ու արտահայտչական համակարգերի փոխկապակցվածությունը, ոճական բազմագունությունը՝ մակդիրներ, համեմատություններ, փոխաբերություններ և քերականական կառույցների փոխաբերացումներ, անձնավորում, շրջասություններ, խորհրդանշաններ, այլաբանություններ բնականներ, ճարտասանական դարձույթներ...և այս ամենը այնքան ներհյուսված ու փոխկապակցված, որ ընթերցողը ձուլվում է հեղինակ-եսի անհատականությանն ու ոճին: Մովորողների ստեղծագործական գործունեությունը հանգեցնում է ստեղծագործական մտածողության, որի համաձայն պատկերավորման համակարգն անգամ ի գործու չէ թվել չարենցյան անձեռակերտ հյուսվածքների լեզվաոճական բոլոր առանձնահատկությունները: Ամփոփող և ընդհանրացնող հարցադրումներով, համագործակցային խմբերի ու դասավանդողի միջև հետադարձ կապի ապահովման շնորհիվ կարելի է համակարգել, ստուգել և վերլուծել ուսումնասիրության արդյունքները: Այս փոխներգործությունն էլ հնարավորություն կընձեռի սովորողներին հասկանալու համագործակցային մեթոդների դերը և նրանց կիրառելի հնարավորությունները լեզվի պատկերավորման ու արտահայտչական համակարգերի ուսումնասիրության մեջ: Հետևապես, համագործակցային ուսուցման մեթոդները ստեղծագործական այն դաշտն են, որտեղ պատկերավորման համակարգի միջոցները բացահայտվում են ստեղծագործական երևակայության քննության տեսանկյունից: Ստեղծագործական գործունեությունը խմբային աշխատանք է, իսկ ստեղծագործական մտածողությունը՝ խթանող համագործակցություն²: Համագործակցային ուսուցումը կենտրոնանում է աշխատանքային հմտությունների գնահատման, քննարկման և բարելավման վրա: Համագործակցային ուսուցումն այսօր իրապես կարևոր մոտեցում է ապագա հասարակության մեջ հաջողություն ունենալու համար անհրաժեշտ հմտությունների ձեռքբերման հարցում²:

¹ Եղիշե Չարենց, Երկերի ժողովածու 4 հատորով, Եր.1986, էջ 296:

² Համագործակցային ուսուցում, վերապատրաստողի ուղեցույց, Եր.2006 էջ 3:

COOPERATIVE TEACHING EXPERIENCE OF FIGURATIVE SYSTEM

Nara Antonyan

In the current stage of interest in the figurative system of the language, there is a strong need for a unique approach to its teaching methodology. Cooperative teaching is perhaps what enables to bridge this gap based on the methodological basis, according to which the teaching of the figurative system of the language incorporates an interconnectedness among the creative forms of the language, utterance and thinking. Any conception – figurative or not so much – requires an appropriate grammatical and stylistic formulation and expression. Cooperative teaching helps the learner to see the devices, strategies and approaches that he and his peers use in the creative process. The need for cooperative methods is especially felt in the teaching of the figurative system of the language.

Key words: figurative system, cooperative teaching, stylistic formulation.

**ОПЫТ КОМПЛЕКСНОГО ОБУЧЕНИЯ СИСТЕМЫ ВЫРАЗИТЕЛЬНЫХ И
ОБРАЗНЫХ СРЕДСТВ ЯЗЫКА**

Нара Антонян

В текущей фазе возросшего интереса в отношении системы воспроизведения языка наблюдается необходимость особенного подхода в методике его обучения и преподавания. Совместное обучение дает возможность восполнить этот пробел на основе той методики, согласно которой обучение системе воспроизведения языка обобщается взаимосвязью языка, речи и мышления. Любая мысль – образная или не совсем, требует соответствующего грамматического и стилистического оформления и выражения. Сотрудничество способствует тому, чтобы учащиеся видели те способы, стратегии и подходы, которые они и их одноклассники используют в творческом процессе. Необходимость методов сотрудничества особенно чувствуется в процессе обучения системе выражения языка.

Ключевые слова: совместное обучение, воспроизведения языка, творческий процесс, стилистическое оформление.

**ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ՈԼՈՐՏՈՒՄ**

Սյուզաննա Հովհաննիսյան

Արդեն երկրորդ տասնամյակն է, ինչ Հայաստանը նոր հասարակարգ է կառուցում: Քանի որ կրթությունը ցանկացած հասարակության հիմքն է, բնականաբար, լուրջ փոփոխությունների է ենթարկվում նաև կրթական համակարգը: ՀՀ կրթության զարգացման 2001-2005 թթ. պետական ծրագրի շրջանակներում մասնագետների մի խումբ է աշխատում միջնակարգ կրթության պետական չափորոշիչների մշակման ուղղությամբ:

Պատմականորեն Հայաստանը զբաղեցրել է առաջատար դիրք բարձր տեխնոլոգիաների հետազոտության, մշակումների և արտադրության ոլորտում: 1950-ականների սկզբից Խորհրդային Հայաստանը եղել է ԽՍՀՄ գիտական և գիտահետազոտական գործունեության հիմնական կենտրոնը տեխնոլոգիական ոլորտի մի շարք կարևորագույն սեգմենտներում՝ հզոր էՀՄ-ներ, արդյունաբերական հաշվարկում, էլեկտրոնիկա, կիսահաղորդիչներ, ծրագրային ապահովման մշակում և այլն¹:

Ունենալով հարուստ գիտակրթական ավանդույթներ և բարձրակարգ կադրեր՝ Հայաստանը ներգրավել է տեխնոլոգիական ոլորտի համաշխարհային բազմաթիվ ընկերություններ: Այսօր Հայաստանում արդեն գործում են Եվրոպայի, Ռուսաստանի և ԱՄՆ բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտի մի շարք ընկերությունների գիտահետազոտական և ծրագրավորման կենտրոններ: Այդ կենտրոնները աշխատում են աշխարհի բազմաթիվ կորպորացիաների կողմից կիրառվող գերժամանակակից տեխնոլոգիաներով և միջոցներով՝ թողարկելով նոր արտադրանք և ծառայություններ կամ առաջարկելով քիզնես խնդիրների լուծումներ:

Մանկավարժական տեխնոլոգիաների հոսքը սկսվել է 20-րդ դարի 70-80-ական թվականներին ԱՄՆ-ում և ընդգրկել զարգացած բոլոր երկրները: Խորհրդային Միությունում, այդ թվում Հայաստանում, կրթության տեսությանը և պրակտիկ ուսումնական գործընթացին տեխնոլոգիական բնույթ տալու փորձերը ձեռնարկվել են 50-ական թվականներին: Այժմ, մանկավարժական տեխնոլոգիաները դիտարկվում են ոչ միայն «ուսուցման տեխնիկական միջոցների կամ համակարգիչների օգտագործման ոլորտում հետազոտություններ», այլ նաև որպես գործոնների վերլուծության ճանապարհով կրթական գործընթացի հնարների մշակման ու սկզբունքների բացահայտման, նյութերի ու հնարների

¹ Պետրոսյան Հ. Մանկավարժական ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, Ե. 2012

օգտագործման և նախագծման ճանապարհով, ինչպես նաև օգտագործված մեթոդների գնահատման միջոցներով կրթության արդյունավետության և որակի բարձրացման հետազոտություններ:

Մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում ուսուցման և դաստիարակության գործընթացում մանկավարժական տեխնոլոգիաների լայն կիրառությունը նշանակում է գոյություն ունեցող պրակտիկայի շրջադարձ մանկավարժական գործընթացի կառուցման և իրականացման ազատականությունից դրա յուրաքանչյուր տարրի և փուլի խիստ հիմնավորման, վերջնական արդյունքին օբյեկտիվ հասնելու նպատակադրություն:

Ուսուցման տեխնոլոգիայի մշակման ժամանակ իրականացնում են անձնային ուղղորդված տեխնոլոգիաներ: Քանի որ ժամանակակից տեխնոլոգիաները հիմնվում են տեղեկատվության նորագույն միջոցների և եղանակների կիրառության վրա ուսուցման տեխնոլոգիաներում դրանց օգտագործումն ապահովում են նորագույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաներն ուսուցման գործընթացում ներդնելու ուղղությամբ կադրերի պատրաստման նկատմամբ պահանջների իրականացումը:

Դպրոցը կրթության այն հիմնաքարն է, որի որակից է կախված անձի հետագա ուսուցումը¹:

Ակադեմիկոս Ա. Պ. Սեմյոնովի հայտարարությունը, թե՝ «ժամանակակից դպրոցի կարևորագույն խնդիրն է սովորեցնել մարդուն ապրել տեղեկատվական աշխարհում», պետք է որոշիչ լինի յուրաքանչյուր ուսուցչի աշխատանքում: Այդ նպատակների իրականացման համար ուսուցչի աշխատանքային գործունեության մեջ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառումը անհրաժեշտություն է դառնում:

Դպրոցականների ուսումնական գործընթացում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման նպատակահարմարության մասին են խոսում նրանց տարիքային այնպիսի առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են՝ տեսողական – պատկերավոր մտածողության զարգացումը՝ բանավոր և տրամաբանական մտածողության համեմատ, ինչպես նաև անալիզատորների անհավասար և ոչ բավարար զարգացումը, որոնց շնորհիվ են երեխաները ընկալում ինֆորմացիան դրա հետագա մշակման համար: Եթե տեղեկատվությունը չի ընկալվել, ապա այն չի կարող հասկանալի, յուրացված լինել, չի կարող դառնալ անհատի սեփականությունը, նրա մշակույթի տարրը:

Այսօր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայնածավալ կիրառումը իր տեղն է գտնում առաջին հերթին դասի ընթացքում: Դպրոցական առատությունը կարևոր դեր ունի կրթության ժամանակակից

¹ Кларин М.В. Технология обучения: идеал и реальность. – Рига 1999

որակի և 21-րդ դարի երեխայի տեղեկատվական մշակույթի ձևավորման համար: Այստեղից էլ բխում են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման նպատակները.

- ✓ բարձրացնել սովորելու մշարժադիքը,
- ✓ մեծացնել ուսումնական գործընթացի արդյունավետությունը,
- ✓ նպաստել սովորողների ճանաչողական կարողությունների խթանմանը,
- ✓ բարելավել ուսուցման մեթոդները,
- ✓ ժամանակին համակարգել ուսուցման և դաստիարակության արդյունքները,
- ✓ պլանավորել և համակարգել սեփական աշխատանքը,
- ✓ օգտագործել այն որպես ինքնակրթության միջոց,
- ✓ դասին պատրաստվել հանգամանորեն և որակյալ:

Կրթության տեղեկատվականացումը ընթանում է հետևյալ ուղղություններով.

• տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործումը որպես ուսուցման դիդակտիկ միջոցներ (դիդակտիկ միջոցների ստեղծում, տարբեր առարկաների համար պատրաստի համակարգչային ծրագրերի մշակում և օգտագործում, աշխատանքի մեջ համացանցի օգտագործում և այլն)¹:

• Դասի կազմակերպում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ (SS-ի օգտագործում դասի տարբեր փուլերում, գիտելիքների ամրապնդման և ստուգման համար, խմբային և անհատական աշխատանքի կազմակերպում, աշխատանք ծնողների հետ):

• Դպրոցականների նախագծային աշխատանքների իրականացում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ:

Ուսումնական գործընթացի կազմակերպումը կրթության ոլորտում առաջին հերթին պետք է խթան հանդիսանա սովորողների ճանաչողական կարողությունների ակտիվացման, ուսումնական նյութի հաջող յուրացման համար և նպաստի սովորողի հոգևոր զարգացմանը:

Հետևաբար, SS-ն պետք է կատարի որոշակի կրթական գործառույթ, օգնի երեխային կողմնորոշվել տեղեկատվության հեղեղի մեջ, ընկալել այն, հիշել, և ոչ մի դեպքում չվնասել առողջությունը: SS միջոցները պետք է գործեն որպես ուսումնական գործընթացի օժանդակ

¹ Սասվաժատրյան Մ., Թերգյան Գ., Տեղեկատվական-հաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառումը հանրակրթական դպրոցում: Ուսումնական ձեռնարկ, Ե., Աստղիկ 2004

տարր, այլ ոչ հիմնական:

Ներկայացնենք տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործման հիմնական առանձնահատկությունները, որոնք կօգնեն ուսուցչին դասի ժամանակ ստեղծել բարենպաստ պայմաններ և հասնել նյութի յուրացման բարձր մակարդակին¹.

- ✓ դիդակտիկ նյութերի ստեղծում և նախապատրաստում,
- ✓ ուսումնական նյութի վերաբերյալ շնորհանդեսի ստեղծում,
- ✓ պատրաստի ծրագրային արտադրանքի օգտագործում,
- ✓ դասին նախապատրաստվելու, արտադասարանական միջոցառումների, ինքնակրթության համար ինտերնետ ռեսուրսների փնտրում և օգտագործում,
- ✓ կրթության և դաստիարակության արդյունքներին հետևելու համար մոնիթորինգի ստեղծում,
- ✓ տեքստային աշխատանքների ստեղծում,
- ✓ մեթոդական փորձի ընդհանրացում էլեկտրոնային տեսքով:

SS-ների օգտագործմամբ ուղեկցվող դասերը իրենց պարզության և տեսանելիության շնորհիվ ուսումնական նյութի ընկալման ընթացքում առավել մեծ տպավորություն են թողնում սովորողների հոգեբանահուզական աշխարհի վրա:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաները կրթության ոլորտում ունեն երկու հիմնական առավելություն՝ որակական և քանակական² [4]:

Որակական առումով նոր հնարավորությունները ակնհայտ են, եթե ուղղակի համեմատենք բանավոր նկարագրությունները տեսաձայնային ներկայացման հետ:

Քանակական առավելությունները արտահայտվում են նրանով, որ մեդիամիջավայրը անհամեմատելի մեծ է տեղեկության խտությամբ: Իսկապես, տեքստի 1 էջը դասավանդողը արտաբերում է 1-2 րոպեի ընթացքում: Այդ ընթացքում լայնեկրան տեսանյութը բերում է տեղեկատվության ավելի մեծ ծավալ:

Նյութի բանավոր մատուցման ժամանակ սովորողը թույլտվում է և ընդունակ է վերլուծելու մինչև հազար պայմանական միավոր տեղեկություն, իսկ տեսողական օրգանների «միացման» դեպ-

¹ Педагогика (под ред. Пидкласистого), М. 1998

² Петросян Г.А., Технологичность образовательного процесса в профессиональных учебных заведениях, Международный научный журнал, Кутаиси N 3 (7), 2010

քում՝ մինչև 100 հազար այդպիսի միավոր:

Դպրոցի ևս մեկ առանձնահատկություն՝ տեքստ. նկար հարաբերակցության մեջ վերջինս գերիշխում է: Տեքստը եզրակացություններ է, ժամկետներ, հիմնաբառեր: Գլխավորն այն է, որ կարող են կարդալ բոլորը:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների օգտագործումը դասավանդման տարբեր փուլերում ունի հետևյալ առանձնահատկությունները.

- ✓ սովորողների նախապատրաստում նոր նյութի յուրացմանը,
- ✓ նոր նյութի յուրացում,
- ✓ նոր նյութի ամրապնդում,
- ✓ դասի ամփոփում,
- ✓ տնային առաջադրանք:

Տեղեկատվական տեխնոլոգիաները կարող են օգտագործվել¹.

1. Թեմայի նշման համար.

✓ դասի թեման ներկայացված է սլայդների միջոցով, որտեղ համառոտ շարադրված են ուսումնասիրվող հարցի հիմնական կետերը:

2. Որպես ուսուցչի բացատրությունների ուղեկից.

✓ կարող են օգտագործվել կոնկրետ դասերի համար ստեղծված մեդիա կոնսպեկտ-շնորհանդեսներ, ստեղծելով համառոտ տեքստ, հիմնական բանաձևեր, գծագրեր, նկարներ, տեսանյութեր, անիմացիաներ:

3. Որպես տեղեկատու-ուսուցողական ձեռնարկ

✓ ուսուցման մեջ այսօր հատուկ շեշտադրում է դրվում սովորողի ինքնուրույն գործունեության վրա: Ուսուցիչն այս դեպքում հանդես է գալիս որպես ուսուցման պրոցեսի կազմակերպիչ, սովորողների ինքնուրույն գործունեության ղեկավար, ով անհրաժեշտ օգնություն և աջակցություն է ցույց տալիս:

4. Գիտելիքների ստուգման համար.

✓ համակարգչային թեստավորման օգտագործումը բարձրացնում է ուսումնական գործընթացի արդյունավետությունը, ակտիվացնում է դպրոցականների ճանաչողական գործունեությունը: Թեստերը կարող են լինել հարցաշարերի տարբերակով, որոնց պատասխանները սովորողը գրառում է տետրում կամ հատուկ բլանկի վրա:

Տարբերակում են այս տեխնոլոգիայի հետևյալ առանձնահատկությունները.

1. կավճով գրված պատկերի որակը չի կարող համեմատվել էկրանի վրայի կոկիկ, պայծառ, հստակ և գունավոր պատկերի հետ,

¹ Петросян Г.А., Технологичность образовательного процесса в профессиональных учебных заведениях, Международный научный журнал, Кутаиси N 3 (7), 2010

2. գրատախտակի և կավճի օգնությամբ դժվար է և անհարմար տարբեր գործիքների օգնությամբ բացատրել աշխատանքը,

3. շնորհանդեսի ներկայացման ժամանակ, նույնիսկ պրոյեկտորի օգտագործման դեպքում, սովորողի աշխատանքային տարածքը լավ լուսավորված է,

4. տեսանելի մակարդակի բարձրացում դասի ժամանակ,

5. դասի արդյունավետության բարձրացում,

6. միջառարկայական կապերի հաստատում,

7. ստեղծող և ՏՏ օգտագործող դասավանդողը ստիպված է մեծ ուշադրություն հատկացնել ուսումնական նյութի մատուցման տրամաբանությանը, որը դրական է անդրադառնում սովորողների գիտելիքների մակարդակի վրա:

8. փոխվում է վերաբերմունքը ԱՀ-ի (անհատական համակարգիչ) նկատմամբ և նրանք սկսում են ընկալել այն որպես ունիվերսալ գործիք մարդկային գործունեության ցանկացած բնագավառի աշխատանքի համար, այլ ոչ թե որպես գործիք խաղալու համար:

Դպրոցում ուսումնական պրոցեսի կազմակերպման փորձը ՏՏ-ների օգտագործմամբ նկարագրված մոդելով թույլ է տալիս խոսել ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և ուսուցման այլ միջոցների համադրման արդյունավետության բարձր մակարդակի մասին, որը ենթադրում է իմացություն գործունեության միջոցով: Այն սովորողների ուսուցման կազմակերպական ձևերի, բովանդակության, մեթոդների փոփոխման երկար և շարունակական պրոցես է, այն սովորողների, ովքեր ապրելու և աշխատելու են անսահմանափակ տեղեկատվական մուտքի պայմաններում¹:

Այսպիսով, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները հարստացնում են ուսուցման պրոցեսը, թույլ են տալիս ուսուցումը դարձնել ավելի ոչ միայն ավելի արդյունավետ, այլև նպաստում են սովորողի ստեղծագործական զարգացմանը:

Գոյություն ունեցող մանկավարժական տեխնոլոգիաները կիրառելի կդառնան ուսուցման ավանդական համակարգում, եթե միայն փոփոխվի մոտեցումն ուսուցման գործընթացին հարաբերությունները ուսումնառողների հետ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված է ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դերը կրթության ոլորտում: Դպրոցում ուսումնական պրոցեսի կազմակերպման փորձը ՏՏ-ների օգտագործմամբ նկարագրված մոդելով թույլ է տալիս խոսել ժամանակակից տեղեկատվական

¹ Педагогика (под ред. Пидкласистого), М. 1998

տեխնոլոգիաների և ուսուցման այլ միջոցների համադրման արդյունավետության բարձր մակարդակի մասին, որը ենթադրում է իմացություն գործունեության միջոցով:

Հիմնաբաներ. տեղեկատվական տեխնոլոգիա, ուսուցման տեխնոլոգիա, կրթական գործառույթ, ուսումնական գործընթաց, մշակույթ, համակարգիչ

ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION

Syuzanna Hovhannisyan

The article presents the role of modern technology in education. School experience of educational process model described in IT allows us to speak about efficiency other means of combining modern technology and training information high level, which implies knowledge of the activity. Information technologies enrich the learning process, learning to make it not only more efficient, but also contribute to the creative development of the learner.

Key words: information technology, learning technology, learning function, learning, culture, computer

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ

Оганесян Сюзанна

В статье представлена роль современных информационных технологий в образовании. В школах применение образовательной модели с использованием ИТ позволяет говорить о высоком уровне эффективности совмещения современных информационных технологий с другими образовательными технологиями, что предполагает знание посредством действия.

Информационные технологии обогащают процесс обучения, делая его не только более эффективным, но и вносят свой вклад в творческое развитие ученика.

Ключевые слова: информационные технологии, обучение технологии, функции обучения, образования, культуры, компьютер

**ՇԱԽՄԱՏԻ ԿՐԹԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԵԽԱՆԻԶՄՆԵՐԻ ՓՈՐՁԱՐԱՐԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
Անժելա Սարգսյան**

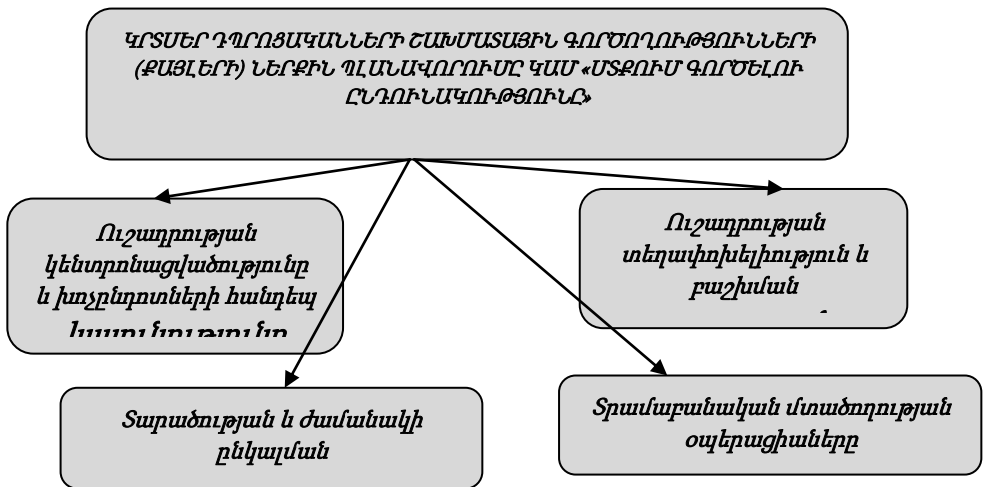
Հանրակրթության ոլորտում իրականացվող բարեփոխումների համատեքստում ներկայումս մի շարք երկրների կրթական համակարգերում «Շախմատը» դասավանդվում է որպես ուսումնական առարկա դպրոցներում՝ նպատակ ունենալով նպաստել սովորողների անձի հոգեկանի զարգացմանը: Մասնավորապես՝ 2000 թվականից Ամերիկայի Շախմատի ֆեդերացիան (AF4C) ներմուծեց առաջին կրթական ծրագիրը՝ նպատակ ունենալով օգտագործել շախմատ խաղը՝ որպես երեխաների մտածողության և կարդալու հմտությունների զարգացման ու ինքնավստահության ձևավորման գործիք [10]: Ռուսաստանի Դաշնության Չելյաբինսկի շրջանի Սատկա քաղաքի հանրակրթական դպրոցների տարրական դասարաններում 2011 թվականից փորձարկվում են երկու նախագիծ՝ «Շախմատը՝ դպրոցին» և «Շախմատը՝ ընդհանուր զարգացման համար» [7]: 2012 թվականին Եվրոխորհրդարանն ընդունեց «Շախմատը դպրոցում» դեկլարացիան, ըստ որի Եվրոպական պետությունները կարող են իրենց կրթական համակարգում ներմուծել շախմատի կրթական ծրագրեր [10]: 2011 թվականից Հայաստանի Հանրապետությունում հանրակրթական հաստատությունների պետական պլանի առարկայացանկում «Շախմատ» ուսումնական առարկան ներառվել և դասավանդվում է բոլոր դպրոցների 2-4-րդ դասարաններում: Հայաստանի Հանրապետությունը աշխարհի միակ երկիրն է, որտեղ շախմատը հաստատված է պետական կրթական չափորոշչով [1]:

Սույն հոդվածի նպատակն է ներկայացնել «Շախմատ» ուսումնական առարկայի կրթական արժեքի ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմները, 2-4-րդ դասարաններում բարձր, միջին և ցածր առաջադիմությամբ սովորողների հետ իրականացված հոգեբանական փորձարարական ուսումնասիրությունների ընթացքը, առաջադրված հետազոտական խնդիրներն ու կիրառված մեթոդիկաների համախումբը:

Շախմատի իմացական և խաղային ներուժի բացահայտմանն ուղղված ուսումնասիրությունները բազմաթիվ են, սակայն առկա են հետևյալ հակասությունները՝ ա) փորձարարական ուսումնասիրությունների զգալի մասն առնչվում է շախմատային խաղի բացառիկ դերին՝ հատկապես հասարակական գիտակցության տեսանկյունով, բ) շախմատը դիտարկվում է որպես անձի իմացական գործընթացների, հուզական և սոցիալական ոլորտի զարգացման ներուժ ունեցող խաղ, գ) տեսափորձարարական հետազոտություններում որոշակի և կոնկրետ անդրա-

դարձ չի կատարվում շախմատի կրթական արժեքներին և առավելապես դրանց ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմներին: Հետևաբար մեր նպատակն է բացահայտել շախմատի՝ ոչ թե որպես խաղի, այլ ուսումնական առարկայի կրթական արժեքների ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմները:

«Կրթական արժեք» ասելով նկատի ունենք կրթական գործընթացը կարգավորող անձի կայուն հատկությունների համակարգը, որոնք որոշում են անձնավորության դրական որակները և նպաստում կրթական գործընթացի իրականացման արդյունքում նպատակների ձեռքբերմանը [6]: «Հոգեբանական մեխանիզմները» մեր կոմից դիտարկվում են որպես անձի հոգեկան կառույցների վերակառուցման միջոցներ, որոնք արտահայտում են անձի և հասարակության փոխհարաբերությունները [5]:

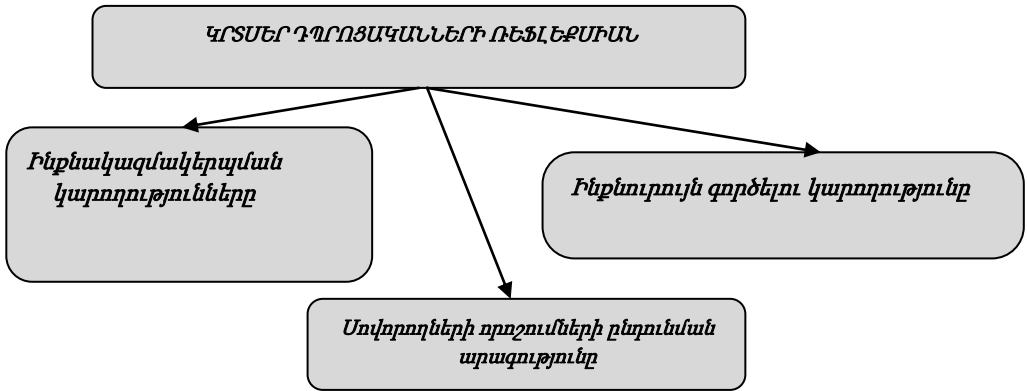
Գծապատկեր 1. Կրտսեր դպրոցականների շախմատային գործողությունների (քայլերի) ներքին պլանավորման բաղադրիչը

Մեր հետազոտության շրջանակներում միտված ենք առանձնացնել և համակողմանիորեն ուսումնասիրել տարրական դասարաններում դասավանդվող «Շախմատ» ուսումնական առարկայի ստորև թվարկվող հոգեբանական բաղադրիչները.

1. կրտսեր դպրոցականների շախմատային գործողությունների (քայլերի) ներքին պլանավորումը կամ «մտքում գործելու ընդունակությունը» (Գծապատկեր 1), որը որպես ամբողջական հոգեկան կառույց իր մեջ ներառում է՝ ուշադրության կենտրոնացվածությունն ու խոչընդոտների հանդեպ կայունությունը, ուշադրության տեղափոխելիության և բաշխման արագությունը, տարածության և ժամանակի ընկալման

համարժեքությունը, տրամաբանական մտածողության օպերացիաները [2,3,7,9,10]:

2. Կրտսեր դպրոցականների ռեֆլեքսիան (Գծապատկեր 2), որի ձևավորմանն ու զարգացմանը նպաստում են սովորողի ինքնակազմակերպման, ինքնուրույն գործունեության կարողությունը, որոշումների ընդունման արագությունը [2, 3, 7, 9, 10]:

Գծապատկեր 2. Կրտսեր դպրոցականների ռեֆլեքսիայի բաղադրիչը

«Շախմատ» ուսումնական առարկայի հոգեբանական բաղադրիչների առկա մակարդակի բացահայտման նպատակով Խ.Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանի Շախմատի կրթական հետազոտությունների կենտրոնի հոգեբանական խմբի կողմից (հոգեբաններ՝ հ.գ.թ., դոցենտ Ա.Խաչատրյան, Ա. Սարգսյան) իրականացվել են փորձարարական հետազոտություններ: Մեր երկրում առաջին անգամ իրականացվել են փորձարարական ուսումնասիրություններ հոգեբանական օբյեկտիվ թեստավորման և վերլուծությունների «Էգոսկոպ» համալիրով [8]:

Փորձարարական հետազոտությունների ընթացքում կիրառվել է գիտական մեթոդների համախումբ, որում առկա մեթոդիկաները վերալրացնում են մեկը մյուսին, արտացոլում շախմատի կրթական արժեքի, դրա ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմների բացահայտման ուղիները: 2014-2016 թվականների ընթացքում ուսումնասիրություններին մասնակցել են Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության 2-6-րդ դասարաններում բարձր, միջին և ցածր առաջադիմությամբ ընդհանուր թվաքանակով 282 սովորող: Ստորև աղյուսակի տեսքով ներկայացվում են «Շախմատ» ուսումնական առարկայի հոգեբանական բաղադրիչները, դրանց առկա մակարդակի բացահայտ-

Մանկավարժություն և հոգեբանություն

Педагогика и психология

ման նպատակով առաջադրված հետազոտական խնդիրներն ու համապատասխան հոգեբանական մեթոդիկաները:

«ՇԱԽՄԱՏ» ՈՒՄՈՒՄՆԱԿԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲԱՂԱՊԻՉՈՐ	ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ	ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ
Սովորողների ուշադրության կենտրոնացվածությունը և խոչընդոտների հանդեպ կայունությունը	Արձանագրել 2-4-րդ դասարաններում սովորողների ուշադրության կենտրոնացվածության և կայունության մակարդակը:	Ուշադրության և խոչընդոտների հանդեպ կայունության գնահատում
Սովորողների ուշադրության տեղափոխելիությունը և բաշխումը	Բացահայտել 2-4-րդ դասարաններում սովորողների ուշադրության տեղափոխելիության և բաշխման արագությունը:	Շուկտե-Պլատոնովի կարմիր-սև աղյուսակներ
Տարածության և ժամանակի համարժեք ընկալումը	Գնահատել 2-4-րդ դասարաններում սովորողների տարածության և ժամանակի մեջ փոփոխություններին համարժեք ընկալումների մակարդակը մոտ:	Հակազդում շարժվող օբյեկտին
Տրամաբանական մտածողության օպերացիաները	Ուսումնասիրել կրտսեր դպրոցականների տրամաբանական մտածողության օպերացիաները:	Ռավենի պրոգրեսիվ մատրիցաներ
Սովորողների ինքնակազմակերպման կարողությունը	Արձանագրել տարրական դասարաններում «Շախմատ» ուսումնական առարկան ուսումնասիրած 4-րդ և 5-րդ դասարանցիների շարժումների կոորդինացիան և դրանց կամաձին կարգավորման ընդունակությունը ժամանակի սղության (դեֆիցիտի) պայմաններում և համեմատել «Շախմատ» ուսումնական առարկան դպրոցում չուսումնասիրած 6-րդ դասարանցիների նույն ցուցանիշների հետ:	Հետագիծ 3
Սովորողների ինքնուրույն գործելու կարողությունը	Վերլուծել 2-4-րդ դասարաններում սովորողների ինքնակազմակերպման, ինքնուրույն գործունեության կարողությունների և հմտությունների առկա մակարդակը:	Ինտելեկտուալ լաբիրություն
Սովորողների որոշումների ընդունման արագությունը	Բացահայտել տարրական դասարաններում «Շախմատ» ուսումնական առարկան ուսումնասիրած 4-րդ և 5-րդ դասարանցիների որոշումների ընդունման արագության և հոգնեղիության առկա մակարդակը և համեմատել «Շախմատ» ուսումնական առարկան դպրոցում չուսումնասիրած 6-րդ դասարանցիների նույն ցուցանիշների հետ:	Պարզ և բարդ տեսաշարժողական արձագանքներ

Փորձարարական ուսումնասիրությունների արդյունքների վերլուծությունից պարզվում է, որ.

1. 2-4-րդ դասարաններում բարձր, միջին և ցածր առաջադիմությամբ սովորողների տարածության և ժամանակի մեջ փոփոխությունների առկայությամբ «Շարժվող օբյեկտին հակազդման» գործակիցն աստիճանաբար նվազում է՝ ավելացնելով ճշգրիտ հակազդումների թվաքանակը: Սա վկայում է սովորողների ուշադրության կենտրոնացվածության և կայունության մակարդակի բարձրացման մասին [3, 10]:

2. Աշակերտները փորձում են ավելացնել ճշգրիտ հակազդումների թվաքանակը՝ արագ հակազդելով իրենց ներկայացվող գունային խոչընդոտներին, հետևաբար՝ բարձրանում է ուշադրության կենտրոնացվածությունը, ինչը նպաստում է տրված խնդրի լուծման եղանակը գտնելուն [10]:

3. «Ինտելեկտուալ լաբիրություն» մեթոդիկայի փորձարարական արդյունքները վերլուծվել են ըստ իմաստային-հուզական նշանակալիության, որտեղ արտացոլվում է մոդալ բաղադրիչների (X-«մտածում եմ», Y-«զգում եմ», Z-«գործում եմ») հարաբերակցությունը: «Գործելու մոդալականության» պատասխանների հուսալիությունը վկայում է գործունեության նոր տեսակի՝ «Շախմատային գործունեության» յուրացման բարձր մակարդակի, հետևաբար՝ սովորողների ինքնակազմակերպման և ինքնուրույն գործելու կարողությունների և հմտությունների դրսևորման մասին:

4. Ցածր, միջին և բարձր առաջադիմությամբ 4-րդ դասարանում Շախմատ անցնող սովորողներին առավելապես հաջողվել է իրականացնել. ա) կառույցի հիմնական տարրերի տարբերակում և նրանց միջև կապերի բացահայտում, բ) կառույցի բացակայող մասի նույնականացում և տրված օրինակների հետ համեմատում, գ) համաչափությունը գտնելու և գծային տարբերակման ընդունակության դրսևորում:

5. Շարժումների կոորդինացիան և դրանց կամածին կարգավորման ընդունակությունը ենթադրում է, որ փորձարկումների ընթացքում սխալների ընդհանուր թվաքանակը պետք է նվազի: Պարզվում է, որ այդ ցուցանիշը հատկապես ակնհայտ է դրսևորվում 5-րդ դասարանցիների մոտ, ովքեր 3 տարի դպրոցում ուսումնասիրել են շախմատ: Սովորողները խաղատախտակի վրա շախմատային ֆիգուրներով որոշակի քայլեր կատարելու ընթացքում շարժումներն իրականացնում են ձեռքով: Դա մտավոր գործողությունների ներքին պլանավորման արդյունք է, որի ձևավորմանը նպաստում է շախմատի յուրացումը:

6. Ենթադրվում է, որ որոշումների ընդունման արագության ցուցանիշ է ճշգրիտ հակազդումների քանակը և արագագործության բարձր մակարդակը: Պարզվում է, որ 5-րդ դասարանցիների ճշգրիտ հակազդումների թվաքանակն ու արագագործությունը գերազանցում է շախմատը դպրոցում ընդհանրապես չուսումնասիրած 6-րդ դասարանցիների ցուցանիշը: Դա պայմանավորված է նրանով, որ մտավոր գործողությունների ներքին պլանավորման համար կարևոր պայման է որոշումների ընդունումը, որի ընթացքում անհրաժեշտ է հնարավորինս նվազեցնել սխալների հավանականությունը: Այսինքն՝ շախմատը յուրացրած 5-րդ դասարանցիները կարողանում են օպտիմալ որոշումներ կայացնել սահմանափակ ժամանակահատվածում, ինչը Շախմատի յուրացման արդյունք է:

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացվում են «Շախմատ» ուսումնական առարկայի կրթական արժեքի ձևավորման հոգեբանական մեխանիզմները, 2-4-րդ դասարաններում բարձր, միջին և ցածր առաջադիմությամբ սովորողների հետ իրականացված հոգեբանական փորձարարական ուսումնասիրությունների ընթացքը, ինչպես նաև՝ առաջադրված հետազոտական խնդիրներն ու կիրառված մեթոդիկաների համախումբը:

Հիմնաբառեր. շախմատի կրթական արժեք, մեխանիզմ, հոգեբանական մեխանիզմ, հոգեբանական բաղադրիչներ, կրտսեր դպրոցական, շախմատային գործողությունների (քայլերի) ներքին պլանավորում, ռեֆլեքսիա, «Էգոսկոպ» հոգեբանական օբյեկտիվ վերլուծությունների և թեստավորման համալիր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Տարրական դպրոցի «Շախմատ» առարկայի չափորոշիչ (2-4 դասարաններ), Երևան 2012
2. Ռ.Հ.Պետրոսյան, Ա.Ս.Խաչատրյան, Ա.Մ.Սարգսյան «Կրտսեր դպրոցականի ուշադրության կենտրոնացվածության դժվարությունները և հաղթահարման հնարավորությունները «Շախմատ» ուսումնական առարկայի դասավանդման գործընթացում», Խ.Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Գիտական տեղեկագիր, N 2-3 (21-22) Երևան, 2014, 132-140 էջ
3. Վ.Կարապետյան, Ա.Խաչատրյան, Ա.Սարգսյան, «Տարածության և ժամանակի համարժեք ընկալումները որպես Շախմատ ուսումնական առարկայի յուրացման ցուցանիշ», Международная научная конференция «Современные проблемы развития науки и образования», Ереван 2014, 13-15 октября, Сборник научных статей, 204-209 էջ
4. Վ.Կարապետյան, Ա.Խաչատրյան, Ա.Սարգսյան, Ուշադրության և խոչընդոտների հանդեպ կայունության գնահատման փորձարարական ուսումնասիրում, V Միջազգային գիտաժողով Տեսական և կիրառական հոգեբանության արդի հիմնախնդիրները, հոկտեմբեր 23-25, 2015թ., Երևան, 132-135 էջ
5. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности. — М., МГУ, 1981. — С. 143.

6. Елизарова Г. Васильевна, Universum: Вестник Герценовского университета, № 9 / 2010, с.14-17 Новому образованию новую систему образовательных ценностей
7. Материалы международной научно-практической конференции «Шахматное образование –важный ресурс мировой системы образования», Ханты-Мансийск 2013г.
8. Программно-методическое обеспечение объективный психологический анализ и тестирование «Эгоскоп», Пуководство пользователя, Часть 1, А_3184-16_РП, НПКФ "Медиком-МТД", 2014
9. A.Khachatryan, A.Sargsyan Chess research laboratory, International Conference, "Chess in Schools", 17-18 October, Erevan 2014, 9-14
10. The Benefits of Chess in Education, A collection of studies and papers on Chess and Education, Compiled by Patric S. Mcdonald.
<http://www.psmcd.net/otherfiles/BenefitsOfChessInEdScreen2.pdf>

**EXPERIMENTAL STUDIES OF THE PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF
FORMATION IN CHESS EDUCATIONAL VALUE**

Anjela Sargsyan

The article presents the psychological mechanisms of formation of educational values Chess, the process of psychological studies conducted with junior school student 2-4 classes with the higher, middle and low achievers, goals and methods of psychological studies.

Keywords. Educational value, educational value of chess, mechanism, psychological mechanism, psychological components of Chess subject, junior school student, internal planning of chess actions (moves), reflection.

**ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ
МЕХАНИЗМОВ ФОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ ШАХМАТ**

Анжела Саргсян

В статье представлены психологические механизмы формирования образовательных ценностей учебного предмета "Шахматы", процесс психологического исследования, проведенный с учащимися 2-4 классов с высшей, средней и низкой успеваемостью, задачи и методы исследования.

Ключевые слова. Образовательная ценность, образовательная ценность шахмат, механизм, психологический механизм, психологические компоненты, младший школьник, внутреннее планирование шахматных действий (ходов), рефлексия.

**ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԱՌԻՏԻԶՄՈՎ ԵՐԵՒԱՆԵՐԻ ՀՈԳԵԿԱՆ
ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
Արմինե Խաչատրյան**

Վերջին տարիներին նկատվում է առողջական և հոգեֆիզիկական զարգացման խնդիրներով երեխաների թվաքանակի զգալի աճ: Նրանց թվում կարելի է առանձնացնել նաև հուզականային ոլորտի և վարքի խանգարումներով, ինչպես նաև վաղ մանկական աուտիզմով նախադպրոցականներին: Էմբրիոլոգիական հետազոտությունները տարբեր երկրներում ցույց են տվել, որ մանկական աուտիզմը հանդիպում է մոտավորապես 10000 երեխաներից 36-ի մոտ, տղաների մոտ հայտնաբերվում է 3-4 անգամ ավելի հաճախ, քան աղջիկների մոտ [1,4]: Գիտնականների մի մասը աուտիզմը դիտում է որպես օլիգոֆրենիայի կամ հոգեկան զարգացման հապաղման ձև: Բազմաթիվ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ մանկական աուտիզմով երեխաներն ունեն մտավոր զարգացման տարբեր աստիճաններ, կարող են կատարել վերլուծություն և համադրություն, ցուցաբերել իրենց ընդունակությունները որևէ բնագավառում: Շատ հաճախ վաղ մանկական հասակում աուտիզմով երեխաները չեն արձագանքում իրենց անվանը, չեն պատասխանում իրենց ուղղված հրահանգներին: Այն կարող է հանդես գալ նաև զուգակցված ձևով, և դրսևորվել որպես երկրորդային աուտիզմ [2,3]:

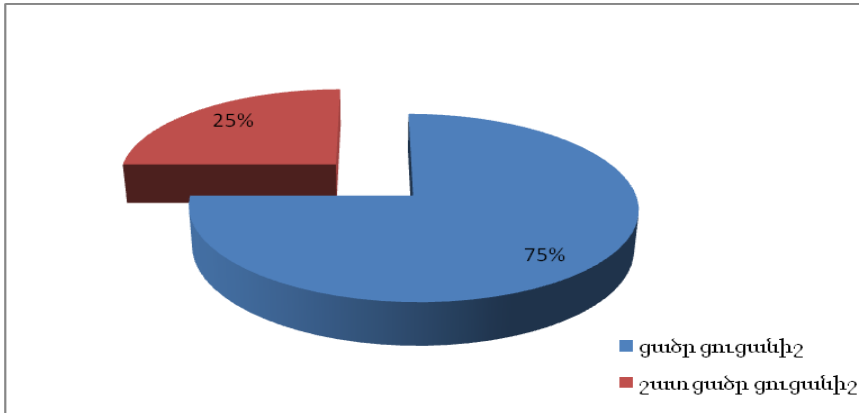
Սույն հոդվածի նպատակն է բացահայտել և ներկայացնել մանկական աուտիզմով նախադպրոցականների ընկալման, մտածողության և ուշադրության զարգացման շարժընթացը: Այդ նպատակով հավաստող գիտափորձի ընթացքում կիրառել ենք ընկալման, մտածողության, ուշադրության ախտորոշման համար նախատեսված մեթոդիկաներ:

Մտածողության զարգացման մակարդակի ախտորոշմանն ուղղված «Ո՛րն է ավելորդ» մեթոդիկան նախատեսված է 5 տարեկան երեխաների համար: Այն նպատակ ունի բացահայտել երեխայի ակնառու պատկերավոր մտածողության մակարդակը, վերլուծական կարողությունները: Երեխային տրամադրվում ենք նկարների շարք, որտեղ պատկերված են տարբեր առարկաներ: Տեղեկացնում ենք, որ 4 նկարներից մեկն ավելորդ է: Նա պետք է ուշադիր նայի դրանց և որոշի, թե որն է ավելորդ:

Առաջադրանքի կատարմանը հատկացվում է 3 րոպե:

Ստորև ներկայացնում ենք «Ո՛րն է ավելորդ» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքների վերլուծությունը (տե՛ս գծապատկեր 1): Հետազոտական տվյալները վկայում են այն մասին, որ ընդհանուր թվաքանակով 15 աուտիզմով նախադպրոցականների մեծամասնու-

թյունը՝ 75%-ը դրսևորում է մտածողության զարգացման ցածր մակարդակի

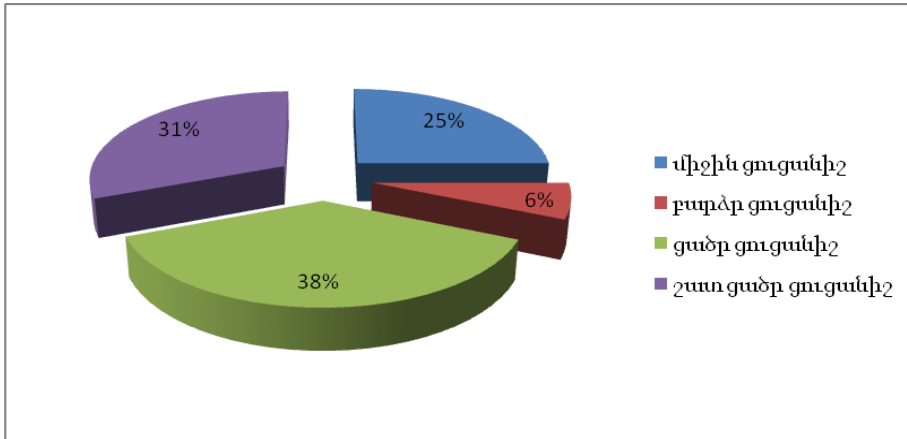
Գծապատկեր 1 «Ո՞րն է ավելորդ» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքների վերլուծություն

Ուշադրության զարգացման մակարդակի ախտորոշմանն ուղղված «Գտի՛ր և ընդգծի՛ր» մեթոդիկան ուղղված է ուշադրության կայունության գնահատմանը: Երեխային տրամադրվում է նկար, որի վրա պատահական հերթականությամբ պատկերված են՝ սունկ, տնակ, դույլ, գնդակ, ծաղիկ, դրոշակ: Նրան նախապես ծանոթացնելով նկարին՝ առաջադրվում է ընդգծել 2 տարբեր պատկեր, օրինակ՝ աստղը հորիզոնական, տնակը՝ ուղղահայաց գծով:

Գծապատկեր 2-ում ներկայացնում ենք «Գտի՛ր և ընդգծի՛ր» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքների վերլուծությունը: Հարցման արդյունքներից պարզ է դառնում, որ փորձարկվողների մեծամասնությունը՝ 38%-ը հիմնականում դրսևորում է ուշադրության կայունության ցածր մակարդակ:

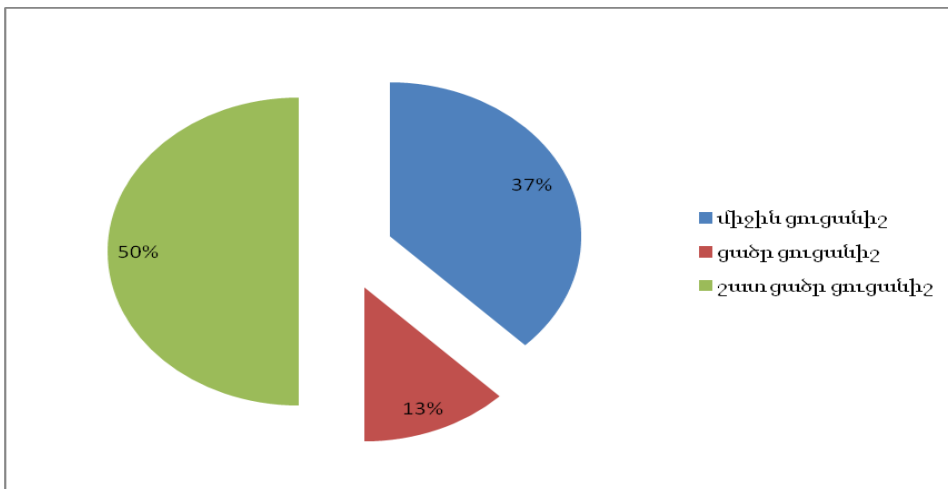
Ընկալման զարգացման մակարդակի ախտորոշման ուղղված <<Ի՞նչ է պակասում նկարներում>> մեթոդիկայի կիրառման ընթացքում երեխային ցույց է տրվում մի քանի նկար: Դրանցից յուրաքանչյուրում պակասում է որևէ էական մաս: Փորձարկվողին հանձնարարվում է որքան որքան հնարավոր է արագ գտնել և անվանել բացակայող մասը: Հետազոտողը արձանագրում է երեխայի կողմից առաջադրանքը կատարելու ժամանակը: Հանձնարարությունը կատարելու ժամանակը գնահատվում է բալերով, ըստ որի որոշվում է երեխայի ընկալման զարգացման մակարդակը: Արդյունքների գնահատվում են 10 միավորի դեպքում՝ շատ բարձր, 8-9 միավորի դեպքում՝ բարձր, 4-7 միավորի

դեպքում՝ միջին, 2-3 միավորի դեպքում՝ ցածր, 0-1 միավորի դեպքում՝ շատ ցածր:

Գծապատկեր 2. «Գտնի՛ր և ընդգծի՛ր» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքների վերլուծություն

Արդյունքներն ավելի տեսանելի դարձնելու նպատակով՝ ստացված տվյալները ներկայացրել ենք նաև դիագրամների տեսքով (տե՛ս, գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3. «Ի՞նչ է պակասում նկարներում» մեթոդիկայի կիրառման արդյունքների վերլուծություն

Արդյունքների վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ մանկական աուտիզմով նախադպրոցականների 50%-ը ցուցաբերել է ընկալման զարգացման շատ ցածր մակարդակ:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ընդհանրացնելով կարող ենք նշել, որ մանկական աուտիզմով ավագ նախադպրոցականների ընկալման, մտածողության և ուշադրության ախտորոշման արդյունքների վերլուծությունից պարզ դարձավ, որ նրանք ցուցաբերում են այդ հոգեկան գործընթացների զարգացման ցածր մակարդակ: Հետևաբար, ենթադրում ենք, որ նրանց համար մշակված հիպոթերապիայի ծրագրի մշակումն և անցկացումը կարող է հանդիսանալ ընկալման, մտածողության և ուշադրության զարգացման շարժընթացի նախապայման:

Ծրագիրը պիտի հիմնված լինի հետևյալ հոգեբանամանկավարժական սկզբունքների վրա՝ մասնակիցների հոգեբանական անվտանգության և վստահություն, յուրաքանչյուր երեխայի անհատականության ճանաչում, գաղտնիություն մասնակիցների ուսուցման գործընթացի կազմակերպման համար պատասխանատվություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- 1.(В.М. «Ранний детский аутизм) Исцеление. -М., 1993, стр.24
- 2.Лебединская К. С., Никольская О. С. Дефектологические проблемы раннего детского аутизма... Сообщение !1 //Дефектология. 1988. № 2.
- 3.(Каган В.Е.«Аутизм у детей Ё, -Ленинград, 1981, стр189):
- 4.Лебединская К. С. Медикаментозная терапия раннего детского аутизма // Дефектология. 1994. № 2. стр. 3-8

DEVELOPMENT OF MENTAL PROCESSES OF CHILDREN WITH AUTISM

Armine Khachatryan

The aim of this articles is to identify and introduce dynamic development of perception, attention and thinking of children with autism. During the assuring experiment diagnostic methods for perceptions, thinking and of attention were used. The article refers to K.S.Lebedinskayas, V.E.Kagans, I.D.Levashovas, S.V.Nemirofskayas scientific works.

Thus, it was found out that preschool children with autism display a low level of development of the indicated mental processes. Therefore, we assume that it is purposeful to take up psycho-correction operations, in particular to

organize hypotherapy, which will significantly contribute to the dynamics of development of autistic preschoolers' perception, thinking and attention.

Keywords: infantile autism, dynamic development of perception, attention and thinking, psycho-correction operations, hypnotherapy.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПСИХИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

Армине Хачатрян

Цель данной статьи состоит в том, чтобы выявить динамику развития восприятия, внимания и мышления детей с аутизмом дошкольного возраста. В ходе эксперимента были использованы методики для диагностики восприятия, мышления и внимания. В статье обращается внимание на научные работы К. С. Лебединской, В. Е. Кагана, И. Д. Левашова, С. В. Немировской.

Таким образом, было выявлено, что у детей с аутизмом дошкольного возраста низкий уровень развития перечисленных психических процессов. Поэтому считаем, что целесообразно разработать психокоррекционную работу, в частности, организовать иппотерапию, которая в значительной степени способствует усилению динамики развития восприятия, мышления и внимания детей с аутизмом дошкольного возраста.

Ключевые слова: детский аутизм, динамичное развитие восприятия, внимания и мышления, психокоррекционная работа, иппотерапия.

ՎԱՌԱՎԱՐՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՌԻԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ ԱՆՁԻ ԴՐՄԱՊԵՏՃԱՌՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ Լիլիթ Լաչինյան, Լևոն Սարգսյան

Անձի հոգեբանության բնութագրիչներից մեկը՝ պահանջմունքն է: Պահանջմունքները հանդիսանում են մարդու ակտիվության աղբյուրը: Հոգեբանական որոշ ուսումնասիրություններում հանդիպում ենք այն համոզմանը, որ անձի յուրաքանչյուր ակտիվություն ուղղված է բավարարելու նրա ֆիզիոլոգիական և հոգևոր պահանջմունքները [7]: Ուստի այս երկուսը փոխադասանվում են: Պահանջմունքները կարելի է դիտարկել կեցության ամենատարբեր կողմերից. կենսաբանական, սոցիալական, տնտեսագիտական, մշակութային: Մարդկային բազմաբնույթ պահանջմունքները հանդիսանում են դրդապատճառների ավելի խորը հիմք: Պահանջմունքների դասակարգման հիմքում ընկած է անձի

ակտիվությունը, ինչի աղբյուրը երկակի է. մի կողմից ցանկություն՝ լինել հասարակության մի մասը և օգտվել նրա բարիքներից, մյուս կողմից՝ բոլորից առանձնացնել սեփական «Ես»-ը: Այս տեսանկյունից տարբերակում են նաև պահանջմունքների մեկ այլ դասակարգում [7], որոնք անհրաժեշտ են կառավարչական գործունեության ժամանակ. Անվտանգության, հարմարավետության, ինքնավստահության, նորարարության:

Կառավարման գործունեության կարևոր խնդիրներից մեկը համարվում է աշխատողների գործունեության դրդապատճառների համապատասխան մակարդակի ապահովումը և դրա մեթոդաբանական հիմքերի մշակումը: Յուրաքանչյուր ղեկավարի պարտականությունների մեջ է մտնում պահանջվող դրդապատճառների փնտրտուքը: Ըստ այդմ էլ ղեկավարին ներկայացվող մասնագիտական պահանջների մեջ են մտնում մարդկային պահանջմունքների բնույթի մասին պատկերացումները, դրանց հիման վրա դրդապատճառներ ստեղծելու կարողությունը, ուժեղացնելով աշխատողների դրդապատճառները՝ նրանց ակտիվությունն ուղղել նպատակին:

Այսպիսով, տվյալ դասակարգումները հիմնվելով անձի դրդապատճառների վրա, ազդում են կառավարչական գործունեության վրա՝ մոտիվացնելով աշխատակիցներին:

Հոգեբանության մեջ պահանջմունքների առավել հայտնի դասակարգումները, որոնք առնչվում են կառավարչական գործունեությանը, պատկանում են Ու. Մակ-Դաուգուլին, Գ. Մյուրեին և Ա. Մալրուին: Մարդու վարքը դրդապատճառային դասակարգման հանգեցնելու առաջին փորձը պատկանում է Ու. Մակ-Դաուգուլին, ով համարում էր, որ վարքի յուրաքանչյուր դրսևորում նպատակաուղղված է:

Գ. Մյուրեյը մարդու վարքի նպատակաուղղվածությունը փորձեց բացատրել «անհատ-միջավայր» հարաբերությունների տեսանկյունից [7]: Համաձայն հեղինակի տեսակետի՝ որոշակի հարաբերությունների արդյունքում կարող են ձևավորվել անձի նպատակաուղղվածությունը կամ դրդապատճառները:

Հոգեբանության մեջ «դրդապատճառային տեսության» զարգացման գործում մեծ ազդեցություն ունեցան Ա. Մալրուի աշխատանքները [13]: 1954թ-ին «Անհրաժեշտականություն և շարժառիթ» գրքում Ա. Մալրուն առանձնացրեց սկզբունքներ, որոնց հիման վրա ձևավորվում են մարդկային պահանջմունքները.

- մարդիկ մշտապես որոշակի կարիքներ են ունենում,
- զգացումների անբավարարվածությունը մարդուն դրդում է գործելու,
- պահանջմունքները ձևավորում են հիերարխիա՝ ըստ անձի ցանկությունների:

Հեղինակը համարում էր, որ անձի հոգեբանական կառուցվածքում պահանջմունքներն ու դրդապատճառներն ունեն հիերարխիկ կառուցվածք, որի հիմքում ընկած են ֆիզիոլոգիական պահանջմունքները, ապա անվտանգության, սիրո և կապվածության, ինքնահարգանքի, իսկ հիերարխիայի գագաթին՝ ինքնաիրացման պահանջմունքները [2; 8]: Մասլոուն համարում էր, որ անհատի վարքը որոշվում է տվյալ պահին ամենաուժեղ պահանջմունքով: Մենք կարծում ենք, որ կառավարչական գործունեության մի շարք խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ է մեծ ուշադրություն դարձնել վերոնշյալ գաղափարին: Գաղտնիք չէ, որ գործունեության ժամանակ ինչ-ինչ խնդիրներ խոչընդոտում են աշխատանքի արդյունավետությանն ու որակին: Մեր խորին համոզմամբ, պատճառն այն ամենաուժեղ պահանջմունքներն են, որոնք շատ հաճախ պայմանավորված լինելով ներանձնային, ինչպես նաև աշխատանքի առանձնահատկություններով ու խնդիրներով նվազեցնում են անձի ակտիվությունը: Այս պարագայում ղեկավարին անհրաժեշտ է հաճախակիորեն բացահայտել և լուծել այն օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ խնդիրներն ու դրդապատճառները, որոնք կարող են խանգարել գործունեության արդյունավետությանը: Այս տեսանկյունից Ա. Մասլոուն նշում էր, որ ղեկավարի գործունեության արդյունավետությունը կախված է աշխատողների դրդապատճառների վրա ներազդման ընդունակությունից՝ պահանջմունքների բացահայտման և բավարարման միջոցով [6; 12]:

Այսպես, հատկապես կառավարչական գործունեության մեջ էական ներդրում ունեցան Ֆ. Հերցբերգի, Ռ. Խաուսի, Կ. Ալդերֆերի և Տ. Միտչելի դրդապատճառային տեսությունները: Համաձայն վերոնշյալ հեղինակների՝ ղեկավարի գործունեության արդյունավետությունը կախված է նրա կառավարչական հնարավորություններից: Ֆ. Հերցբերգը [1, էջ 147] ղեկավարի դրդապատճառների վրա ազդող կազմակերպչական գործոնները բաժանում է պասիվ և ակտիվ մոտիվատորների.

Պասիվ մոտիվացիոն գործոններ են՝ աշխատանքի պահպանման երաշխիքները, սոցիալական կարգավիճակը, կազմակերպության աշխատանքային քաղաքականությունը, աշխատանքի պայմանները, աշխատակիցների հետ միջանձնային հարաբերությունները, անձնային հակումները, աշխատավարձը: Պասիվ գործոնները չեն բարձրացնում մոտիվացիան, սակայն դրանց բացակայությունը կարող է բերել մոտիվացիայի անկմանը:

Ակտիվ մոտիվացիոն գործոններ են՝ աշխատանքային հաջողությունները, ղեկավարի կողմից ենթակայի արժանիքների գնահատումը, պատասխանատվության չափը, ծառայողական առաջխաղացումը, մասնագիտական աճը: Ակտիվ մոտիվացիոն գործոնների առկայությունը

հանգեցնում է անձի աշխատանքից բավարարվածությանը, հետևաբար՝ ուժեղացնում մոտիվացիան:

Այս համատեքստում Ֆ. Հերցբերգը տարբերակում էր աշխատանքից բավարարվածության երկու հիմնական գործոն.

1. Առողջապահական՝ շրջակա միջավայրը, որտեղ կատարվում է աշխատանքը.

2. Պրդապատճառային՝ կապված աշխատանքի բնույթով [3, էջ 68; 12]:

Հեղինակն այն կարծիքին էր, որ աշխատանքում առողջապահական գործոնի բացակայության կամ անբավարարության դեպքում մարդու մոտ կարող է առաջանալ աշխատանքից անբավարարվածության զգացում: Ի տարբերություն առողջապահական գործոնի, պրդապատճառային գործոնի բացակայությունը կամ ոչ բավարար ներկայությունը չի հանգեցնում աշխատանքից անբավարարության զգացումի առաջացմանը: Վերջինիս առավելությունն այն է, որ աշխատակիցների մոտ բարձրացնում է գործունեության արդյունավետությունն ու դրանից բավարարվածության զգացումը:

Ինչպես տեսնում ենք, անձի վարքի պրդապատճառային դրսևորմանն ուղղված մոտեցումները տարբեր են, սակայն յուրաքանչյուրի հիմքում ընկած է նպատակաուղղվածությունը, անկախ այն բանից, թե գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է առաջնային պահանջմունքների բավարարմամբ, թե ղեկավարի անձնային հատկանիշներով ու մասնագիտական կոմպետենցիաներով: Պետք է նշենք, որ խնդրի վերաբերյալ չկա ընդհանուր մոտեցում: Մակայն մի բան հստակ է. երկուսն էլ իրենց ուրույն նշանակությունն ունեն կառավարման համակարգում: Այս ենթատեքստում և՛ Ա. Մալլուի, և՛ Ֆ. Հերցբերգի մոտեցումներն իրենց կարևոր տեղն ունեն կառավարչական գործունեության վերլուծություններում:

Խնդրի վերաբերյալ հետաքրքրական վերլուծության ենք հանդիպում Վ. Վրոմայի «Մպասման տեսություն»-ում [11]: Այստեղ հեղինակը նշում է, որ որոշակի նպատակի հասնելու համար անձի պահանջմունքները միշտ չէ, որ կարող է հանդիսանալ միակ պրդապատճառը: Նա նշում է, որ աշխատողները մշտապես աշխատանքի դիմաց սպասում են ինչոր բանի, ինչը պարտադիր չէ, որ լինի նյութական տեսքով. այն կարող է լինել խրախուսանքի կամ այլ տեսքով: Չհակադրվելով հեղինակի տեսակետին՝ մեր խորին համոզմամբ նյութական խրախուսանքը, մասնավորապես բարձր աշխատավարձը կարող է համարվել առաջնային մոտիվատորներ աշխատանքային գործունեության արդյունավետության համար:

Ամերիկացի քաղաքական փիլիսոփա Ջոն Ռոլզան լրացնում է նախորդին և իր կողմից առաջադրված «Արդարության տեսություն»-ում

[10] բացատրում, թե նպատակին հասնելու համար ինչու են մարդիկ տարբեր կերպ բաշխում իրենց ջանքերը: Համաձայն հեղինակի՝ մարդիկ համեմատելով են տարբերակում արդարությունը, կատարած աշխատանքը, խրախուսանքը և այլն: Համեմատության անարդար լինելու դեպքում մարդու մոտ կարող է առաջանալ հոգեբանական լարվածություն: Երբ մարդը կարծում է, թե սեփական անձի նկատմամբ անարդար են վարվել, սկսում է վատ աշխատել: Այստեղ կարևոր է նշել, որ կառավարչական գործունեության կարևոր խնդիրներից մեկը աշխատակիցների մոտ նմանատիպ կասկածների մթնոլորտի հնարավորինս կանխումն է:

Ամերիկացի հոգեբան Է. Մեյոյի «Մարդկային հարաբերությունների տեսություն»-ում ներկայացվում է աշխատանքի արտադրողականության և արդյունավետության խնդիրը, ինչի հիմնական պայմանը համարում է աշխատակիցների՝ աշխատանքից ունեցած բավարարվածությունը: Համաձայն հեղինակի՝ աշխատանքի ճանաչումը հանգեցնում է աշխատանքի կատարման, ինչն էլ բավարարում է աշխատակիցների սոցիալական պահանջմունքները: Արդյունքում աշխատակիցներն ունենում են բավարարվածության զգացում, ինչն էլ նպաստում է աշխատանքի որակի բարձրացմանը [5; 8]:

Աշխատանքային գործունեության արդյունավետությունն ապահովող պահանջմունքներն ի սկզբանե տարբեր են եղել, սակայն դրանց բավարարման ձգտման խնդիրները մինչ օրս մնում է արդիական: Խնդիրը կառավարչական գործունեության այն դրսևորումներից է, որը մինչ օրս ոլորտի համար մնում է առաջնային հարցերից մեկը: Այս տեսանկյունից՝ կազմակերպության արջև դրված նպատակներին հասնելու համար ղեկավարը պետք է կարողանա մոտիվացնել աշխատակազմին: Այս ուղղությամբ կառավարչական գործունեության ժամանակակից պրակտիկայում աշխատակազմի մոտիվացման նպատակով հաճախ կիրառվում են հետևյալ միջոցները.

➤ կազմակերպությունում հոգեբանական մթնոլորտի բարելավում, ինչը մեծ ազդեցություն է ունենում աշխատակազմի դրդապատճառների վրա.

➤ աշխատանքի պարբերաբար բարելավում, ինչը մեծացնում է աշխատակիցների՝ աշխատանքի նկատմամբ հետաքրքրվածությունը, ուժեղացնում աշխատանքից բավարարվածության զգացումը, բարձրացնում գործունեության արդյունավետությունը.

➤ աշխատակիցների պարգևատրման համակարգի բարելավում, դրամական պարգևների կարևորում, որտեղ շատ կարևոր է, որ պարգևատրումը համապատասխանի կատարված աշխատանքին [9, էջ 91]:

Ինչպես տեսնում ենք բարձր աշխատավարձի նշանակությունը գերազնահատվում է: Պետք է նշենք, որ շատ հաճախ աշխատանքային գործունեության նկատմամբ մոտիվացվածությունը մեծանում է աշխատանքից բավարարվածության և դրանում մասնագիտական առաջընթացի իրական հեռանկարների շնորհիվ: Զարգացած երկրներում այս պայմանների ազդեցության տակ նկատվում են վճարման անհատական մոտեցումներ, երբ նույն աշխատանքի համար տարբեր աշխատողների վճարում են տարբեր կերպ՝ կախված նրանց կատարած աշխատանքի արդյունքից: Սակայն վճարման նմանատիպ համակարգը կարող է առաջացնել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են.

➤ յուրաքանչյուր աշխատակցի գործունեության ոչ հստակ գնահատումը, և համապատասխանաբար աշխատավարձի չհիմնավորված լինելը.

➤ պետք է ուշադրություն դարձնել, թե աշխատավարձի որ մասն է դիֆերենցված և որքանը սպառողական. դիֆերենցված մասը չպետք է լինի մեծ, որպեսզի աշխատակիցը չվախենա ապրուստի միջոցը կորցնելուց, և ոչ էլ ցածր՝ ազդեցությունը չկորցնելու համար.

➤ աշխատավարձի որոշակի երաշխիքային չափանիշ սահմանված չլինելը:

Պարզ է, որ աշխատավարձի ձևավորման համակարգը միայն տեխնիկական խնդիր չէ: Ուստի յուրաքանչյուր ղեկավար պետք է լավ իմանա աշխատանքային հարաբերությունների հոգեբանական և կառավարչական կողմերը, օրենսդրական և իրավական կարգավորման պահանջները, անձի սեռային, տարիքային, դրդապատճառային, առողջական, սոցիալական, հոգեբանության առանձնահատկությունները, և մի շարք այլ հարցեր: Նմանատիպ հարցերին չտիրապետելու, չիմանալու հետևանքով բնագավառում ավելի հաճախ կարելի է հանդիպել հետևյալ խնդիրներին.

➤ աշխատավարձի և գործունեության արդյունքի միջև կապի բացակայության.

➤ աշխատանքի վճարման չհիմնավորված տարբերությունները.

➤ աշխատանքի վճարման հնացած համակարգ.

➤ անհատական և խմբային պարզևատրումների ոչ ճկուն համակարգ.

➤ աշխատանքի վճարման քողարկված, չափից ավելի գաղտնիություն [9, էջ 92-93]:

Այս ամենը փաստում են, որ աշխատանքի վճարման խնդիրները ոչ այդքան տեխնիկական բնույթի են, որքան հոգեբանական: Ուստի, կառավարչական գործունեության առանձնահատկություններից ելնելով՝ մենք կարևորում ենք ղեկավարների կողմից ոլորտին վերաբերող

հատկապես հոգեբանական գիտելիքների իմացության անհրաժեշտությունը, ինչը թույլ կտա ավելի հեշտությամբ լուծելու կառավարչական գործունեության համար կարևոր այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են աշխատանքի կազմակերպումը, կադրերի ճիշտ ընտրությունն ու տեղաբաշխումը, վարձատրությունը, աշխատանքի որակի բարձրացումը, քողարկված և բացահայտ կոնֆլիկտների լուծումը, աշխատակիցների՝ աշխատանքային մոտիվացիայի բարձրացումը: Այս ամենն իրենց հերթին թույլ կտան աշխատակիցների աշխատանքից բավարարվածության աստիճանի բարձրացմանը: Բացի այս ամենից կարևոր ենք համարում նշել նաև այն մի քանի պայմանների առկայությունը, որոնց փոփոխությունների դեպքում կարող է մեծանալ աշխատակիցների բավարարվածության զգացումն աշխատանքից: Դրանք են.

➤ աշխատանքի բարդության նկատմամբ կատարողականության բարձրացում.

➤ իր իսկ կողմից կատարված աշխատանքի նկատմամբ ինքնուրույն վերահսկողության ընձեռնման հնարավորություն.

➤ աշխատանքի ինքնուրույն պլանավորման հնարավորության ընձեռնում.

➤ ղեկավարի հետ կապի ամրապնդում և աշխատանքի գնահատում նրա կողմից.

➤ մասնագիտացման և անձնային աճի համար սովորելու հնարավորություն.

➤ աշխատանքի հարմարավետ պայմանների ապահովում [4; 9, էջ 93]:

Նման քաղաքականությունը կազմակերպությունում կարող է բարձրացնել աշխատանքի նկատմամբ աշխատակիցների մոտիվացվածության աստիճանը՝ համապատասխանաբար գործունեության արդյունավետությունը: Այս համատեքստում կարևոր ենք համարում առանձնացնել կազմակերպության, մասնավորապես ղեկավարի գործունեության ընթացքում կիրառելի հետևյալ կանոնները.

➤ յուրաքանչյուր աշխատակից պետք է ապահովված լինի աշխատատեղով. սա պետք է լինի կազմակերպության անվտանգության կանոններից մեկը.

➤ նպաստել աշխատակցին՝ հնարավորությունները լիովին օգտագործելու համար.

➤ վճարման այնպիսի համակարգ, որն աշխատակցին կդրդի բարձր ձեռքբերումների.

➤ երաշխավորել, որ թափուր տեղը կտրվի կազմակերպության աշխատակցի [9, էջ 94]:

Կառավարչական գործունեությունում աշխատակիցների մոտիվացվածության բարձրացման համար ղեկավարը ոչ միայն պետք է ձգտի լավագույնս օգտագործել կադրերի մասնագիտական կարողությունները, այլև պետք է կազմակերպի աշխատակիցների հոգեբանական ռեսուրսների զարգացման հարցերը: Այստեղ կարևոր է աշխատակիցներին օգնել արդյունավետ արձագանքելու տեխնոլոգիական և այլ փոփոխությունների, դրանց հարմարմանը՝ զարգացնելով ընդունակությունները, ինչը կազմակերպությանը կօգնի ոլորտում պահպանել մրցակցային մակարդակը: Բացի կառավարչական գործառույթներից, խնդիրը պայմանավորված է նաև յուրաքանչյուր երկրի յուրահատկություններով ու մշակույթով: Սովորաբար այս բնագավառում հոգեբանա-կառավարչական բնույթի հիմնական խնդիրներն են. աշխատակազմի զարգացման հետ նրանց շարունակական ուսուցման ամուր կապի ապահովումը, որն իր հերթին միտված է կազմակերպության գործունեության արդյունավետության բարձրացմանը, աշխատակազմի և առանձին աշխատակիցների առաջնային և քողարկված պահանջմունքների բացահայտմանը, կազմակերպության ներսում ուսուցման դերի բարձրացմանը, դրամական միջոցների ներդրման համապատասխան չափի որոշմանը, աշխատակիցների՝ սեփական աշխատանքում մոտիվացմանը և այլն: Այս խնդիրների լուծումը կառավարման բնագավառում կբարձրացնի ղեկավարի աշխատանքի դերը՝ պահանջելով նրանից յուրացնել աշխատանքի նոր մեթոդներ՝ աշխատակիցների մոտիվացվածության բարձրացման նպատակով:

Այսպիսով՝ կառավարման պրակտիկայում յուրաքանչյուր գործընթաց սկսում է պահանջմունքի գիտակցումից և դրա բավարարումից, որտեղ վարքի յուրաքանչյուր դրսևորում նպատակաուղղված է և որոշվում է տվյալ պահին անձի ամենաուժեղ պահանջմունքով: Ուստի ղեկավարի գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև աշխատողների դրդապատճառների վրա ներագրման ընդունակությունից, ինչը պետք է կարողանա լուծել աշխատանքից աշխատակիցների բավարարվածության խնդիրը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Կառավարման հոգեբանության ժամանակակից խնդիրներից մեկը աշխատակիցների դրդապատճառների ուսումնասիրման հոգեբանական առանձնահատկություններն են: Այս տեսանկյունից հողվածում վերլուծվում են հոգեբանական այն ուղղությունները, որոնք բացահայտում են աշխատակիցների պահանջմունքներն ու դրդապատճառները:

Հիմնաբառեր. կառավարում, պահանջմունք, դրդապատճառ, աշխատակից, ղեկավար:

Գրականության ցանկ

1. Авдулова Т.П. Психология менеджмента. – М.: «Академия», 2003. – 256 с.
2. Виллюнас В. Психология развития мотивации. – СПб.: Речь, 2006. – 458 с.
3. Евтихов О. Психология управления персоналом: теория и практика. СПб.: Речь, 2010. – 319 с.
4. Клетт Б. Как мотивировать людей. – СПб.: Нева, 2003. – 224 с.
5. Кравченко А.И. История менеджмента. Академический проект, Альма Матер, 2008. – 560 с.
6. Маслоу А., Мотивация и личность. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.
7. Мануйлов Г.М. Психологическое управление в рыночных условиях. М.: МАПН, 1997 – 438 с.
8. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: – М.: Дело, 1999. – 800 с.
9. Островский Э.В. Психология управления. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 249 с.
10. Ролз Дж. Теория справедливости /О. Мокровольский. Киев. “Основи”, 2001. – 822 с.
11. Управление персоналом организации. Практикум: /Под ред. А. Кибанова. М.: 2002. – 296 с.
12. Хагеманн Г. Руководство по мотивации: Пер. с англ. М.: HIPPO, 2004. – 208 с.
13. A. Maslow, «A Theory of Human Motivation», *Psychological Review*, no. 50 (1943), pp. 370-396.

**THE METHODOLOGICAL BASES OF PRESENTATION OF PERSONAL MOTIVES IN THE
MANAGEMENT.**

Lilit Lachinyan, Levon Sargsyan

One of the modern problems of managerial psychology is the study of psychological features of manifestation of workers motives. from this perspective, in the article analyzes the brunches of psychology that discover needs and motives of workers respectively suggesting methodological bases for discovering the degree of motivation.

Key words: management, need, motivation, employee, manager.

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОЯВЛЕНИЯ МОТИВОВ У ЛИЧНОСТИ В
СФЕРЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Лилит Лачинян, Левон Саргсян

Одним из актуальных проблем в психологии управления – это изучение мотивов проявления психологических особенностей у рабочих. С этой точки зрения в статье анализируются те психологические направления, которые раскрывают потребности и мотивы рабочих, следовательно, предлагаются методологические основы с целью поднять мотивацию их деятельности.

Ключевые слова: управление, потребность, мотивация, сотрудник, менеджер.

**ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՍՏԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԴՐՄԵՎՈՐՄԱՆ
ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
Եվա Հովհաննիսյան**

Երեխաները սկսում են ստել դեռևս վաղ տարիքից, անկախ ընտանիքի նկարագրից բարենպաստ է թե անբարենպաստ, կիրթ է, թե անկիրթ և այլն: Թե ծնողների և թե՛ մանկավարժների համար չափազանց կարևոր է մանկական ստի պատճառահետևանքային կապի և այն կանխելու միջոցների իմացությունը: Մեծանալու, կյանքի փորձ ձեռքբերելուն զուգահեռ, երեխան, ձեռք է բերում նաև ստելու ունակություն: Այդ արվեստը երեխաները սովորում են մեծերից:¹

Մանկական ստի պատճառները տարբեր են : Այլ կերպ ասած յուրաքանչյուր երեխայի ստի դրդապատճառները պետք է վերլուծվի յուրովի: Մակայն պարտադի չէ վերլուծել անձամբ երեխայի հետ և հաճախակի վերլուծությունները չեն բերում ոչ մի դրական արդյունքի: Ուշադիր և համբերատար ծնողները, որպեսզի հասկանան ստի պատճառները, ամենից առաջ ուշադրություն են դարձնում երեխայի ինքնագզացողությանը և փորձում են գնահատել երեխայի վարքի դրդապատճառները: Մանկական սուտը լուր ջինդիր է: Ցանկացած մանկական սուտ պետք է լինի հասկանալի մեծահասակների համար: Երեխայի ստելու շարժառիթները չունեն ոչ մի ընդհանուր բան մեծահասակների շարժառիթների հետ: Մանկական ստի հիմքն ունի իր ներքի նձշմարտությունը, իր էմոցիոնալ ապրումների ճշմարտությունը :Երեխաները ստում են ,և դա մանկական վարքի ընդհանուր օրենքէ, նույնիսկ այն դեպքում, երբ սուտը իրենից չի բերում ոչ մի տեսակի օգուտ:²

Մանկական սուտը ավելի ճիշտ կլիներ ասել, որ կրում է ոչ թե է գոիստական բնույթ, այլ երևակայական, հերոսական: Ժամանակ է պահանջում, որպեսզի երեխան հասկանա իրականության և երևակայության միջև նրանց տարբերությունը: Նրա մոտ գերակշռում է իրական պրոբլեմները երևակայության միջոցով լուծելու ցանկությունը: Հոգեբաններն ու մանկավարժները առանձնացնում են մանկական *սուտ* և մանկական *երևակայություն* հասկացությունները: Մինչև 8 տարեկան հասակը մանկական երևակայությունը լիովին երեխայի հոգեբանական զարգացման աղբյուր է հանդիսանում: Երևակայությունների արտահայտումը ,որոնք վերածվում են ներքին պատմությունների, բնորոշ են 9-10 տարեկան երեխաներին, երբ երեխան առանձնացնում է իրեն շրջապատող աշխարհից և քննադատաբար է վերաբերվում շրջապատող աշխարհին: Երեխա-

¹ Немов Р. С., Психология, т. II, М., 1994. с 48-49

² Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология, М.,1984. с.78-81

ների խաղերն ու խոսակցությունները ցույց են տալիս, որ աշխարհի երևակայական ընկալումը նորմալ երևույթ է: 10 տարեկանից բարձր երեխաների սուտն արդեն չի դիտվում հումորային և հանդուրժողական: Մեծահասակին անհրաժեշտ է իմանալ և հասկանալ ստի պատճառները: Եթե երեխայի համար ստելը դառնում է սովորություն, ապա կարող են ծագել լուրջ խնդիրներ, որոնք մեծահասակի միջամտության կարիքը կունենան:

Տարիքի հետ երեխան սկսում է հասկանալ, թե որքան կարևոր է, երբ իրեն վստահում են: Երեխաները պետք է հասկանան, որ սուտը խանգարում է մարդկային հարաբերություններին, վստահության համար դառնում է խոչընդոտ:¹

Ըստ Ստ.Նոլի՝ գոյություն ունեն մանկական ստի հետևյալ տեսակները

- հերոսական (այս սուտը միջոց է ազնիվ նպատակների համար),
- կուսակցական (երեխան խաբում է իր անձնական հարաբերությունների արդյունքում՝ համակրանք կամ հակակրանք որևէ մեկի հանդեպ),
- երևակայական սուտ (երբ երեխան հորինում է հորինելու հանդեպ ունեցած պարզ սիրուց դրդված),
- էգոիստական սուտ (առաջանում է անձնական հետաքրքրություններից ելնելով),
- **պոթոլոգիկ** (սրա հիմքում ընկած է ինքն իրեն և մյուսներին խաբելու պահանջմունքը՝ ինքն իրեն հուզելով հորինված պատմություններով):

Եթե ուշադիր հետևենք խաբողին, ապա կարելի է նկատել նրա պահվածքի որոշ առանձնահատկություններ, որոնցից է հանկարծակի միմյանց հակասող բաներ ասելը:

Խաբողն իր պահվածքով լոկ ցույց է տալիս այն որ ստում է, բայց իրական ինֆորմացիան մնում է անհայտ: Իմանալով, որ մեզ խաբում են, մենք ոչ միշտ ենք իմանում, թե ինչ են փորձում մեզանից թաքցնել:

Փոքրիկ երեխան դժվարությամբ է տարբերում իրականությունը երևակայությունից, հենց դրա վրա էլ կառուցվում են մանկական բոլոր խաղերը: Երեխային ստի վրա բռնելը անօգուտ է և նույնիսկ վատ: Քանի որ շատ հնարավոր է, որ փոքրիկը չի խաբում, այլ իրականում հավատում է իր հորինած ստին:

Մանկական երևակայությունը չունի սահմաններ, իսկ մենք՝ մեծահասակներս, հաճախ շփոթում ենք սուտը հորինվածքի հետ: Մենք երեխային ասում ենք «Այդպես չի լինում»: Դրանով նրա երևակայությունը

¹ Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология, М., 1984. с с.50-67

դնում ենք մեր պատկերացումների նեղ շրջանակի մեջ: Ստի և հորինվածքի տարբերությունն այն է, որ հորինվածքը անշահախնդիր է լինում: Սուտը հաճախ ուղեկցվում է ընդհանուր օրենքների և նորմեր խախտումով: Ոչ մի տեղ այնքան չեն ստում, որքան այն ընտանիքներում, որտեղ ծնողները խիստ են, որտեղ երեխաները պատժվում են: Այնտեղ նրանց մտավոր բոլոր ուժերը ծախսվում են այն բանի վրա, որ վարվեն այնպես ինչպես ցանկանում են, այսինքն՝ ստանան հաճույք և միևնույն ժամանակ չգայրացնեն ծնողներին:¹

Երեխայի բարոյական զարգացումը պայմանավորվում է հետևյալ գործոններով՝

1. Հասարակական նորմերի իմացությամբ: Շրջապատող մարդկանց հետ շփվելու միջոցով երեխան սովորում է վարքի սոցիալական կանոնները, իսկ վերջիններիս մասին երեխային հայտնում են մեծահասակները:

2. Հասարակական նորմերի ըմբռնմամբ: Երեխան սկսում է հասկանալ այս կամ այն նորմի կամ օրենքի նշանակությունը և անհրաժեշտությունը:

3. Բարոյական վարքի սովորություններով: Սրանք ձևավորվում և ամրապնդվում են այն մարդկանց հետ շփմա ժամանակ:

4. Վարքի կանոնների էմոցիոնալ վերաբերմունքով: Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել երեխայի անհանգստությունների վրա՝ կապված հաջողության, անհաջողության, գործունեության և վարվելակերպի հետ:²

Առանձնացվում է մանկական ստի հետևյալ դրսևորումները՝ սուտ-խաղ, սուտ-մանիպուլացիա և վախից բխաց սուտ:

Սուտ-խաղ: Եթե ձեր երեխայի սուտը կայանում է նման պատմություններ հորինելու մեջ, ապա կարող եք հանգիստ լինել: Դա որևէ կապ չունի անագնավության հետ: Պարզապես երեխան ունի հարուստ երևակայություն և շատ հնարավոր է ստեղծագործական ունակությունների առկայությունը: Փորձեք չբարկանալ նրա վրա :

Սուտ մանիպուլյացիա : Ստի այս տեսակը որպես կանոն սուտ է հանուն ինքնահաստատման: Այն երբևմն դժվար է լինում տարբերել սուտ-խաղից: Առաջին հայացքից ոչ մի տարբերություն չկա: Երկու դեպքում էլ երեխան հորինում է անհավանական պատմություններ իր անհավանական հնարավորությունների և հաջողությունների մասին: Սա-

¹ Божович Л. И., Личность и ее формирование в детском возрасте, М., 1968 с. 147-201

² Мухина В. С., Возрастная психология, М., 1998 с. 522-556

կայն սուտ-խաղը, ինչպես յուրաքանչյուր խաղ, անշահախնդիր է: Վերջինիս նպատակն ու իմաստը հենց խաղն է: Մակայն, եթե երեխան խաբում է հանուն ինքնահաստատման, ապա նրա նպատակն է իր հանդեպ ուշադրության գրավումը՝ զարգացնելը, վախեցնելը, այսինքն մանկ-պուլացիայի ենթարկել այլ մարդկանց զգացմունքները: Այդ մարդիկ կարող են լինել իր հասակակիցները կամ մեծահասակները: Նպատակը մեկն է՝ գրավել այլ մարդկանց ուշադրությունը թեկուզ և կարճ ժամանակով:

Վախից բխող սուտ: Սա մանկական ստի տարածված ձևերից մեկն է: Երեխան ստում է, քանի որ վախենում է պատժից կամ նվաստացումից: Որքանան հավանական պատասխաններ են լսել մեծահասակները, ի պատասխան այն հարցին, թե ինչու՞ երեխաները չեն հավաքել խաղալիքներն իրենց հետևից, ինչու՞ չեն սովորել դասերը և այլն: Պատճառները լինում են տարբեր՝ ամենասովորական գլխացավից մինչև այլմոլորակայինների իջնելը հարևանի բակ: Եվ այս ամենը պատժից խուսափելու համար:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Այսպիսով, առաձնացնում են մանկական ստի մի քանի դրսևորումներ՝ սուտ-խաղ, որն իրենից ներկայացնում է երեխայի երևակայության արդյունքում հորինված պատմություններ, իսկ սուտ-մանկպուլացիայի պարագայում երեխան փորձում է այլ մարդկանց ուշադրությունը սևեռել իր շուրջ՝ մարդկանց զարմացնելով, վախեցնելով... Վերջինիս նպատակն է ինքնահաստատվելը: Ինչ վերաբերում է վախից բխած ստին, ապա այն դրսևորվում է այն դեպքում, երբ երեխան վախենում է պատժից կամ նվաստացումից, հետևաբար դրանցից խուսափելու համար դիմում է ստի օգնությանը: Ուսումնասիրելով մանկական ստախոսության պատճառներն ու հոգեբանական հիմքերը, կարող ենք ասել, որ ստախոսությունը մարդու սկզբնական վիճակը չէ: Այս արվեստը երեխաները սովորում են մեծերից:

Հիմնաբաներ. մանկական սուտ, բարենպաստ և անբարենպաստ ընտանիք, մեծահասակների շարժառիթներ, մանկական երևակայություն, երևակայական սուտ, պաթոլոգիկ սուտ:

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕТСКОЙ ЛЖИ

Ева Оганесан

В статье подчеркиваются психологические особенности проявления детской лжи в младшем дошкольном возрасте. Дети начинают лгать независимо от того, в какой семье они живут (в благополучной или не благополучной, в образованной или необразованной и т.д.). И для

родителей и для педагогов важно предотвратить причинно-следственные связи детской лжи.

Ключевые слова: детская ложь, благополучная семья, неблагополучная семья, предотвратить ложь.

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF MANIFESTATION OF CHILDREN'S LIES

Eva Hovhannisyan

The article highlights the psychological characteristics of children the existence of lies in the younger preschool age. Children begin to lie no matter what family they live (prosperous or not prosperous, educated or uneducated, etc.). And for parents and for teachers it is important to prevent the causality of children's lies.

Key words: psychological characteristics, existence of lies, to lie, prosperous or not prosperous family.

ՀԱՅ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՆՑՅԱԼԸ, ՆԵՐԿԱՆ ԵՎ ԱՊԱԳԱՆ

Լևոն Սարգսյան

Մեզանում հոգեբանական մտքի ձևավորման ու զարգացման փորձերը պայմանականորեն կարելի է կապել 20-րդ դարի 30-ական թվականների հետ, երբ Լայպցիգի համալսարանում ուսանած Գ. Էդիլյանը 1934 թվականին Երևանում հիմնում է հոգետեխնիկայի գիտահետազոտական լաբորատորիան: Այն մեր երկրում ոչ միայն առաջին հոգեբանական գիտահետազոտական լաբորատորիան էր, այլև կարելի է ասել մեր հասարակությունում հոգեբանության մասին պատկերացումների ձևավորման սկիզբը: Լաբորատորիայում Էդիլյանը զբաղվում էր հոգեկան գործընթացների ուսումնասիրություններով, որոնցից ստացված տվյալները հիմնականում լույս տեսան հոգվածների տեսքով: Թեպետ առաջիններից էր Գ. Էդիլյանի հետազոտական աշխատանքները Հայաստանում, այնուամենայնիվ, դրանք հիմք չհանդիսացան հայ հոգեբանական մտքի ձևավորման համար: Գ. Էդիլյանի և նրա հետևորդների գործունեությունը պայմանականորեն կարելի է անվանել Հայաստանում տեսական հոգեբանության հաստատման շրջան, քանի որ հիմնական խնդիրներից էր բուհերում հոգեբանության դասավանդումը և համապատասխանաբար դասագրքերի մշակումը:

Ավելի ուշ Մ. Մազմանյանի նախաձեռնությամբ 1957 թ. Խ. Աբովյանի անվան մանկավարժական ինստիտուտում ստեղծվում է հոգե-

բանության գիտահետազոտական լաբորատորիա: Այստեղ հիմնականում Մ. Մազմանյանի, Մ. Երիցյանի, Է. Ալեքսանդրյանի, Դ. Հովհաննիսյանի գլխավորությամբ հետազոտություններ են կատարվում տարիքային և մանկավարժական հոգեբանության, պրոֆտեխկրթության շրջանակներում: Պետք է նշենք, որ ի տարբերություն 1930-ականների, այս շրջանում արդեն հոգեբանության մասին գիտելիքները սկսեցին թափանցել հասարակություն: Լաբորատորիայի շրջանակներում Մ. Մազմանյանը հետազոտություններ է կատարում զգայական իմացության և ստեղծագործության հոգեբանության բնագավառներում: Կատարված աշխատանքների շարքում՝ Մ. Երիցյանի հետազոտությունները վերաբերվում էին մանկավարժական հոգեբանության հարցերին, կրտսեր դպրոցականի մտածողության զարգացմանը¹:

Ապա 1956-1990 թթ. Հայաստանում գործում էր ՍՍՀՄ հոգեբանների կազմակերպության սեկցիան, որում փորձեր էին արվում հոգեբանության ամրապնդման ուղղությամբ (Մ. Մազմանյանի, Ա. Նալչաջյանի, Ա. Հակոբյանի նախագահությամբ):

Հ. Թությունջյանի, Ա. Լալայանի և Ա. Կոստանյանի ուսումնասիրությունները մեծապես ուղղված էին սպորտի հոգեբանության խնդիրներին, որոնք անգնահատելի ներդրում են ունեցել մեր երկրում սպորտի հոգեբանության կայացման գործում: Նրանց է պատկանում Հայաստանում սպորտի հոգեբանության դպրոցի ստեղծման վաստակը: Այդ աշխատանքներն ուղղված էին մարզիկների պատրաստման համակարգի կատարելագործմանը, նրանց աշխատունակության բարձրացման հոգեբանական մեթոդների ստեղծմանը: Սպորտի հոգեբանությունը Հայաստանում իր հիմնական զարգացումն ունեցավ սկսած 1945 թ-ից, երբ Երևանում հիմնվեց ֆիզիկական կուլտուրայի հայկական ինստիտուտը, ուր հետո բացվեց նաև հոգեբանության ամբիոն²:

Հայաստանում հոգեբանության տարածման ու զարգացման գործում որոշակի աշխատանք է կատարել Հ. Թությունջյանը: Նրա շնորհիվ Երևանի պետական համալսարանում 1976 թ-ին հիմնադրվեց հոգեբանության ամբիոնը: Նա հիմնականում զբաղվում էր հոգեբանության պատմության, տարիքային, սպորտի հոգեբանության հարցերով: Նրա աշխատանքներին են պատկանում հետևյալ գործերը. «Սովետահայ հոգեբանություն», «Երեխայի հոգեբանական հարցեր», «Հոգեբանական էություններ»:

Արդեն 1979 թ-ին Երևանի պետական համալսարանում հիմնվեց ինժեներական հոգեբանության գիտահետազոտական լաբորատորիան:

¹ Հոգեբանություն (ղեմքեր, փաստեր): Կազմ. Ս. Հովհաննիսյան, Հ. Հովհաննիսյան: Եր.: ԵՊՀ, 2010 թ. – 204 էջ:

² Հոգեբանություն (ղեմքեր, փաստեր): – Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2010 թ. – 204 էջ:

Լաբորատորիայի ստեղծմանը մեծ աջակցություն է ցուցաբերում Բ. Լոմովը: Լաբորատորիայի ղեկավար է նշանակվում Ռ. Ադուզումցյանը: Նախ լաբորատորիայում ուսումնասիրությունները վերաբերում էին մարդ-տեխնիկա համակարգի փոխադարձ կապի հուսալիության հոգեբանական խնդիրներին, ապա մասնագիտական հոգեբանական ընտրության և ավտոմատիզացված կառավարման համակարգերում մարդու հոգեբանական դրսևորման հարցերին:

Մինչ 20-րդ դարի 80-ական թթ. խորհրդային միությունում ձևավորված հոգեբանական միտքը մեծ ազդեցություն էր ունենում մեր երկրում վերոնշյալ ուսումնասիրությունների, գիտահետազոտական լաբորիատորիաների գործունեության վրա, իսկ հոգեբանության դաշտում ձևավորված գաղափարները հարմարեցվում էին Մոսկվայի պահանջներին, քանի որ կար այսպես կոչված «արգելված հոգեբանություն» հասկացությունը՝ արևմտյան հոգեբանությունը:

1981 թ-ից հոգեբանությունը նոր զարգացում ստացավ. հիմնվում է ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի հոգեբանության բաժինը (բաժնի վարիչ՝ Ա. Նալչաջյան), որտեղ ուսումնասիրություններ էին իրականացվում անձի և սոցիալական հոգեբանության բնագավառներում: Այստեղ մշակվել են ֆրոստրացիայի, սթրեսի, հոգեբանական ինքնապաշտպանության և ադապտացիայի խնդիրները: Ա. Նալչաջյանն առաջինն էր, ով խոսեց «փակ» թեմա կոչվող անդրանձնային հոգեբանության, մահվան հոգեբանության, ինչպես նաև Ջ. Ֆրոյդի հայացքների շուրջ: 1991 թ-ին Նալչաջյանը հիմնում է Հոգեբանական հետազոտությունների անկախ կենտրոնը և 1992-ին՝ նրան կից «Հոգեբան» հրատարակչությունը, որի հիմնական խնդիրն էր Հայաստանում զարգացնել հոգեբանության մի շարք ուղղություններ և հրատարակել ինչպես հայ, այնպես էլ արտասահմանյան հոգեբանների առավել արժեքավոր աշխատություններ¹: Ա. Նալչաջյանի գիտական ժառանգությանն են պատկանում «Անձն իր երազներում» 1982 թ., «Անձի սացիալ-հոգեբանական հարմարում» 1988 թ., «Ընդհանուր հոգեբանության հիմունքներ» 1991 թ., «Մահվան հոգեբանություն» 1992 թ. աշխատությունները: Նալչաջյանի հարուստ ժառանգությունը ծանրակշիռ տեղ է զբաղեցնում հայրենական հոգեբանության բնագավառում: Նա այն եզակիներից է, ում՝ հոգեբանական պաշտպանական մեխանիզմներին ու «էս»-ին վերաբերվող հայեցակարգերն ընդգրկված են ռուսական մեծ ճանաչում ունեցող՝ անձի պաշտպանական մեխանիզմներ և ինքնագի-

¹ Նալչաջյան Ա., Թակուշյան Հ. Հոգեբանական մտքի զարգացումը Հայաստանում: Եր.: Հոգեբան, 1997. – 83 էջ:

տակցություն և Ինքնագիտակցության հոգեբանություն քրեստոմատիաներում¹:

Այսպիսով, 20-րդ դարի երկրորդ կեսը՝ մինչ 1988 թվականին տեղի ունեցած Սպիտակի երկրաշարժը պայմանականորեն կարելի է անվանել Հայաստանում *գիտահետազոտական, փորձարարական հոգեբանության ձևավորման շրջան*:

1988 թվականի Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժը, ինչպես նաև Սումգայիթի, Բաքվի ջարդերն ու Արցախյան պատերազմը հոգեբանության բնագավառում նոր խնդիրներ ձևավորեցին. անհրաժեշտ էր գործնական հոգեբանության, մասնավորապես թերապևտիկ, խորհրդատվական, վերականգնողական աշխատանքների կազմակերպում: Առաջնային դարձավ պրակտիկ մասնագետների՝ հոգեթերապևտների, հոգեբան-կոնսուլտանտների պատրաստման հարցը: Պետք է նշենք, որ մինչ այս մեր ռեսուրսներն ուղղակի բավարար չէին և չէին համապատասխանում մեր առջև ծառացած խնդիրների լուծման համար: Ստեղծված իրավիճակում մեծ աջակցություն ունեցան արտերկրի մասնագետները՝ վերապատրաստելով տեղացի մասնագետներին: Արդյունքում, Հայաստանում *հիմք դրվեց գործնական հոգեբանությանը* (Գ. Շահվերդյան, Ս. Խուրդյան, Ս. Մկրտումյանը, Ս. Արզումանյան, Ռ. Պողոսյան և այլք):

1988 թվականի երկրաշարժից անմիջապես հետո Էմմա Ալեքսանդրյանի նախաձեռնությամբ հիմնվում է Հայաստանում առաջին մանկական հոգեբանության վերականգնողական կենտրոնը, որը գործում է մինչև 1993 թվականը:

1990-ական թվականների սկզբներին Ա.Ս. Թադևոսյանի կողմից հիմնվում է «Մթերս» հոգեկան առողջության կենտրոնը, որտեղ անցկացվում են մի շարք հետազոտություններ ու թերապևտիկ աշխատանքներ:

1992 թ-ին ստեղծվում է Հայ հոգեբանների միությունը, որի նախագահում է Ս. Արզումանյանը: Ապա 1994 թ-ին ստեղծվում է Հայկական հոգեբանական ասոցիացիան՝ Ռ. Աղուզումցյանի նախագահությամբ: Իսկ 1995 թ-ին հիմնվում է Հայկական հոգեվերլուծական միավորումը, որը նախագահում է Ա. Վարդանյանը:

Հոգեբանական գիտության զարգացման համար կարևոր դերակատարում ունեցան Է. Գրինի և Ս. Արզումանյանի ուսումնասիրություններն իրավաբանական հոգեբանության բնագավառում, Կ. Ոսկանյանի ուսումնասիրությունները մտածողության հոգեբանության շրջանակներում:

¹ Самосознание и защитные механизмы личности. Хрестоматия – Самара: Изд. «БАХРАХ-М», 2003. – С. 395-481;

Психология самосознания. Хрестоматия – Самара: Изд. «БАХРАХ-М», 2003. – С. 270-332:

Մասնավորապես բուհերում հոգեբանության բաժինների բացումը, և համապատասխանաբար հոգեբան մասնագետների թողարկման հարցում առավել դերակատարում ունեն Երևանի պետական համալսարանը, ուր այսօր գործում են հոգեբանության 3 ամբիոններ, գիտահետազոտական 3 լաբորատորիաներ և կիրառական հոգեբանության կենտրոն, Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանը, որտեղ գործում են հոգեբանության 2 ամբիոններ, գիտահետազոտական 2 լաբորատորիաներ, ինչպես նաև Ռուս-հայկական սլավոնական համալսարանում, Կառավարման ակադեմիայում, Ուրարտու համալսարանում և մի շարք այլ բուհերում գործող հոգեբանության բաժինները, որոնք ամեն տարի թողարկում են հոգեբան մասնագետներ: Այսօր արդեն (2016 թ.) մեր երկրում գործունեություն են ծավալում մեկ տասնյակից ավելի հոգեբանական գիտությունների դոկտորներ և հարյուրից ավելի գիտությունների թեկնածուներ: Հ.գ.դ. պրոֆեսոր Ս. Խուդոյանը զբաղվում է անձի օնտոգենետիկական զարգացման, ինքնագիտակցության վերակառուցումների և զարգացման ճգնաժամերի խնդիրներով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Ս. Գևորգյանը՝ կոնֆլիկտային իրավիճակներում անձի փոխազդեցության հոգեբանական հիմքերի, կոնֆլիկտի հոգեբանության ուղղություններով, հ.գ.դ. Կ. Վարդանյանը՝ սուիցիդալ հակումների, աուտոդեստրուկտիվ վարքի հոգեբանական հարցերով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Վ. Կարապետյանը՝ տարիքային, մանկավարժական, կրթության հոգեբանության հարցերով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Ն. Հակոբյանը՝ մարզինալության սոցիալ-հոգեբանական յուրահատկությունների հարցերով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Մ. Մկրտումյանը՝ ճգնաժամային իրավիճակների հոգեբանական կանխարգելման խնդիրներով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Գ. Շահվերդյանը՝ կլինիկական, սոցիալական, հոգեթերապիայի հիմնախնդիրներով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Հ. Ավանեսյանը՝ գործունեության լարվածության պայմաններում անձի աշխատունակության կարգավորիչ մեխանիզմների հարցերով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Ս. Հարությունյանը՝ հոգեբանական նույնության հիմնախնդրով, հ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Բերբերյանը՝ կրթության հոգեբանության հարցերով, հ.գ.դ. Ռ. Նաղդյանը՝ մետաֆիզիկական հոգեբանության խնդիրներով, հ.գ.դ. Ս. Սեդրակյանը՝ ընտանիքի սոցիալական հոգեբանության խնդիրներով, հ.գ.դ. Վ. Մարգարյանը՝ մարտական գործողությունների հոգեբանության հարցերով:

Կարևորում ենք նաև հոգեբանական կենտրոնների, հոգեբանական ծառայությունների դերը («Այգ» հոգեբանական ծառայության, Հոգե-սոցիալական կարգավորման, «Մթերս», «Ապագա», «Ինթրա», «Մադաթյան», «Սատար» հոգեբանական կենտրոնները և այլն), որոնք օգտակար լինելով հասարակությանը՝ նպաստում են նաև հոգեբանության նկատմամբ հետաքրքրությունների մեծացմանը:

Այսուհանդերձ, հոգեբանության դաշտում այսօր բավական շատ են նաև խնդիրները: Մասնավորապես կցանկանայինք նշել՝

➤ Հայալեզու մասնագիտական գրականության պակասը, ինչը հիմնականում պայմանավորված է սոցիալական խնդիրներով և կարծում ենք՝ ցանկության բացակայությամբ. հայալեզու գրականությունն անհրաժեշտ է հոգեբանական գիտության զարգացման ինչպես նաև դրա տեղայնացման տեսանկյունից:

➤ Հոգեբանության կոնկրետ ուղղությունների ձևավորման անհրաժեշտությունը: Թվում է՝ մեծ աշխատանք է տարվում այս ուղղությամբ, սակայն, պետք է նշենք, որ չկա գիտական հետազոտությունների շարունակականություն: Ուստի, գիտության մեջ կապի բացակայությունը հնարավորություն չի տալիս հոգեբանական որոշակի ուղղությունների զարգացմանը, հոգեբանական որոշակի խնդիրների բացահայտմանը:

➤ Կադրերի ընտրության ռազմավարությունը: Յավոք, երկրում առկա մի շարք խնդիրներ ուղիղ ձևով անդրադառնում են նաև կադրերի ընտրության գործընթացին: «Խնամի, ծանոթ, բարեկամ» հարաբերությունները որակագրկում են գիտության զարգացման գործընթացին: Այստեղ կարևոր է նաև անդրադառնալ այն հարցին, թե ովքե՞ր են ընդունվում ասպերանտուրա. մագիստրոսներ, ովքե՞ր արտահայտում են խելացի մտքեր՝ կրկնվելով, թե՞ նրանք, որոնց մտքերը մտածելու տեղիք են տալիս:

➤ Գիտության բնագավառում անընդհատ կրկնությունները: Խնդիրը նրանում է, որ չի շարունակվում նախորդ գաղափարը և ոչ էլ փորձ է արվում դրա զարգացման համար: Ստացվում է, որ գիտական հասարակությունում մեծանում է լայն տարածում ունեցող գրագողության խնդիրը: Ստացվում է, որ անընդհատ պտտվելով նույն օղակի շուրջ, չենք ունենում նոր գաղափարներ, գիտական զարգացումներ:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Այսպիսով, կարևորում ենք մի շարք գործառնությունների իրականացման անհրաժեշտությունը, ինչը կնպաստի ստեղծված իրադրությունում որոշակի դրական զարգացումների: Հայ հոգեբանական մտքի ձևավորման և կայացման գործընթացում անհրաժեշտ ենք համարում.

➤ տեսական, փորձարարական և գործնական հոգեբանության զարգացմանը զուգահեռ նպաստել հոգեբանական նոր պարադիգմների մշակմանը,

➤ զարգացնել հոգեբանության բնագավառում արդեն գոյություն ունեցող որոշ հայեցակարգեր (Ս. Արզումանյանի՝ քրեածին դիրքորոշման հոգեբանական տեսությունը, Ս. Խուդոյանի՝ անձի օնտոգենետիկ զարգացման տեսությունը, Ա. Նալչաջյանի՝ անձի սոցիալ-հոգեբանական հարմարման տեսությունը և այլն),

➤ մեզանում զարգացնել գիտական վարքագիծ՝ հենվելով գիտության մեջ համարձակության, քաջության, համառության անձնային որակների վրա:

Զցանկանալով ստեղծել տպավորություն թե հայ հոգեբանության դաշտը գտնվում է ծանր վիճակում և մեզ Նարեկացիներ են անհրաժեշտ, այնուամենայնիվ, պետք է նշել, որ իհարկե, վերջինս հիմք կդնի հայ հոգեբանական մտքի ծննդյանը աշխարհում:

Հիմնաբաներ. հոգեբանություն, զարգացում, հայեցակարգ, պատմություն, ուղղություն:

РАЗВИТИЕ АРМЯНСКОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В ПРОШЛОМ, НАСТОЯЩЕМ И БУДУЩЕМ

Левон Саргсян

В статье рассматривается необходимость осуществления некоторых функций, которое приведет к положительным изменениям в сложившейся ситуации. Также представлено формирование и развитие армянской психологической мысли в прошлом, настоящем, а также актуальные вопросы и перспективы дальнейшего развития в будущем.

Ключевые слова: психология, история, развитие, концепция, направление.

DEVELOPMENT OF ARMENIAN PSYCHOLOGICAL THOUGHT IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE

Levon Sargsyan

Key words: psychology, history, development, concept, direction.

The article presents the design and development of psychological thought. Submitted in the past and shaping the development of psychological thought, current issues and future prospects for development.

**Метод персонажей, как маркетинговая стратегия
образовательного учреждения**
Гарри Мкртчян

За последние годы в сфере образования Армении, наблюдается весьма неутешительная тенденция, когда с каждым годом все уменьшается количество высококлассных дипломированных специалистов. И, на наш взгляд, одной из причин является то, что стенах школы, ученик еще не в силах окончательно определиться со своей будущей профессией, поскольку уже на подсознательном уровне привык, что все за него решают учителя и родители и, поэтому, не готов к этому ответственному шагу.

Вот тут на помощь и должен прийти ВУЗ, т.е. убрать «кашу» из головы и представить дальнейшую учебу в университете в самых ярких красках. И здесь без стратегического маркетинга не обойтись. Это он должен помочь решить главный вопрос, как привлечь абитуриентов в ВУЗ и продемонстрировать им все прелести и перспективы принятого решения. При этом, если учесть, что доход университета от обучения возникает как результат выяснения потребностей абитуриентов, а затем - удовлетворения таких потребностей уже у студентов, то без эффективного стратегического маркетинга¹ почти любое дело обречено на провал.

Маркетинг образовательных услуг имеет много общего с маркетингом товаров потребительского рынка, хотя и отличается тем, что желаемый результат оказания услуг формируется и формулируется одновременно двумя сторонами – исполнителем и получателем.

Важнейшим первым шагом в стратегическом маркетинге – это ясное понимание окружающей среды и выявление целевой аудитории.

Это значит четко представить себе, кто будет потенциальными потребителями, покупателями образовательной программы ВУЗ-а, какие категории клиентов уже являются таковыми, какие лица, принимают решения по поводу приобретения клиентов или влияют на процесс принятия решения.

Один из красивых методов учета предпочтений целевой аудитории - метод вербализованных представителей ("персонажей"), который применяется как в классическом маркетинге, так и в web-дизайне.

Персонажи - это не описания реальных людей, входящих в целевую аудиторию, а некоторые вымышленные представители, наиболее точно описывающие ключевые для университета характеристики целевой аудитории. Более специализированное определение предлагает лондонское консалтинговое агентство Seren: «Персона — это вымышленный персонаж, в

¹ <http://www.markint.ru/strategicheskij-marketing>

котором отражены основные характеристики целевой аудитории».

И так, для проведения стратегического маркетинга, надо в техническом задании на разработку сайта, при обсуждении его материалов и структуры, вместо абстрактных целевых групп использовать персонажи, которые прошли предварительное тестирование.

Персонажами будет группа потенциальных абитуриентов, которых объединяет много общих черт (возраст, интересы, времяпрепровождения, потребности, профессиональная ориентация и т.д.), наиболее выгодных для вуз-а. Учет специфических интересов и особенностей социальных групп дает возможность точнее и эффективнее организовывать приемную кампанию, не допускать ошибок в профессиональном выборе. Целевая аудитория потенциальных абитуриентов группируется по определенным признакам: доходам, стилю жизни, политическим позициям, духовным запросам.

Тестирование желательно проводить используя мнение реальных студентов подобной целевой группы.

Преимущества использования метода персонажей:

- выявляется согласованность между тем, что вуз хочет сказать абитуриентам и как он это делает,
- используются современные средства коммуникаций в интернете,
- лучше организовано понимание потребностей, желаний и стремлений абитуриентов,
- появляется понимание, как поощрять абитуриентов, как эффективно воздействовать на различных персонажей, которые из них становятся лучшими клиентами.

Персонажи желательно создавать для каждой специальности, а их количество (для каждой специальности) должно быть не больше пяти. Конечно, имеются и проблемы. Главная трудность использования этого метода заключается в том, что моделирование персон, по сути, строится на догадках. Однако опыт использования их в web-дизайне пока оправдывает себя. И, наконец, текст, которым должен быть описан персонаж. Здесь можно воспользоваться методом сторителлинга³, цель которого донести до нужного человека некоторую историю, которая будет мотивировать его к действию.

РЕЗЮМЕ

Представлена концепция маркетинга образовательных услуг в смысле ясного понимания окружающей среды и выявления целевой аудитории, а значит четкого представления, кто будет потенциальным потребителем, покупателем образовательной программы ВУЗ-а, какие категории клиентов уже являются таковыми, какие лица, принимают решения по поводу приобретения клиентов или влияют на процесс принятия решения.

Ключевые слова: персонаж, маркетинговая стратегия, вуз.

CHARACTERS METHOD, AS A MARKETING STRATEGY OF THE EDUCATIONAL INSTITUTION

Gary Mkrtchyan

The concept of marketing of educational services are presented in the sense of a clear understanding of the environment and to identify the target audience, and therefore a clear idea who will be potential consumers, customers curriculum universities, what categories of customers are already established, what decision-makers about the acquisition of customers or influence the decision-making process.

Key words: character, marketing strategy, educational institution.

ՊԵՐՍՈՆԱԺՆԵՐԻ ՄԵԹՈՂԸ ՈՐՊԵՍ ԿՐԹԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐՔԵՏԻՆԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ Գարրի Մկրտչյան

Ներկայացված է մարքեթինգի կրթական ծառայությունների հայեցակարգը՝ հստակ հասկանալու շրջակա միջավայրը և նույնականացնելու նպատակային լսարանը: Կարևորվում է հստակ կողմնորոշվել թե ո՞վ պետք է լինի պոտենցիալ սպառող, ուսումնական համալսարանի կրթական ծրագրի գնորդ, ի՞նչ կատեգորիաների հաճախորդների կան, ո՞վ է որոշում ընդունում հաճախորդների հավաքագրման ուղղությամբ, կամ ազդում որոշումների կայացման գործընթացին:

Հիմնաբառեր. պերսոնաժ, մարքեթինգային ռազմավարություն, կրթական հաստատություն:

ՄԻՋԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐՈՒՄ Սամվել Շահինյան

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո՝ կրթության բնագավառում արմատապես փոխվեցին մոտեցումները, իսկ դրան նախորդել էր ապակողմնորոշվածության և անգործության տարիները: Հետագայում փորձերը, բուհական կրթությունը ձևավորելու նոր իրավիճակներին հարիր, դատապարտված էին անհաջողության երկու պատճառով. առաջինը՝ սոցիալական պահանջի լիակատար բացակայությունը 90-ականների վերջում և 2000-ականների սկզբում, և երկրորդը՝ պետական հեռահար ծրագրերի և կողմնորոշման ռազմավարության բացակայությունը:

Այս պայմաններում ԲՈՒՀերը իրենց գոյությունը պահպանելու համար հարմարվելու փորձեր արեցին բավականին ծանր վիճակներում,

որոնցից էր նաև մասնավոր Բուհերի ի հայտ գալը, որը լուրջ սպառնալիք ստեղծեց նախկինում պետական, իսկ ապա՝ սեփական ինքնակառավարմանը անընդունակ ԲՈՒՀերի և համալսարանի համար: Մկսվեցին ներմուծվել մոդայիկ առարկաներ և մասնագիտություններ, այն էր՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ, դիզայն և ձևավորում, հաշվապահություն միջազգային չափանիշներով, լեզուներ՝ հիմնականում անգլերեն և այլն: Դրա հիման վրա տեխնիկական ԲՈՒՀերը արհեստականորեն վերափոխվեցին համալսարանների և վերոհիշյալ մասնագիտացումների համար բացեցին բաժիններ, և ամբողջ ֆակուլտետներ: Գործընթացը արմատապես փոխեց տեխնիկական ԲՈՒՀերի կարգավիճակը և այլևս նրանք շրջանավարտներին հանձնում էին ոչ միայն ինժեների վկայական, այլև հասարակական մասնագիտությունների մասնագետի վկայականներ: Իրավիճակը բարդանում էր նրանով, որ ծրագրերը և ուսումնական դասընթացները յուրաքանչյուր ԲՈՒՀ ձևավորել էր իր ընդունած չափանիշների հիման վրա և, ըստ էության, ավարտական վկայականները համադրելի չէին ոչ տեղական աշխատանքային շուկայում, և ոչ էլ հատկապես արտերկրում: Տարերայնորեն ծնված հասարակական պահանջը, որը բնականաբար սոցիալական հիմքեր ուներ և ուղղակիորեն առնչվում էր աշխատանքի տեղավորվելու գերիսնդրին, սկսեց թելադրել մոտեցումներ և տեխնոլոգիաներ, որոնք այս կամ այն կերպ իշխանությունները կիրառեցին իրենց գործառնություններում:

Հասարակական պահանջը, ինչպես նաև միջազգային պահանջվող չափորոշիչները ապահովելու համար՝ իշխանությունները ոչ թե ստեղծեցին հայեցակարգ, այլ փորձեցին խորհրդային կրթական համակարգի ավերակները մի կերպ ձևափոխելու, այնտեղ տրանսֆորմացնելով Եվրոպայի տարբեր երկրներում շրջանառվող կրթական ծրագրերը, կրթության ժամանակները, մասնագիտական, մանկավարժական և գիտական կոչումներն ու աստիճանները: Մակայն մենք այսօր էլ տեսնում ենք, որ դա բավարար չէ: Մեզ անհրաժեշտ է գործել միջազգային չափորոշիչների շրջանակներում, սակայն անպայման ստեղծել ազգային հայեցակարգ, որը խարսխված պետք է լինի փոքր նյութատար և էներգատար, բայց մեծ պահանջարկ ունեցող ապրանքներ արտադրող տնտեսության կարիքները բավարարելու համար: Այս պահանջը ավելի հրամայական և հրատապ է դառնում արցախյան պատերազմի իրողության հետևանքով:

Ինչպիսի՞ն պետք է լինի բակալավրի և մագիստրի կրթական ծրագրերը, որպեսզի ԲՈՒՀերի տված գիտելիքները բավարարեն վերոհիշյալ պահանջներին:

Բակալավրական կրթություն. արդեն ընտրված մասնագիտության մեջ հմտանալու համար հիմքը հիմնարար գիտություններն են: Առաջին,

երկրորդ և, հնարավոր է նաև, երրորդ կուրսերում բակալավրի կոչման հայցորդները պետք է տիրապետեն ապագա մասնագիտության հիմքը կազմող հիմնարար գիտությունների որոշակի անհրաժեշտ ծավալին: Երրորդ և չորրորդ կուրսերում պետք է յուրացնեն մասնագիտության ներածությունը և ընդհանուր պատկերացում կազմեն մասնագիտացման առանձնահատկությունների վերաբերյալ:

Մագիստրական կրթություն. այս կրթությունը ենթադրում է առաջին տարում մասնագիտական խորը գիտելիքների ձեռքբերում, իսկ երկրորդ կուրսում, հաշվի առնելով շուկայի պահանջները, ճյուղային մասնագիտության ձեռք բերում:

Չի կարելի ասել, թե վերոհիշյալ ձևակերպումով ինչ-որ հայտնագործություն է կատարվում: Դա մասնագիտություն և մասնագիտացում ստանալու, երևի թե, ամենաընդունելի մոդելն է: Սակայն, խորապես համոզված ենք, որ մեր անկախություն որդեգրած ժողովրդի համար դա չափազանց քիչ է: Խնդիրը այն է, որ մանավանդ տեխնիկական ԲՈՒՀ ավարտող մագիստրոսները աշխատանքի ընդունվելուց հետո պետք է իրենց վրա վերցնեն ապրանքների արտադրության նորագույն տեխնոլոգիաների անընդհատ ներդրման առաքելությունը՝ համաշխարհային շուկայում տեղի ունեցող անկոմպրոմիս պայքարի պայմաններում: Դա հնարավոր է նույն մասնագիտությամբ տարբեր ճյուղերի հրաշալի մասնագետների խմբի առկայությամբ, սակայն, հանրապետությունում չկան մարդկային այդ ռեսուրսները և մենք էլ ի վիճակի չենք ներկրել գիտական միտք, կամ ներուժ արտերկրից, ինչը հրապուրիչ առաջարկներով արդեն կես դարց ավելի է, ինչ ԱՄՆ-ի և Կենտրոնական Եվրոպայի գործելակերպն է: Ուրեմն, մեզ անհրաժեշտ է, որ մեկ մասնագետը տիրապետի մի քանի մասնագիտությունների և մասնագիտացումների: Օրինակ՝ համաշխարհային շուկայում շատ բարձր արժեք ունեն և արագ սպառվում են ատամնաբուժական, ատամնատեխնիկական, առողջապահության բնագավառում ախտորոշման և էկոլոգիայի բնագավառում մշտադիտարկման համար անհրաժեշտ սարքերը: Տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ Հայաստանից արտագաղթած երիտասարդները նմանատիպ հայտանգործություններ են կատարում և սարքեր են պատրաստում արտասահմանում, որոնք պահանջարկ ունեն, իրացվում են միջազգային շուկայում և ապահովում են գիտնականի, ինժեների, տոխնոլոգի սոցիալական բարձր կարգավիճակը: Մեկ ուրիշ օրինակ՝ չնայած բացարձակ բարձրորդի վիճակին, վերնիսաժի անընդհատ գոյությունը և նկարչության բավականին բարձր վիճակը ցույց է տալիս, որ պետական հոգածության բացարձակ բացակայության պայմաններում Հայաստանում գեղանկարչության, ինքնատիպ հուշանվերների և կիրառական արվեստի բնագավառում մենք ապահովում ենք

միջազգային միջին և նույնիսկ բարձր որակներ: Նույնիսկ որոշ անհատներ, որոնք դեռևս 50 տարեկանում բացարձակ անտեսված էին Խորհրդային և ապա՝ անկախ Հայաստանի գնահատողների կողմից, դրսում հասել են մեծ հաջողությունների, ընդհուպ մինչև այն մակարդակի, որ կարողանում են շուկայում մեկ գործը վաճառել մի քանի միլիոն դոլլարով: Այսինքն, մենք բազմաթիվ ամբիոններ և ֆակուլտետներ ունենալով հանդերձ, որոնց շրջանավարտները հպարտորեն կրում են տնտեսագետի, մենեջերի, մենեջմենթի պետական վկայականները, չեն կարողանում միջնորդ հանդիսանալ և իրացնել այդ բարձրաժեք արտադրանքը, որը անընդհատ վերարտադրվում է մեր ժողովրդի կողմից՝ ընդ որում առանց պետական միջամտության և օժանդակության:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է մագիստրատուրայում բժշկական կամ էկոլոգիական չափիչ սարքեր ստեղծելու մտադրությամբ ապագա ինժեներին տալ ընդհանուր բժշկագիտական և էկոլոգիական այնպիսի գիտելիքներ, որոնք մագիստրի ինժեներական կարողությունների հետ համադրելով, կարող են խթանիչ հանդիսանալ նոր սարքավորումների հայտնագործությանը և պատրաստմանը: Խոսքը սակայն, չի վերաբերում միայն ինժեներական մասնագիտություններին, այլև առնչվում է ճարտարապետության տեսությանը, պատմությանը, էթնոմշակութային հարցերին և այլն: Դրա տիպիկ օրինակներից մեկը՝ իմ կողմից խաչաքարի կաղապարահիմքի հայտնագործությունն էր, որով խաչքարը դառնում է ոչ միայն ազգային նյութական ժառանգության արժեք, այլ նաև ցուցիչ, որոշելու համար ինչպես հնագույն մի շարք հուշարձանների, այնպես էլ կենտրոնագմբեթ եկեղեցու հայկական երևույթ լինելու հանգամանքը: Խաչքարի կաղապարահիմքը հայտնագործելուն նպաստեցին իմ ձեռք բերած գիտելիքները երկրաբանությունից, քարանձավագիտությունից, հնագիտությունից, ճարտարապետությունից և էկոլոգիայից: Այսինքն՝ միայն այսպիսի տեղեկատվական հիմքի հիման վրա հնարավոր եղավ որոշել խաչքարի իմաստաբովանդակային էությունը, որից էլ պարզ է դառնում նրա ազգային տարբերիչ առանձնահատկությունները և հիմնավորվում նրա հայական լինելու փաստը:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Շրջանավարտների մասնագիտական կարողությունները պետք է կողմնորոշել դեպի միջազգային շուկայի պահանջարկը: Համալսարաններին տրված որակի միջազգային սերտիֆիկատները գործնականում հաստատագրելու և շուկայական մրցակցությանը դիմանալու միակ ճանապարհը՝ շրջանավարտների իմացության մակարդակն է, որը պետք է բավարարի մասնագետներից պահանջվող որակներին: Առաջարկվում է մագիստրական կրթության երկրորդ կիսամյակից սկսած միջմասնագիտական առարկաների դասավանդումը ինժեներների և ճարտարապետ-

ների համար, որի արդյունքում կունենանք ինժեներ-կոնստրուկտոր բժշկական, էկոլոգիական, սննդի վերամշակման, զենքի նոր, արդի, մրցունակ չափիչ ու ախտորոշիչ սարքերի ստեղծման ասպարեզում: Դրանով ապահովում ենք նաև մասնագիտական տարբեր կողմնորոշում ունեցող համալսարանների սերտ համագործակցություն:

IMPORTANCE OF INTERDISCIPLINARY METHODS IN EDUCATIONAL PROCESS IN UNIVERSITIES

Samvel Shahinyan

Professional capacities of graduates should be oriented towards the demand in the international market. The only way to actually assure the international quality certificates awarded to universities and to resist the market competition is that the level of knowledge of graduates should meet the qualification criteria required for specialists. We recommend teaching inter-disciplinary courses in the master level for engineers and architects, which will result in preparation of engineer-constructors in the fields of creating new, up-to-date, competitive measuring and diagnostic devices in medical, ecological, food processing, and arms industries. These capacities of students can be formed through lectures on particular diseases, dissemination of pollutants in environment, agriculture, and food processing and storage technologies. This way, we can ensure close cooperation with universities that have different professional orientations.

Key words: international market, inter-disciplinary courses, engineers, architects

ВАЖНОСТЬ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ МЕТОДОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ УНИВЕРСИТЕТОВ

Шагинян Самвел

Профессиональные навыки выпускника должны соответствовать требованиям рынка, что очень важно для имиджа ВУЗ-а. Предлагается со второго семестра магистратуры внедрять в процесс обучения междисциплинарные предметы, в результате чего мы будем иметь инженера выпускника с навыками конструктора. Инженер сможет конструировать, или даже изобретать технологические машины, промышленные линии и диагностические устройства для медицинских, сельскохозяйственных и экологических целей. Такой подход к учебному процессу закрепит взаимоотношения и сотрудничество между ВУЗ-ами.

Ключевые слова: междисциплинарные предметы, процесс обучения, технологические машины

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ

Ованес Мкртчян

Искусственный интеллект (ИИ) – это наука о концепциях, позволяющих компьютерам делать такие вещи, которые у людей выглядят разумными. Но что же представляет собой интеллект человека? Есть ли эта способность размышлять? Есть ли эта способность усваивать и использовать знания? Есть ли эта способность оперировать и обмениваться идеями? Несомненно, все эти способности представляют собой часть того, что является интеллектом. На самом деле дать определение в обычном смысле этого слова, по-видимому, невозможно, потому что интеллект – это сплав многих навыков в области обработки и представления информации.

Центральные задачи ИИ состоят в том, что бы сделать компьютеры более полезными и чтобы понять принципы, лежащие в основе интеллекта. В связи с этим ученым и инженерам, специализирующимся в вычислительной технике, необходимо знать, каким образом ИИ может помочь им в разрешении трудных проблем.

Существует множество областей применения ИИ: доказательства теорем; игры; распознавание образов; принятие решений; адаптивное программирование; сочинение машинной музыки; обработка данных на естественном языке; обучающиеся сети (нейросети); вербальные концептуальные обучения.

В учебных заведениях компьютеры должны рассматривать задачи, которые решают студенты, в поисках ошибок, подобно тому как ищутся ошибки в программе, и устранять их. Они должны обеспечивать студентов суперкнигами, хранящимися в памяти вычислительных систем.

Процесс вхождения высшей школы в мировое образовательное пространство требует совершенствование, а также серьезную переориентацию компьютерно–информационной составляющей. Информационный взрыв породил множество проблем, важнейшей из которых является проблема обучения. Особый интерес представляют вопросы, связанные с автоматизацией обучения, поскольку “ручные методы” без использования технических средств давно исчерпали свои возможности. Наиболее доступной формой автоматизации обучения является применение ЭВМ, то есть использование машинного времени для обучения и обработки результатов контрольного опроса знаний учащихся.

Всё большее использование компьютеров позволяет автоматизировать, а тем самым упростить ту сложную процедуру, которую используют научные сотрудники и преподаватели при создании методических пособий. Тем самым, представление различного рода “электронных учебников”,

методических пособий на компьютере имеет ряд важных преимуществ. Во-первых, это автоматизация, как самого процесса создания таковых, так и хранения данных в любой необходимой форме. Во-вторых, это работа с практически неограниченным объемом данных. Создание компьютерных технологий в обучении соседствует с изданием учебных пособий новой генерации, отвечающих потребностям личности обучаемого. Учебные издания новой генерации призваны обеспечить единство учебного процесса и современных новационных научных исследований, т.е. целесообразность использования новых информационных технологий в учебном процессе и, в частности, различного рода так называемых “электронных учебников”. Эффект от применения средств компьютерной техники в обучении может быть достигнут лишь тогда, когда специалист предметной области не ограничивается в средствах представления информации, коммуникаций и работы с базами данных и знаний.

Основные виды и технологии интеллектуальных информационных систем.

Многие виды умственной деятельности человека, такие, как написание программ для вычислительной машины, занятие математикой, ведение рассуждений на уровне здравого смысла и даже вождение автомобиля – требуют “интеллекта”. На протяжении последних десятилетий было построено несколько типов компьютерных систем, способных выполнять подобные задачи.

Имеются системы, способные диагностировать заболевания, планировать синтез сложных синтетических соединений, решать дифференциальные уравнения в символьном виде, анализировать электронные схемы, понимать ограниченный объем человеческой речи и естественного языкового текста. Можно сказать, что такие системы обладают в, некоторой степени, искусственным интеллектом.

При реализации интеллектуальных функций непременно присутствует информация, называемая знаниями. Другими словами, Интеллектуальные системы являются в то же время системами обработки знаний.

В настоящее время в исследованиях по искусственному интеллекту выделились несколько основных направлений.

1. *Представление знаний.* В рамках этого направления решаются задачи, связанные с формализацией и представлением знаний в памяти системы ИИ. Для этого разрабатываются специальные модели представления знаний и языки описания знаний, внедряются различные типы знаний. Проблема представления знаний является одной из основных проблем для системы ИИ, так как функционирование такой системы опирается на знания о проблемной области, которые хранятся в ее памяти.

2. *Манипулирование знаниями.* Чтобы знаниями можно было пользоваться при решении задачи, следует научить систему ИИ оперировать ими. В рамках данного направления разрабатываются способы пополнения знаний на основе их неполных описаний, создаются методы достоверного и правдоподобного вывода на основе имеющихся знаний, предлагаются модели рассуждений, опирающихся на знания и имитирующих особенности человеческих рассуждений. Манипулирование знаниями очень тесно связано с представлением знаний, и разделить эти два направления можно лишь условно.

3. *Общение.* В круг задач этого направления входят: проблема понимания и синтеза связанных текстов на естественном языке, понимание и синтез речи, теория моделей коммуникаций между человеком и системой ИИ. На основе исследований в этом направлении формируются методы построения лингвистических процессов, вопросно-ответных систем, диалоговых систем и других систем ИИ, целью которых является обеспечение комфортных условий для общения человека с системой ИИ.

4. *Восприятие.* Это направление включает разработку методов представления информации о зрительных образах в базе знаний, создание методов перехода от зрительных сцен к их текстовому описанию и методов обратного перехода, создание средств, порождающих зрительные сцены на основе внутренних представлений в системах ИИ.

5. *Обучение.* Для развития способности систем ИИ к обучению, т.е. к решению задач, с которыми они раньше не встречались, разрабатываются методы формирования условий задач по описанию проблемной ситуации или по наблюдению за ней, методы перехода от известного решения частных задач (примеров) к решению общей задачи, создание приемов разбиения исходной задачи на более мелкие и уже известные для систем ИИ. В этом направлении ИИ сделано еще весьма мало.

6. *Поведение.* Поскольку системы ИИ должны действовать в некоторой окружающей среде, то необходимо разрабатывать некоторые поведенческие процедуры, которые позволили бы им адекватно взаимодействовать с окружающей средой, другими системами ИИ и людьми. Это направление в ИИ также разработано ещё очень слабо.

В последние годы термин "знание" все чаще употребляется в информатике. Специалисты подчеркивают, что совершенствование так называемых интеллектуальных систем (информационно-поисковых систем высокого уровня, диалоговых систем, базирующихся на естественных языках, интерактивных человеко-машинных систем, используемых в управлении, проектировании, научных исследованиях) во многом определяется тем,

насколько успешно будут решаться задачи (проблемы) представления знаний.

Неудивительно, что перед теми, кто занимается проблемой представления знаний, встает вопрос о том, что такое знание, какова его природа и основные характеристики. В связи с этим предпринимаются, например, попытки дать такое определение знания, из которого можно было бы исходить в решении задач представления знаний в компьютерных системах.

Представлению данных присущ пассивный аспект: книга, таблица, заполненная информацией память. В теории искусственного интеллекта особо подчеркивается активный аспект представления знаний: приобретение знания должно стать активной операцией, позволяющей не только запоминать, но и применять воспринятые (приобретенные, усвоенные) знания для рассуждений на их основе.

Использование символического языка, такого, как язык математической логики, позволяет формулировать описания в форме, одновременно близкой и к обычному языку, и к языку программирования. Впрочем, математическая логика позволяет рассуждать, базируясь на приобретенных знаниях: логические выводы действительно являются активными операциями получения новых знаний из уже усвоенных.

Принципиальная мировоззренческая установка состоит в рассмотрении ЭВМ как предмета-посредника в познавательной человеческой деятельности. Компьютерная система, подобно другим предметам-посредникам (орудиям труда и предметам быта, инструментам, приборам, знаково-символическим системам, научным текстам и т. д.), играя инструментальную роль в познании, является средством объективизации накопленного знания, воплощением определенного социально-исторического опыта практической и познавательной деятельности.

Проблема представления знаний возникла как одна из проблем искусственного интеллекта. Она связана с переходом исследований в этой области в некоторую новую фазу. Речь идет о создании практически полезных систем (прежде всего так называемых экспертных систем), применяемых в медицине, геологии, химии. Создание такого рода систем требует интенсивных усилий по формализации знания, накопленного в соответствующей науке.

С термином "представление знаний" связывается определенный этап в развитии математического обеспечения ЭВМ. Если на первом этапе доминировали программы, а данные играли вспомогательную роль своеобразной "пищи" для "голодных" программ, то на последующих этапах роль данных неуклонно возрастала. Их структура усложнялась: от машинного слова, размещенного в одной ячейке памяти ЭВМ, происходил

переход к векторам, массивам, файлам, спискам. Венцом этого развития стали абстрактные типы данных, обеспечивающие возможность создания такой структуры данных, которая наиболее удобна при решении задачи. Последовательное развитие структур данных привело к их качественному изменению и к переходу от представления данных к представлению знаний. Уровень представления знаний отличается от уровня представления данных не только более сложной структурой, но и существенными особенностями: интерпретируемость, наличие классифицируемых связей (например, связь между знаниями, относящихся к элементу множества, и знаниями об этом множестве), которые позволяют хранить информацию, одинаковую для всех элементов множества, записанную одноактно при описании самого множества, наличие ситуативных отношений (одновременности, нахождения в одной точке пространства и т. п., эти отношения определяют ситуативную совместимость тех или иных знаний, хранимых в памяти). Кроме того, для уровня знаний характерны такие признаки, как наличие специальных процедур обобщения, пополнения имеющихся в системе знаний и ряда других процедур.

Моделирование на ЭВМ понималось как техническая реализация определенной формы знакового моделирования. Однако, рассматривая ЭВМ в гносеологическом плане в качестве посредника в познании, имеет смысл не фиксировать внимание, прежде всего на "железной части" (hardware) компьютера, а рассматривать всю компьютерную систему как сложную систему взаимосвязанных и до некоторых пределов самостоятельных моделей – как материальных, так и знаковых, т. е. идеальных. Такой подход не только соответствует рассмотрению компьютерных систем в современной информатике, но является и гносеологически оправданным. В последние годы все чаще стал употребляться термин "компьютерное моделирование". Очевидно, имеет смысл обозначать им построение любого из составляющих компьютерной системы – будь то знаковая модель или материальная.

Функциональная структура использования систем ИИ (СИИ)

Эта структура состоит из трех комплексов вычислительных средств (смотри рис. 1).

Первый комплекс представляет собой совокупность средств, выполняющих программы (исполнительную систему), спроектированных с позиций эффективного решения задач, имеет в ряде случаев проблемную ориентацию.

Второй комплекс – совокупность средств интеллектуального интерфейса, имеющих гибкую структуру, которая обеспечивает возможность адаптации в широком спектре интересов конечных пользователей.

Третьим комплексом средств, с помощью которых организуется взаимодействие первых двух, является база знаний, обеспечивающая использование вычислительными средствами первых двух комплексов целостной и независимой от обрабатывающих программ системы знаний о проблемной среде.

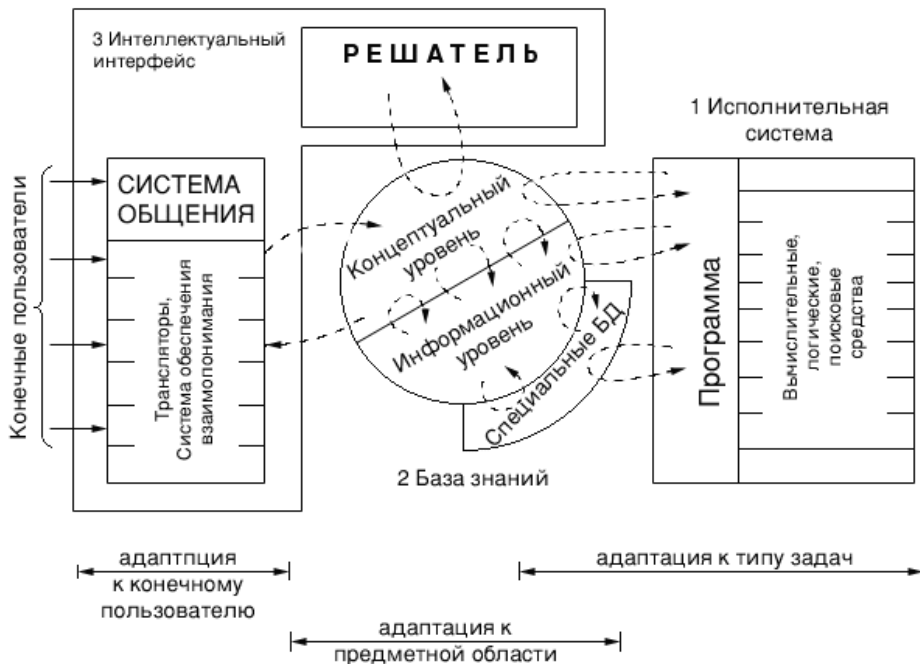

Рисунок 1. Функциональная структура использования СИИ

Исполнительная система (ИС) объединяет всю совокупность средств, обеспечивающих выполнение сформированной программы. Интеллектуальный интерфейс – система программных и аппаратных средств, обеспечивающих для конечного пользователя использование компьютера для решения задач, которые возникают в среде его профессиональной деятельности либо без посредников либо с незначительной их помощью.

База знаний (БЗ) – занимает центральное положение по отношению к остальным компонентам вычислительной системы в целом, через БЗ осуществляется интеграция средств ВС, участвующих в решении задач.

РЕЗЮМЕ

Представлены основные виды и технологии интеллектуальных информационных систем. Показано, что создание компьютерных технологий в обучении соседствует с изданием учебных пособий новой генерации, отвечающих потребностям личности обучаемого.

Ключевые слова: искусственный интеллект, информационные системы, обучение.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Hovanes Mkrtchyan

The main types of technology and intelligent information systems are presented. It is shown that the creation of computer technology in the teaching neighbors with the publication of a new generation of textbooks that meet the individual needs of the student.

Key words: artificial intelligence, information systems, training.

ԱՐԶԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԹՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հովհաննես Մկրտչյան

Ներկայացված են բանականության տեղեկատվական համակարգերի հիմնական տեսակները և տեխնոլոգիաները: Ցույց է տրված, որ համակարգչային տեխնոլոգիաների ստեղծումը ուսուցման համար պահանջում է նոր սերնդի դասագրքերի հրատարակում, որը բավարարում է ուսանողի անհատական կարիքները:

Հիմնաբաներ. արհեստական բանականություն, տեղեկատվական համակարգեր, ուսուցում:

ՏԿՅԱԼՆԵՐԻ ԲԱԶԱՆԵՐԻ ԾՐԱԳՐԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ

Սուսաննա Հարությունյան

Այսօր գոյություն ունեն բազմաթիվ փաթեթներ, որոնք պաշտպանում են օպերացիոն համակարգերը, ֆայլերը, ծրագրերը, տվյալների բազաները, վեբ կայքերը, ցանցերը արտաքին հարձակումներից, որոնք միտված են ոչնչացնել, ձևափոխել, գողանալ տեղեկատվությունը, լուրջ վնաս պատճառելով օգտագործողին: Հայտնի են բավականի մեծ քանակի “antivirus” ծրագրեր, որոնք պաշտպանում են համակարգը, ծրագրերի բազմությունը “ջարդից”²:

² Малюк А.А. Информационная безопасность: концептуальные и методологические основы защиты информации. М:Горячая линия-Телеком, 2004, -208с.

Բայց նման ծրագրերը չեն կարող օգնել, եթե ծրագրավորողը, կամ ադմինիստրատորը ինքն է թույլ տալիս սխալներ, որոնք օգտագործվում են արտաքին հարձակ ծրագրերի կողմից:³

Թվարկենք մի քանի հայտնի խոցելի սխալներ՝

1. գախնաբառի պարզունակությունը, չտարածման բացակայությունը,

2. ադմինիստրատորի կողմից թույլ պաշտպանության կազմակերպումը, կոնֆիգուրացիոն ֆայլերում սխալների առկայությունը,

3. վեբ կայքերում տվյալների ներմուծման դաշտերում ոչ լիառժեք վերահսկման մեխանիզմների բացակայությունը, կամ՝ ոչ բավարար լինելը,

4. տվյալների բազաներում թույլատվությունը ֆունկցիաներին և պրոցեդուրաներին այնպիսի պարամետրեր փոխանցելը, որոնք կարող են կատարվել, այդպիսով վնասելով ամբողջ համակարգը,

5. տարբեր ծրագրավորման լեզուներում թույլ տված որոշ սխալներ, օրինակ՝ զանգվածների սահմաններից դուրս գալը:

Այս ցանկը շատ ավելի մեծ է իրականում, բայց դիտարկենք մի քանիսը:

C ծրագրավորման լեզվի <string.h> գրադարանի մի քանի ֆունկցիաների կիրառման խնդիրները, որոնք կարող են հանգեցնել հակերային հարձակմանը:

Նշենք, որ ծրագրային կոդը, կամ հրամանների հաջորդականությունը, որը օգտագործում է ծրագրային ապահովման թույլ, խոցելի կոդերը հարձակում, վնաս իրականացնելու համար, կոչվում է էքսպլոյտ՝ exploit,- շահագործում բառից:

Դիտարկենք C ծրագրավորման լեզվով գրված կոդը՝

```
int pass1() {  
    char ps[20]={0};  
    printf("enter password: ");  
    gets(ps);  
    if(strcmp(ps, "a123456") == 0)  
        return 1;  
    else return 0; }  
void ff() {
```

³ Малюк А.А. Информационная безопасность: концептуальные и методологические основы защиты информации. М: Горячая линия-Телеком, 2004, -208с.

Ծրագրային կոդը, որին կարելի է դիմել գախստաբառը ճիշտ ներմուծելու հետո⁴

```
} int main() {
if (pass1()) {
ff();
printf ("enter!");
} return 0;
```

Այստեղ հակերի կոդից կարող է կիրառվել բուֆերի գերլցնումը, որի արդյունքում ինքը կարող է կամ իրավունք ստանալ կանչելու void ff() ֆունկցիան առանց ճիշտ գախստաբառ ներմուծելով, կամ կանչ պահովել իր սեփական ծրագրային կոդի, որը ինքը ներմուծել է: Ավելի մանրամասն դիտարկենք օրինակը:

Եթե տեղի է ունենում main() ֆունկցիայից կանչ pass1() ֆունկցիային, պրոցեսի ստեկում օպերատիվ հիշողությունում տեղադրվում են pass1() ֆունկցիայի պարամետրերը, լոկալ փոփոխականները, և վերադարձի հասցեն, որտեղից պետք է շարունակվի main() ֆունկցիան կանչից հետո:

ps[0]
.....ps[19]
char *ps
Վերադարձի հարցե
main –ի ստեկ

Գծապատկեր 1. Միկրոպրոցեսորը օգտագործում է “*execution stack*” հասկացությունը

Մասամբ, այս օրինակում pass1() ֆունկցիան պարամետրեր չունի, որի պատճառով դրանք ստեկում չեն ներմուծված, բայց տրամադրված է char ps[20] տարածք բուֆերի համար, որտեղ պետք է տեղադրվեն 19 char սիմվոլներ և “0” սիմվոլը: Gets() ֆունկցիան կարողում է սիմվոլները ստանդարտ մուտքից՝ stdin-ից, մինչև կհանդիպի EOF կամ “նոր տողի” սիմվոլը, որը վերափոխվում “0” սիմվոլի և գրվում է ներմուծված տողի վերջում:

⁴ https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D0%B1%D1%83%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B0

Եթե օգտագործողի գատնաբառի երկարությունը փոքր կամ հավասար է 19, ապա ճիշտ բառի ներմուծման ժամանակ օգտագործողը կարող է դիմել void ff() ֆունկցիային:

Հակերը, որը մտադրված է ստանալ հնարավորություն դիմելու void ff() ֆունկցիային, շրջանցելով ճիշտ գախտնաբառի ներմուծումը, կարող է կատարել հետևյալ քայլերը:

Gets() ֆունկցիան սպասում է ներմուծում գաղտնաբառի, և եթե ներմուծվում է ավել քան 19 սիմվոլ՝ բայտ, այդ դեպքում ստեկում տեղի է ունենում գերլցում, որը ջնջում է վերադարձի հասցեն, տեղադրված ստեկում (տես գծապատկեր 2):

ps[0]
.....ps[19]
char *ps
Վերադարձի հարցե
main –ի ստեկ

Գծապատկեր 2. Գերլցված ստեկ, վերադարձի հասցեն ենթարկվել է փոփոխման

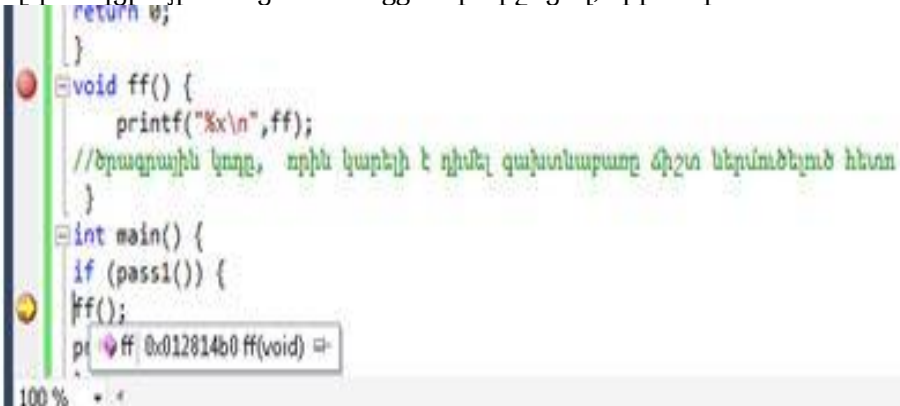
Երբ պրոցեսորը ավարտում է pass1() ֆունկցիայի կատարումը, ինքը ստեկից վերցնում է վերադարձվող հասցեն, որը այս օրինակում ցույց է տալիս main() –ի pass1()–ի կանչի հաջորդ տողի վրա: Բայց հաշվի առնելով գերլցման հետևանքը, որի արդյունքում վերաառժեքավորվել է ստեկում վերադարձի հասցեն, ծրագիրը կարող է սխալով ավարտվել:

Օգտագործելով գերլցման հնարավորությունները, հակերը կարող է ներմուծել stdin –ից 20 բայտ սիմվոլ գումարած 4 բայտ, որոնք ցույց են տալիս այն հասցեյի վրա, որը հակերը ցանկանում է աշխատացնել: Պրոցեսորը ֆունկցիայի կանչը ավարտելուց հետո, կատարում է ծրագրային կոդը, որը նշված է վերադարձի հասցեյում՝ այդ 4 բայտերում: Եթե հակերը գիտի ff() ֆունկցիայի հասցեն, ապա 4 բայտերում կարող է տեղադրել այդ հասցեն, և առանց գախտնաբառը իմանալու, դիմի այդ ֆունկցիային:

Եթե հակերը ունի ծրագրային կոդը՝ source-ը, գտնել ff() ֆունկցիայի հասցեն կարելի է տպելով print ֆունկցիայի միջոցով հասցեն ff()–ի (ֆունկցիայի անունը ցույց է տալիս հասցեի վրա), օրինակ

```
printf("%x\n",ff);
```

Եթե հակերը ունի կոմպիլացված կոդը, այդ դեպքում կարելի է գտնել ֆունկցիայի հասցեն “debugger”-ի միջոցով, օրինակ:

Գծապատկեր 3. Ծրագրի կոդի աշխատանքը քայլ առ քայլ

Հասկանալի է, որ նույն ծրագրի կատարման համար օպերացիոն համակարգը տրամադրում է տարբեր հասցեներ հիմնական, օպերատիվ հիշողությունում և արդեն որոշակի դժվարություններ է ստեղծում «հարձակման» համար:

Հաճախ հարձակումը իրականացնելուց առաջ հակերը ծրագրային կոդը փորձարկում է նմանատեսակ ճարտարապետություն ունեցող համակարգում, ստանում իրեն անհրաժեշտ տվյալները ճշգրիտ գործելու համար: Ավելին, հակերը կարող է հավելյալ ծրագրային կոդ ավելացնել գերլցված ստեղծում իր կողմից փոփոխված վերադարձի հասցեյից հետո և ներմուծել վերադարձի հասցեն, որը ցույց կտա այդ ներմուծված ծրագրային կոդի վրա:

Որպեսզի հակերը չկարողանա փոխել վերադարձի հասցեն, ծրագրավորողը պարտավոր է վերահսկել ներմուծվող սիմվոլների քանակը բուֆեր և թույլ չտալ գերլցումը` overflow: Բավականի ֆունկցիաներ կան C ծրագրավորման լեզվի <string.h> գրադարանում, որոնց օգտագործման ժամանակ հնարավոր են նման գերլցման խնդիրներ ստեղծեն, օրինակ` strcpy(), strcmp(), sprintf() և այլն: Նախընտրելի է փոխարինել նման ֆունկցիաները ավելի ապահով, “անվտանգ” ֆունկցիաներով:

Նման հարձակումներ ոչ միայն տեղի են ունենում պրոցեսի ստեղծող օգտագործելով, այլ հավելյալ “կոյտ”-ի կիրառման ժամանակ նույնպես, երբ օգտագործվում է, օրինակ`

```
int k []=new int[100];
```

կամ, ամբողջ տեսակի տվյալների գերլցման ժամանակ` շատ ավելի մեծ, քան հնարավոր է տեղավորել 32 բիտ, կամ 64 բիտ ճարտարապետություն ունեցող համակարգիչներում:

Բնֆորմատիկա և հաշվողական տեխնիկա *Информатика и вычислительная техника*

Ներկայացնենք օրինակ վեբ ծրագրավորման, օգտագործելով PHP-ի լեզուն:⁵

Mysql տվյալների բազայում ստեղծվել է աղյուսակ, որը բաղկացած է 3 սյուներից՝ Id, UserName, Passwd և առժեքավորված է: Դիտարկենք հետևյալ կոդը html : <form action=z.php method=post>

login: <input type=text name=aaa>

password : <input type=password name=pass >

<input type=submit name=sub

value=send>
 </form>

z.php կոդը, որը կատարվում է “send” կոճակը սեխմելուց հետո, ունի հետևյալ կառուցվածքը՝

<?php

// Միացում Mysql տվյալների բազային

// \$query = "SELECT * FROM passw WHERE logname = '\$_POST[ss]' AND
passname = '/'\$_POST[dd]'";

// կամ գրված է այս տեսքով

\$query = "SELECT * FROM passw WHERE logname = '\$ph' AND passname =
'\$nm'";

\$usr = mysql_query(\$query);

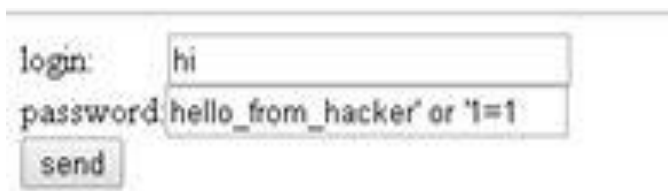
if(!\$usr) exit("սխալ SQL-հարցման");

if(mysql_num_rows(\$usr)>0) { // մուտք պաշտպանված տարածք } ?>

Այս դեպքում հակերը երկու դաշտում ներմուծելով բացարդակ սխալ տվյալներ. Pro PHP Security: From Application Security Principles to the Implementation of XSS Defenses, Second Edition, 2010, APRESS

login և password դաշտերում, հանգիստ կարող է ստանալ տեղեկություն աղյուսակի պարունակության հետ կապված, որը PHP -ի կոդում ծրագրավորողը նշել է:

Օրինակ, եթե ներմուծի կամայական բառ login դաշտում, օրինակ՝ hi և password դաշտում hello_from_hacker' or '1=1

login: hi

password: hello_from_hacker' or '1=1

send

⁵ Chris Snyder, Thomas Myer, and Michael Southwell

Բնֆորմատիկա և հաշվողական տեխնիկա *Информатика и вычислительная техника*

Գծապատկեր 4. Ներմուծվող դաշտերում գրվում են առժեքներ, որոնք գոյություն չունեն տվյալների բազայի համապատասխան աղյուսակում

Դա բավարար կլինի (գծապատկեր 5) ստանալ արդյունք աղյուսակից, ինչպես ներկայացված է նկարում, չնայած նրան, որ աղյուսակում նման login և password չկա:

login:

password:

send

Number of return rows=2

id	logname	passname
1	Anahit	a12345
2	Petros	petros_10

1 Anahit a12345

2 Petros petros_10

Գծապատկեր 5. “Ջարդի” օրինակ

Որպեսզի հնարավոր լինի պաշտպանել կայքը նման կամ այլ տեսակի հարձակումներից անհրաժեշտ է թույլ չտալ ներմուծել դաշտում որոշ սիմվոլներ, որոնք կարող են հանգեցնել նման “ջարդի”: Օրինակ,

<?php

// հեռացվում են բոլոր սիմվոլները ներմուծվող դաշտում, բացի տառերից և թվերից

```
$username = preg_replace("/^[^a-z0-9]/i", "", $_POST['username']);
?><?php // ստուգում ենք թույլատվությունը ներմուծվող դաշտում միայն տառերի և թվերի if ( !( preg_match("/^([a-z0-9]*)$/i", $_GET['username']) ) )
echo strip_tags($_POST['username']) ) ; // հեռացնում է տողից HTML և PHP տեգերը ?>
```

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Բավականաչափ ֆունկցիաներ կան PHP ծրագրավորման լեզվում, որոնց ճիշտ կիրառելով, կարելի է ապահովել կայքերի անվտանգությունը՝ թույլ չտալով անօրինական ներխուժումը տվյալների բազաներ:

Այս աշխատանքում ներկայացվում է ծրագրային կոդում, տվյալների բազաներում ոչ իրազեկվածության պատճառով ֆունկցիաների, պրոցեդուրաների կանչերի ժամանակ որոշ սխալ պարամետրերի ներմուծման բացասական հետևանքները, և նշվում են հնարավոր քայլերը անվտանգ ծրագրեր գրելու հարցում:

Հիմնաբաներ. ֆունկցիայի պարամետրեր, գերլցում, անվտանգություն:

ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ В БАЗАХ ДАННЫХ, ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ПОДХОДЫ ИХ РЕШЕНИЙ

Сусанна Арутюнян

В статье представлены вопросы, связанные с безопасностью в программных приложениях, базах данных, отрицательные последствия из-за ошибок в использовании параметров функций и некоторые способы для написания безопасного кода.

Ключевые слова: параметры функции, переполнение, безопасность.

SECURITY ISSUES IN THE DATABASES, SOFTWARE AND APPROACHES OF THEIR DECISIONS

Susanna Harutyunyan

This paper presents some the issues related to safety in application programs, databases, negative effects due to errors in the use of function parameters and some ways to write code safety.

Keywords: exploit, parameters of function, overflow.

ЗАДАЧА О КОНТАКТНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ДВУХ СЛОЕВ С УЧЕТОМ ПОЛЗУЧЕСТИ

Саак Мирзоян, Езник Мирзоян

В рамках теории ползучести неоднородно наследственно-стареющих средств рассматривается антиплоская задача о контактном взаимодействии двух бесконечных слоев. При различных геометрических и вязкоупругих характеристиках слоев и при определенных внешних нагрузках определяется закон распределения касательных контактных напряжений. С помощью интегрального преобразования Фурье решение задачи сводится к решению интегрального уравнения Вольтера второго рода. Построено замкнутое решение задачи.

Теория ползучести неоднородного старения^{6,7,8} более точно отражает физико-механические процессы, происходящие в стареющих вязкоупругих

⁶Арутюнян Н.Х. Некоторые задачи теории ползучести для неоднородно-стареющих тел. Изв. АН СССР, МТТ, 1976, №3, стр.153-164.

⁷Арутюнян Н.Х. О теории ползучести для неоднородно наследственно-стареющих тел. АН СССР, 1976, №3, стр. 569-571.

⁸Арутюнян Н.Х., Колмановский В.Б., Теория ползучести неоднородных тел. М.: Наука, 1983, 336стр.

телах и конструкциях. В рамках этой теории и рассматривается задача о контактном взаимодействии двух разных бесконечных слоев при антиплоской деформации.

Пусть бесконечные слои толщины h_1 и отнесены к правой прямоугольной системе координат $Oxyz$, соединены между собой по плоскости $y = 0$ и, полученный таким образом композит в направлении оси Oz находится в условиях антиплоской деформации (продольного сдвига). В результате, в базовой плоскости Oxy происходит контакт двух полос.

Предполагается, что полосы имеют разные меры ползучести на сдвиг $\omega_i(t, \tau)$, разные модули сдвига и возрасты τ_i ($i = 1, 2$).

Требуется определить закон распределения касательных контактных напряжений $q(x, t)$ на линии контакта, если в момент времени $t = \tau_0$ к полосам в направлении оси Oz приложены силы интенсивности $q_1(x, t)$ и $q_2(x, t)$.

Условие контакта запишем в виде

$$(I - L_1) \frac{\partial U_z^{(1)}(x, 0, t)}{\partial x} = (I - L_2) \frac{\partial U_z^{(2)}(x, 0, t)}{\partial x} \\ (x \in R, \quad t \geq \tau_0) \quad (1)$$

где

$$L_i[Y(t)] = \int_{\tau_0}^t G_i^*(\tau) K_i^*(t, \tau) Y(\tau) d\tau, \quad G_i^*(t) = G_i(t + \rho_i) \\ K_i^*(t, \tau) = K_i(t + \rho_i, \tau + \rho_i), \quad \rho_i = \tau_i - \tau_0 \quad (i = 1, 2) \\ (2)$$

$$K_i(t, \tau) = \frac{\partial}{\partial \tau} \left[\frac{1}{G_i(\tau)} + \omega_i(t, \tau) \right], \quad G_i(t) = \frac{E_i(t)}{2(1 + \vartheta_i)},$$

$$\omega_i(t, \tau) = 2(1 + \vartheta_i) C_i(t, \tau),$$

$$C_i(t, \tau) = \varphi_i(\tau) [1 - e^{-\gamma(t-\tau)}], \quad \varphi_i(\tau) = C_0^{(i)} + A_0^{(i)} / \tau \quad (i = 1, 2).$$

$$U_z^{(i)}(x, 0, t) \quad (i = 1, 2) - \text{упруго-мгновенные перемещения полос на}$$

линии контакта в направлении оси Oz , I - тождественный оператор (единичный оператор).

С помощью преобразования Фурье^{9,10}, решая упруго-мгновенные задачи для полос при антиплоской деформации и подставляя выражения $U_z^{(i)}(x, 0, t)$ ($i = 1, 2$) в условие контакта (1), получим двумерное интегральное уравнение для контактного напряжения $q(x, t)$:

$$(I - L_1) \frac{1}{h_1 G_1^*(t)} \left[\int_{-\infty}^{\infty} ct h \frac{\pi(x-s)}{2h_1} q(s, t) ds - \int_{-\infty}^{\infty} th \frac{\pi(x-s)}{2h_1} q_1(s, t) ds \right] =$$

(3)

$$= [I - L_1] \text{ (для контактного напряжения) } - - - - -$$

Применив к уравнению (3) преобразование Фурье по координате x , получим интегральное уравнение Вольтерра второго рода относительно образа (трансформанта) Фурье контактного напряжения $q(x, t)$ ^{11,12}:

$$A(s, t) \Phi(s, t) - \int_{\tau_0}^t [A_1(s) K_1^*(t, \tau) + A_2(s) K_2^*(t, \tau)] \Phi(s, \tau) d\tau = Q_0(s, t)$$

(4)

Здесь

$$A(s, t) = \frac{A_1(s)}{G_1^*(t)} + \frac{A_2(s)}{G_2^*(t)} \quad A_1(s) = ct h k_1, \quad A_2(s) = ct h k_2$$

$$Q_0(s, t) = (I - L_1) \frac{\bar{q}_1(s, t)}{G_1^*(t) sh k_1} + (I - L_2) \frac{\bar{q}_2(s, t)}{G_2^*(t) sh k_2},$$

$$k_1 = |s| h_1, \quad k_2 = |s| h_2$$

⁹Краснов М.Л. Интегральные уравнения. М., Наука, 1975, 300стр.

¹⁰Мхитарян С.М. О двух смешанных задачах при антиплоской деформации. В сб. Механика деформ. Твердого тела. Изд. НАН Армении, 1993, стр. 129-143.

¹¹Мирзоян С.Е., Мхитарян С.М. О некоторых задачах контактного взаимодействия между бесконечными стрингерами и полосами с учетом неоднородности старения материалов. Изв. АН Арм ССР, Механика, №5, 1981, стр. 27-40.

¹²Мирзоян С.Е., Акопян В.В. Антиплоская задача о контактном взаимодействии слоя с полупространством с учетом ползучести. В сб. Актуальные проблемы механики сплошной среды. Труды межд. конф., 2007, Цахкадзор, стр.284-288.

$\Phi(s, t), \overline{q_1}(s, t)$ и $\overline{q_2}(s, t)$ – трансформанты Фурье соответственно $q(x, t), q_1(x, t)$ и $q_2(x, t)$, s – параметр преобразования Фурье.

Из уравнения (4), известным способом^{3,6} относительно функции $\Phi(s, t)$ получим линейное дифференциальное уравнение второго порядка с переменными коэффициентами:

$$\frac{\partial^2 \Phi(s, t)}{\partial t^2} + \frac{A_0(s, t)}{A(s, t)} \frac{\partial \Phi(s, t)}{\partial t} = F(s, t) \quad (5)$$

При начальных условиях

$$\Phi(s, \tau_0) = q(s, \tau_0) / A(s, \tau_0)$$

$$\frac{\partial \Phi(s, \tau_0)}{\partial t} = \left\{ \frac{Q_0}{A}(s, \tau_0) - \gamma [A_1(s) \varphi_1^*(\tau_0) + A_2(s) \varphi_2^*(\tau_0)] \right\} / A(s, \tau_0) \quad (6)$$

где

$$F(s, t) = \left[Q_0(s, t) + \frac{\gamma Q_0}{A}(s, t) \right] / A(s, t)$$

Отметим, что все производные берутся по времени t .

Решение дифференциального уравнения (5) при начальных условиях (6) запишем в виде^{6,7}

$$\Phi(s, t) = \Phi(s, \tau_0) + \frac{\partial \Phi(s, \tau_0)}{\partial t} \int_{\tau_0}^t e^{-\eta(s, \tau)} d\tau + \int_{\tau_0}^t e^{-\eta(s, \tau)} d\tau \int_{\tau_0}^{\tau} e^{\eta(s, u)} F(s, u) du \quad (7)$$

$$\eta(s, t) = \int_{\tau_0}^t A_0(s, \tau) d\tau$$

Окончательно решение начального уравнения (3) определится при помощи обратного преобразования Фурье:

$$q(x, t) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \Phi(s, t) e^{-isx} ds$$

(8)

С целью получения более наглядных результатов, рассмотрим случай, когда внешние нагрузки имеют вид:

$$q_1(x, t) = q_2(x, t) = Q_0 \delta(x) H(t - \tau_0)$$

(9)

где $\delta(x)$ - функция Даракса, $H(t)$ - единичная функция Хевисайда.

При указанной нагрузке из (7) и (8) получим

$$q(x, t) = \frac{Q_0}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{\lambda(\tau_0) shk_1 + shk_2}{chk_1 shk_2 + \lambda(\tau_0) shk_1 chk_2} \left\{ 1 + \gamma \frac{a_1(\tau_0) cthk_2}{\lambda^{-1}(\tau_0) cthk_1 + cthk_2} \int_{\tau_0}^t e^{-\eta(s, \tau)} d\tau \right\} e^{-isx} ds$$

(10)

где

$$\lambda(t) = G_1^*(t) / G_2^*(t), \quad a_1(\tau_0) = G_1^*(\tau_0) \varphi_1^*(\tau_0) - G_2^*(\tau_0) \varphi_2^*(\tau_0),$$

$$\eta(s, t) = \gamma \int_{\tau_0}^t \left\{ 1 + \frac{G_2^*(\tau)}{cth k_2 + \lambda^{-1}(\tau) cth k_1} \left[\varphi_1^*(\tau) + \frac{cth k_2}{cth k_1} \varphi_2^*(\tau) \right] \right\} d\tau$$

Из формулы (10) следует, что если $G_1^*(\tau_0) \varphi_1^*(\tau_0) = G_2^*(\tau_0) \varphi_2^*(\tau_0)$, т. е. деформации ползучести полос пропорциональны их упруго-мгновенным деформациям, то контактные напряжения не зависят от времени и совпадают с их упруго-мгновенными напряжениями.

Положим теперь $h_2 \rightarrow \infty (k_2 \rightarrow \infty)$, тогда из (10) получим

$$q(x, t) = \frac{Q_0}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{H(t - \tau_0)}{chk_1 + \lambda(\tau_0) shk_1} \left\{ 1 + \gamma \frac{a_1(\tau_0) thk_1}{\lambda^{-1}(\tau_0) + thk_1} \int_{\tau_0}^t e^{-\eta(s, \tau)} d\tau \right\} e^{-isx} ds$$

т.е. получается решение задачи о контактном взаимодействии слоя с полупространством с учетом ползучести при антиплоской деформации, рассмотренной в работе⁷.

Если в решении (10) принимать

$$h_1 = h_2 = h \quad (k_1 = k_2 = k = |s|h), \quad t = \tau_0 \text{ то получим}$$

$$q(x, t) = \frac{Q_0}{2\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{e^{-isx}}{chk} ds$$

т.е. упруго-мгновенные контактные напряжения в этом случае не зависят от модулей сдвига контактирующих слоев. Этот факт не имеет место при учете ползучести.

Отметим также, что при условии $G_1(t) \rightarrow \infty, h_1 \rightarrow 0$, когда жесткость слоя $G_1(t)h_1 = \text{const}$ из решения рассмотренной задачи получается решение задачи о контакте стрингера с полосой (полуплоскостью)^{6,7}.

На основании полученных результатов можно заключить, что фактор неоднородного старения контактирующих пар, существенно влияет на величину контактных напряжений.

Отметим, что полученные результаты качественно совпадают с результатами полученными в работах^{13,14}.

Ключевые слова: вязкоупругость, контактная задача, преобразование Фурье, контактные напряжения, антиплоская задача.

**ԵՐԿՈՒ ՇԵՐՏԵՐԻ ԿՈՆՏԱԿՏԱՅԻՆ ՓՈԽԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ
ԽՆԴԻՐԸ ՍՈՂՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ
Սահակ Միրզոյան, Եզնիկ Միրզոյան**

Աշխատանքում անհամասեռ ժառանգականորեն ձեռացող մարմինների սողքի տեսության շրջանակներում դիտարկվում է երկու անվերջ շերտերի կոնտակտային փոխազդեցության հակահարթ խնդիրը: Որոշված է շոշափող կոնտակտային լարումների բաշխվածության օրենքը, երբ շերտերն ունեն տարբեր երկրաչափական և առաձգամածուցիկ բնութագրիչներ: Խնդիրը լուծված է Ֆուրյեի ինտեգրալ ձևափոխության օգնությամբ, որի արդյունքում լուծումը հանգում է Վոլտերայի երկրորդ սեռի ինտեգրալ հավասարման լուծման: Կառուցված է խնդրի փակ լուծումը:

Հիմնաբաներ: առաձգամածուցիկություն, կոնտակտային խնդիր, Ֆուրյեի ձևափոխություն, կոնտակտային լարումներ, հակահարթ խնդիր:

**ISSUES OF INTERRELATION CONTACTABLE FIELDS IN FRAME OF CREEP
THEORY**

Sahak Mirzoyan, Eznik Mirzoyan

¹³Давтян З.А., Мхитарян С. М. О двух контактных задачах кручения цилиндров при помощи цилиндрических оболочек с учетом их вязкоупругих свойств. Изв. АН Арм. ССР, Механика, 1984, №3, стр. 3-17.

¹⁴Акопян В.Н. О напряженном состоянии неоднородно-стареющего вязкоупругого клина, усиленного полубесконечной накладкой. Изв. АН Арм. ССР, Механика, №1, 1988, стр.21-30.

In this article in the framework of the creep theory of non-homogeneous heredity ageing bodies, the antiplane problem of contact interaction of two infinite layers is considered. Distribution function of the tangential contact stresses is determined when the layers have different geometric and viscoelastic characteristics. The problem is solved with the help of Fourier integral transformation, and the solution is reduced to the solution of the integral equation of the second kind of Voltaire. The closed solution to the problem is given.

Keywords: viscoelasticity, contact problem, Fourier transformation, contact stresses, antiplane problem.

**ԷԶՄԻԱԾԻՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ԲԱՑ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱՀԱՏԱԿԱԳԾԱՅԻՆ ԵՎ ՖՈՒՆԿՑԻՈՆԱԼ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
Տաթև Քարտաշյան**

Վերջին տարիներին կտրուկ աճեց հետաքրքրությունը դեպի ՀՀ փոքր և միջին պատմական քաղաքներ, որն ուներ ինչպես տուրիզմի զարգացման, այնպես էլ մայրաքաղաք Երևան եկող հոսքը թեթևացնելու նպատակ: Եվ եթե ՀՀ մյուս պատմական քաղաքների պարագայում այս հանգամանքը խթան հանդիսացավ ուսումնասիրությունների, քաղաքաշինական և ճարտարապետական նոր պահանջների առաջադրմանը, ապա Վաղարշապատ քաղաքը (սկսած 1945թ. Էջմիածին), համարվելով առաջին քրիստոնյա պետության հոգևոր կենտրոն, բազմակի և բազմակողմանի ուսումնասիրվել է տարբեր ժամանակներում:

Ժամանակակից ՀՀ տարածքում 49 մեծ և փոքր քաղաքներ կան, որոնց մեծ մասը «պատմական» կարելի է անվանել, քանի որ պատմական քաղաք է այն բնակավայրը, որն անցել է զարգացման երկար ժամանակահատված և ունի պատմական, քաղաքաշինական և գեղարվեստական առումներով արժեքավոր հուշարձաններ, անսամբլներ, քաղաքային կառուցապատման համալիրներ, քաղաքային ու բնական արժեքավոր լանդշաֆտ, ինչպես նաև հնագիտական արժեք ներկայացնող մշակութային տարածքներ: ¹⁵

Հիմք ընդունելով պատմական քաղաքի վերը նշված սահմանումը՝ Էջմիածինը, որն իր մեծությամբ ՀՀ 4-րդ քաղաքն է, միանշանակ պատմական քաղաք է, ելնելով նրա հարուստ պատմության առկայությունից և

¹⁵ Հարությունյան Վ., Նալբանդյան Գ., Գրիգորյան Ա., Ճարտարապետական հուշարձանների վերականգնումը, Դար, Երևան 2005, էջ 154

քաղաքի տարածքում, հուշարձանների պահպանության պետական ցուցակում գրանցված 202 հուշարձան՝ 30 միավորի առկայությամբ:

Իր գոյության ընթացքում Էջմիածին պատմական քաղաքը բազմաթիվ մասնագետների կողմից բազմակողմանի ուսումնասիրվել է: Հարկ է նշել, որ կատարվել են հետազոտություններ ոչ միայն առանձին պատմամշակութային կառույցների, հուշարձանների վերաբերյալ, այլև նախատեսվել և իրականացվել են որոշ նախագիծ-առաջարկներ՝ կապված Էջմիածին պատմական քաղաքի քաղաքաշինական զարգացման հեռանկարների, պատմամշակութային գոտիների և այլնի հետ: Սույն հոդվածի հետազոտական աշխատանքների համար հատկապես կարևորվեցին.

ա. 1939թ. (ճարտարապետ՝ Ս.Մանուկյան) կատարված Էջմիածին քաղաքի բարեկարգման աշխատանքները՝ գլխավոր հատակագծի հիման վրա.¹⁶

բ. 1946թ. (ճարտարապետներ՝ Լ.Էյվազովա, Գ.Ռաշիդյան, Հ.Պողոսյան) Էջմիածին քաղաքի վերահատակագծումը, որի ժամանակ գրեթե ամբողջական վերակառուցման հետևանքով քաղաքի կենտրոնական մասը կերպարանափոխվեց.

գ. Էջմիածին քաղաքի կարևորման և պահպանման գործում մեծ դեր ունեցավ 1980-1990թթ. ճարտարապետական հեղինակային խմբի կողմից (մասնագիտական խմբի անդամներ՝ Ա.Գրիգորյան, Հ.Սանամյան, Կ.Գրիգորյան) Վաղարշապատ (Էջմիածին) պատմական քաղաքների պատմամշակութային հիմնավորման նախագիծը՝ իրականացված պատմական հատվածի, կառուցապատման զարգացման ընթացքի ու ժամանակակից միջավայրի մանրամասն ուսումնասիրության հիման վրա: Այս նախագիծը մինչ օրս չի իրականացվել, որն էլ հենց հանդիսանում է պատմական քաղաքների, ինչպես նաև նրանցում բաց հասարակական տարածքների քաղաքաշինական, ճարտարապետական և ֆունկցիոնալ կազմակերպման խարխլման պատճառը:

Ընդունելով, որ բաց տարածքները մի տեսակ կապ են հանդիսանում ճարտարապետական կառուցապատման և բնական միջավայրի միջև, դրանց՝ ճարտարապետահատակագծային, ֆունկցիոնալ և գեղարվեստաարտահայտչականության առումներով լավ կազմակերպումն անմիջականորեն կապված է պատմական քաղաքի ճիշտ և գրագետ ներկայացման հետ:

Բաց տարածքը ճարտարապետական այն միջավայրն է, որը սովորաբար բաց է մթնոլորտային պայմանների, քամիների, տեղումների ազդեցությունից՝ զուրկ ցանկացած տիպի պատնեշող պատերից և ծածկից: Այսպիսի տարածքները դասակարգվում են՝ բնական կամ լանդ-

¹⁶ Հարությունյան Մ., Էջմիածին, Սովետական Գրող, Երևան, 1978թ, էջ՝ 7

շափտային բաց տարածքների՝ գյուղատնտեսական տարածքներ, զբոսայգիներ, ջրային զբոսայգիներ (ակվապարկեր), քաղաքային բաց տարածքներ, այն է՝ հետիոտն բաց մուլերը և գոտիները, փողոցներ, հրապարակներ, բնակելի շենքերի բակային տարածքներ, հատուկ նշանակության բաց տարածքներ, ինչպիսիք են՝ մարզադաշտերը, տեխնիկական բաց տարածքները:¹⁷

Սույն հոդվածի սահմաններում նպատակ է դրված ուսումնասիրել և արժեքավորել պատմական էջմիածին քաղաքում բաց հասարակական տարածքների դերը, ինչպես նաև ճարտարապետահատակագծային և ֆունկցիոնալ տեսանկյունից դրանց ճիշտ ու գրագետ կազմակերպման անհրաժեշտությունը, քանի որ սոցիալ-տնտեսական իրավիճակն ու իրականացվող շրինարարական աշխատանքների բավականին մեծ թափը վերջին տարիներին տանում են դեպի քաղաքներում պատմական միջավայրի խարխումակը:

Ըստ բաց հասարակական տարածքների սահմանման՝ էջմիածին քաղաքի միջավայրում կուսումնասիրվեն հետիոտն բաց մուլերը և գոտիները, փողոցները, հրապարակները, բնակելի շենքերի բակային տարածքները և այլն:

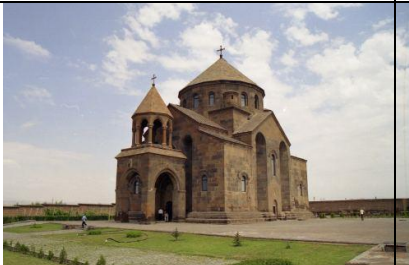
Զմոռանալով, որ քաղաքային միջավայրում, բաց տարածքներ կազմակերպում են առանձին շենք-շինությունները, ուստի նրանց արժեքը պայմանավորված է հենց վերջիններիս դերից և կարևորությունից: Այս փաստը հիմք ընդունելով՝ բաց հասարակական տարածքների հետազոտական, վերլուծական աշխատանքը կսկսենք քաղաքի՝ տարբեր ժամանակներին պատկանող և հուշարձան համարվող 6 եկեղեցիների հարակից բաց հասարակական տարածքներից, որ տեղակայված են քաղաքի տարբեր մասերում: Այս տարածքներն ընդհանուր առմամբ պահպանվածության լավ աստիճան ունեն, առանձնացված են քաղաքային միջավայրից (աղյուսակ1): Բնականաբար Մայր Աթոռ Ս էջմիածնի տաճարին հարակից բաց հասարակական տարածքը, իր դերից և կարևորությունից ելնելով, անհամեմատ ավելի լավ է կազմապերպված, քան ավելի ուշ դարերին պատկանող Ս Մարիամ Աստվածածին, Ս Շողակաթ եկեղեցիների հարակից բաց հասարակական տարածքները: Ս Գայանե, Ս Հռիփսիմե եկեղեցիների, ինչպես նաև Զվարթնոցի տաճարի բաց հասարակական տարածքները, թեև իրենց մասշտաբային առումներով տարբերվում են վերը նշված օրինակներից, սակայն ևս լավ կազմակերպված են: Այս տարածքները, որ հուշարձանների պահպանման գոտիներ են, ֆունկցիոնալ առումով ունեն ընդհանրություն: Մրանք թեև

¹⁷ T. kartashyan, // Architectural-planning particularities formation of open spaces in consideration of Yerevan city historical development // 7th International Conference Contemporary Problems of Architecture and Construction: Florence, Italy, 2015, էջ՝ 43

Բնֆորմատիկա և հաշվողական տեխնիկա
Информатика и вычислительная техника

ունեն հոգևոր-մշակութային, ճանաչողական նշանակություն, սակայն ընդհանուր առմամբ մի տեսակ հանգստի գոտիներ են համարվում Էջմիածին քաղաքի համար: Քննարկվող հուշարձաններին կից բաց հասարակական տարածքները աչքի են ընկնում քաղաքային դիզայնի կազմակերպման ընդհանրություններով՝ օգտագործված դիզայնի մանր էլեմենտների նմանությամբ:

Աղյուսակ 1

Էջմիածին քաղաքի առավել կարևոր հուշարձաններին կից բաց հասարակական տարածքները	
Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին (301-303թթ.)	
Սուրբ Գայանե եկեղեցի (630թ.)	
Սուրբ Հռիփսիմե եկեղեցի (318թ.)	

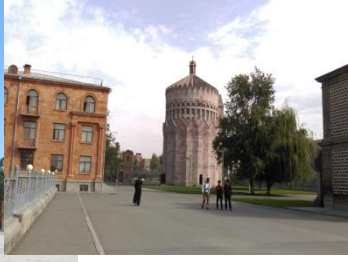
Բնֆորմատիկա և հաշվողական տեխնիկա
Информатика и вычислительная техника

Սուրբ
Շողակաթ
եկեղեցի
(1694թ.)		
Սուրբ
Մարիամ
Աստվածածի
ն եկեղեցի
(1767թ.)		
Զվարթնոցի
տաճար
(643–652թթ.)		

Հաջորդ աղյուսակում ներկայացված են Էջմիածնի այլ բաց հասարակական տարածքները՝ Մայր Աթոռի տարածքից մինչև քաղաքի առանձին հատվածներ՝ դիտարկելով հետիոտն բաց մուլեր և գոտիներ, փողոցներ, հրապարակներ, բնակելի շենքերի բակային տարածքներ և այլն։ Աղյուսակ 2-ում պարզորոշ երևում է կառուցողական տարբեր ժամանակներից պատկանող բաց տարածքների կազմակերպվածության բավականին բարձր աստիճանը։

Բնֆորմատիկա և հաշվողական տեխնիկա
Информатика и вычислительная техника

Աղյուսակ 2

Մայր Աթոռ Սուրբ	Մայր Աթոռ Սուրբ	Մայր Աթոռ Սուրբ
Էջմիածին	Էջմիածին	Էջմիածին
<p>Կոմիտասի
հրապարակ</p>	Կոմիտասի հրապարակ	Կոմիտասի հրապարակ
Մ. Խորենացի փողոց	Բաղրամյան փողոց	Կոմունարների
Աթաբեկյան փողոց	Կոմունարների փողոց	Նար Դոսի փողոց

Ֆունկցիոնալ առումով թեպետ այս տարածքները կարելի է համարել հանգստի գոտիներ, սակայն քաղաքի այլ հանգստի գոտիներից, որ ներկայացված են աղյուսակ 2-ի 2-րդ տողում, սրանք խիստ տար-

բերվում են իրենց կազմակերպվածությանը, քաղաքային դիզայնի կահավորման առկայությամբ և այլն: Հետիոտն գոտիներն ու փողոցները հիմնականում քաղաքային կահավորման էլեմենտներից զուրկ, ֆունկցիոնալ առումով առևտրի սպասարկման տարածքներ են, քաղաքաշինական առումով՝ ոչ բավարար կազմակերպվածության աստիճանով: Վիճակն ավելի է վատթարանում կենտրոնից քիչ ավելի հեռու տարածքներում, որի հիմնական ֆունկցիան բնակելին է: Բաց տարածքները ճարտարապետահատակագծային առումով թերի են կազմակերպված. քաղաքային կահավորման էլեմենտներին փոխարինում են անհիմն ու միջավայրի առկայությունը անտեսող կառույցների ներմուծմամբ, որի հիմնական ֆունկցիան առևտուրն է:

Հետազոտությունների արդյունքում պարզորոշ ընդգծվում է պատմական Էջմիածին քաղաքի բաժանում՝ ճարտարապետա-հատակագծային առումով լավ կազմակերպված Մայր Աթոռի զբաղեցրած տարածքի և անուշադրության մատված, բնակիչների կողմից ինքնակամ ավելացումներով՝ քաղաքի մյուս հատվածի միջև:

Այսպիսով բաց հասարակական տարածքների պահպանությունը պետք է նախատեսվի և իրականացվի քաղաքաշինական նախագծման սկզբնական փուլից, իրականացվի խիստ և համալիր հսկողության պայմաններում, պատմական քաղաքի ողջ տարածքով: Քանի որ այն յուրաքանչյուր պատմական քաղաքի՝ առավել ևս Էջմիածին հոգևոր մայրաքաղաքի կերպարի ինքնության պահպանման և հաջորդ սերունդներին փոխանցման գրավականն է:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ուսումնասիրվել է Էջմիածին պատմական քաղաքում բաց հասարակական տարածքների ճարտարապետահատակագծային և ֆունկցիոնալ կազմակերպման հիմնախնդիրներն ու զարգացման ուղղությունները, ինչպես նաև արդի միտումները: Էջմիածին պատմական քաղաքի բաց հասարակական տարածքները պայմանականորեն դասակարգվել են ըստ իրենց պատմական, քաղաքաշինական և գեղարվեստական արժեքների՝ բացահայտելով պատմական զարգացումն ու արդի հիմնախնդիրները:

Հիմնաբառեր. պատմական քաղաք, բաց հասարակական տարածք, հուշարձան:

Tatev Kartashian

In the article are given the contemporary issues and ways of development of architectural- planning and functional organization of public open spaces as well as its current tendencies in historic city of Ejmitsin. Public open spaces in historic city of Ejmiatsin conventionally were classified by their historical, urban and aesthetic values: historical development and nowadays issues are revealed.

Key worlds: Public open space, historical city, monuments

ПРОБЛЕМЫ АРХИТЕКТУРНО-ПЛАНИРОВОЧНОЙ И ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ОТКРЫТЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ПРОСТРАНСТВ В ИСТОРИЧЕСКОМ ГОРОДЕ ЭЧМИАДЗИН

Татев Карташян

В статье исследованы актуальные проблемы, пути развития, а также современные тенденции открытых общественных пространств в историческом городе Эчмиадзин. Открытые общественные пространства исторического города Эчмиадзин условно классифицируются соответственно историческими, градостроительными и художественными ценностями: выявляя историческое развитие и теперешние проблемы.

Ключевые слова: исторический город, открытые пространства, памятники.

СПОСОБ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГОУСТАНОВКИ

**Хачатурян Вачаган, Киракосян Гагик,
Мкртчян Ованес, Киракосян Лилит**

Предлагается возможный вариант следящей системы обеспечивающей по возможность поддержки высокой эффективности солнечной энергоустановки (СЭУ). Данный подход должен позволить в реальном масштабе времени проводить поиск и слежение точки максимальной мощности (ТММ) СЭУ, с учетом множества сопутствующих отрицательных факторов, воздействующих на эффективность электроснабжения, а также проводить диагностику рабочего состояния модулей солнечной батареи СЭУ.

Введение. Возобновляемые источники энергии получают все большее развитие в мировой энергетике. Преимуществом солнечных энергоустановок является экологическая чистота и сравнительная неограниченность

энергоресурса. Многие страны в настоящее время, особенно те которые не имеют крупных запасов природных энергоресурсов, все больше обращаются к альтернативным, возобновляемым, источникам энергии. Использование СЭУ рассматривается как важное решение в области энергосбережения во многих странах с высокой плотностью солнечного излучения. Автономные и сетевые подключенные станции солнечной энергии за последнюю пару десятилетий значительно увеличились.¹⁸

Главной причиной низкой эффективности во времени уровня выходной мощности СЭУ является нелинейное изменение выходного напряжения и тока в зависимости от множества факторов, например: в связи с изменением погодных условий, изменения интенсивности солнечного излучения; состояние рабочей поверхности солнечных панелей (СП) и многое другое.

Существующие методы, обеспечивающие по возможности максимальное использование солнечной энергии¹⁹, основаны на разных механизмах отслеживания точки максимальной мощности солнечных панелей.

Кривая зависимости мощности солнечных панелей от напряжения или тока, представляет из себя кривую выпуклой формы, с одной оптимальной рабочей точкой, так называемой точкой максимальной мощности (ТММ).

Предложенная в данной работе следящая система в масштабе реального времени позволяет отслеживать ТММ и на основании отклонения значения ТММ инициализировать различные управляющие воздействия на рабочий процесс СЭУ, с целью поддержки, обеспечения по возможности, эффективности электроснабжения

Следящая система, представляющая из себя микропроцессорную систему, состоит из множества контроллеров, обеспечивающих эффективное функционирование СЭУ при воздействии разного рода возмущений, т.е. фактически способствующему смещению положения текущей рабочей точки по возможности ближе к ТММ системы солнечной энергоустановки.

¹⁸ Buresch M.. Photovoltaic energy systems design and installation. - New York: McGraw-Hill, 1993. – 758p.

¹⁹ Kirakosyan G.H., Ayvazyan G.Y., Vardanyan A.V. Modeling and development of the unified PV system // Semiconductor Micro-and Nanoelectronics. Proc. of the 7th International Conf., Tsakhadzor, July 3-5, 2009.-pp.120-123.

Структура рассматриваемой СЭУ показан на рисунке 1.

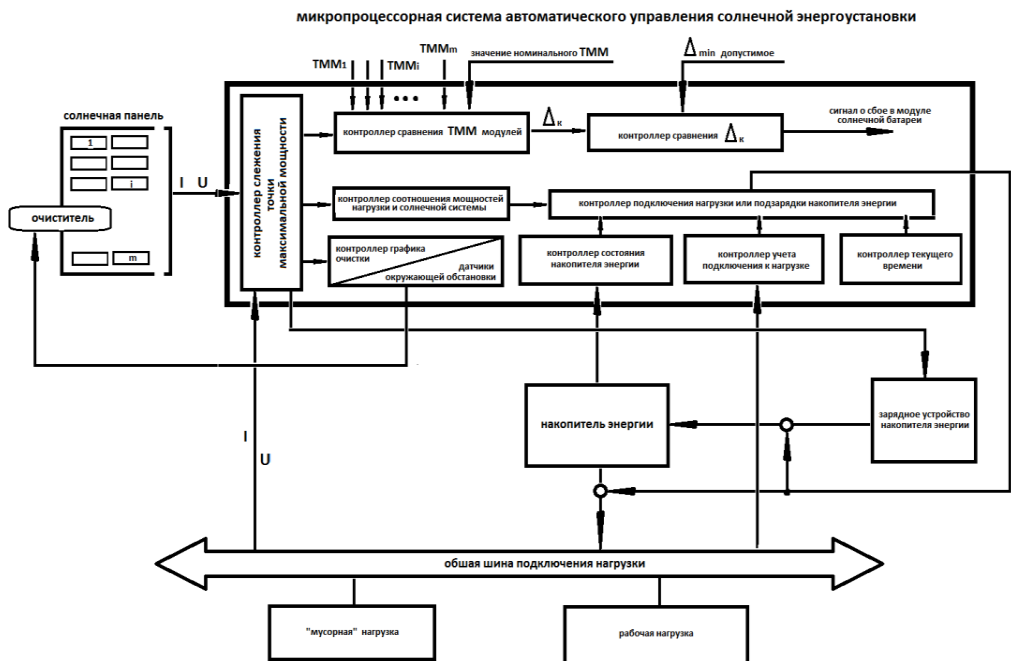

Рис.1. Структура солнечной энергоустановки.

Работа следящей системы, обеспечивающую эффективность СЭУ регламентируется, обеспечивается соответствующим воздействием, контроллером слежения ТММ. Процесс нахождения и отслеживания ТММ состоит из двух задач.

Первая задача - это определение текущего значения ТММ при разных возможных ситуациях. Вторая задача, заключается в процессе смещения положения текущей рабочей точки по возможности ближе к ТММ, которое проводится с помощью переключения дополнительных нагрузок, резервных батарей или очистителя.

Алгоритм поиска ТММ осуществляется итерационным методом. С целью проведения поиска вводится постоянный параметр – коэффициент чувствительности, который является одним из ключевых параметров алгоритма работы. Этот параметр используется для обнаружения отрицательных изменений в оперативной ситуации из-за выключения некоторых внешних возмущений, и это позволит инициализировать ранее определенную максимальную мощность для поиска новой ТММ.

При положительном изменении рабочей мощности алгоритм обновляет текущую точку максимальной мощности и заменяет его новым большим значением. Алгоритм поиска ТММ абсолютно не несет технологической

ответственности за работу солнечных панелей в этой точке. После нахождения ТММ, значение соответствующее этой оптимальной точке будет использоваться в качестве опорной мощности, которая и будет отслеживаться. Таким образом, система управления за точкой имеет вторую роль – отслеживание ТММ.

В рассматриваемой СЭУ микропроцессорная система, выполняющая автоматическое управление, состоит из контроллеров определяющих соответствующее воздействие. В первом приближении алгоритм воздействия обеспечения эффективной работы следующий. Система очистки включается в случае уменьшения мощности вырабатываемой солнечными панелями из-за влияния климатических воздействий (снег, дождь, туман и т.п.), а также в случае загрязнения поверхности (пыль, мусор и т.п.). Изменения в системе “нагрузка” инициирует следующие воздействия: при превышении вырабатываемой мощности по отношению требуемой нагрузке подключается “мусорная” нагрузка; с соблюдением соответствующего состояния проводится “пополнение” накопителя резервной энергии; подключается к нагрузке накопитель резервной энергии в соответствующее время суток. С целью проведения диагностики рабочего состояния модулей солнечной батареи СЭУ соответствующий контроллер проводит сравнение точки максимальной мощности каждого из модулей солнечной панели с нормированным усредненным значением мощности модуля и при отклонения от допустимого минимального значения информирует о “нарушении” соответствующего модуля.

Представляет определенный интерес дальнейшее развитие подобной системы автоматизированного управления с точки зрения использования ее в технологическом смысле при применении для повышения надежности и солнечных батарей, обеспечивая слежение, диагностику, отдельно взятой солнечной панели из комплекта всей батареи.

В перспективе, возможно, оснащать каждую СП подобной системой, что резко повысит надежность и КПД солнечных батарей что существенно скажется на сроке окупаемости СЭС.

Ключевые слова: солнечная панель, слежения за точкой максимальной мощности, солнечная энергоустановка.

**THE METHOD FOR PROVIDING THE HIGH EFFICIENCY OF
SOLAR ENERGETIC PLANT**

Khachaturyan V., Kirakosyan G., Mkrtchian H., Kirakosyan L.

The possible variant of the tracking system is suggested which provide the ability to support high-efficiency of solar energetic plant (SEP). This approach should allow the real-time search and tracking the maximum power point (MPP) in the SEP, taking into account the set of accompanying negative factors affecting the efficiency of electricity supply, as well as to diagnose the operating status of modules for solar array in the SEP.

Keywords: solar array, maximum power point tracker, controller, solar energetic plant.

**ԱՐԵՎԱՅԻՆ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԿԱՅԱՆԻ ԲԱՐՁՐ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՄԵԹՈԴԸ**

Խաչատուրյան Վ., Կիրակոսյան Գ., Մկրտչյան Հ., Կիրակոսյան Լ.

Առաջարկվում է հետևող համակարգի տարբերակներից մեկը, որը կապահովի արևային էներգետիկ կայանի բարձր արդյունավետությունը: Տվյալ մեթոդը թույլ է տալիս իրականացնել ռեալ ժամանակի մասշտաբում առավելագույն հզորության կետի դինամիկ փնտրումը և հետևումը՝ հաշվի առնելով մի շարք բացասական գործոններ, ինչպես նաև իրականացնել մոդուլների աշխատանքային վիճակի ախտորոշումը:

Հիմնաբաներ. արևային վահանակ, առավելագույն հզորության կետին հետևող համակարգ, կոնտրոլեր, արևային էներգետիկ կայան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԻԱԳՈՒՄԱՐ ՆԻՍՏ

Բորիս Մակիչյան	Ուժեղ պետության հիմքը.....	5
Գրիգոր Ասատրյան	Միջնադարյան համալսարանների անտիկ նախորդը. Պլատոնի փիլիսոփայական ակադեմիան.....	9
Каджик Оганян	Современные тенденции развития высшего образования за рубежом	20
Աշոտ Ներսիսյան	Հայոց մշակութային վերելքի զարգացման պատճառները Աշոտ 3-րդ ողորմածի (953-957) թագավորության շրջանում.....	33
Արմեն Ճուղուրյան	Դոկտորանտուրայի կայացման հիմնախնդիրները ՀՀ-ում.....	38

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Վահան Գևորգյան	Դրամական միջոցների կառավարման համակարգի բարելավումը ՀՀ բուհերում.....	43
Նոննա Խաչատրյան	Շրջանավարտների կարողությունների և հմտությունների ձևավորման հիմնախնդիրները բարձրագույն կրթության համակարգում.....	49
Հարություն Խալաթյան	Բնապահպանության ֆինանսական վերահսկողության հիմնախնդիրները կազմակերպություններում...	56
Հայաստան Հակոբյան	Հիվանդանոցային բուժօգնության ֆինանսավորման մեխանիզմների բարելավման ուղիները.....	62
Նարինե Սարգսյան	Դրամական հոսքերի գնահատումը ՀՀ բանկային համակարգում.....	67

ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽԱՉՄԵՐՈՒԿՆԵՐՈՒՄ

Աշոտ Շահինյան	Միջնադարի հայկական կրթական համակարգի ուսուցման սկզբունքները.....	73
Լիլիթ Մկրտչյան	ՀՀ կրթական համակարգի կերպավորվածությունը. պատմական ակնարկ.....	80

Նունե Մկրտչյան	Սանահինը որպես հայ դպրության օջախ.....	87

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Анжелика Калиниченко Инна Макодай	Контекстный подход к преподаванию иностранных языков в университетах XXI века.....	95
Սևադա Մարգարյան Հայկանուշ Մարգարյան	Արվեստը շարունակական կրթության համապատկերում որպես հասարակության կայուն զարգացման միջոց.....	102
Նառա Անտոնյան	Պատկերավորման համակարգի համագործակցային ուսուցման փորձ.....	107
Մյուզաննա Հովհաննիսյան	Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դերը կրթության ոլորտում.....	115
Անժելա Մարգարյան	Շախմատի կրթական արժեքների ձևավորման հոգեբանական փորձարարական ուսումնասիրություններ.....	122
Արմինե Խաչատրյան	Մանկական աուտիզմով երեխաների հոգեկան գործընթացների զարգացման առանձնահատկությունները....	129
Լիլիթ Լաչինյան Լևոն Մարգարյան	Կառավարչական գործունեության ոլորտում անձի դրդապատճառների դրսևորման մեթոդաբանական հիմքերը.....	133
Եվա Հովհաննիսյան	Մանկական ստախոսության դրսևորման հոգեբանական առանձնահատկությունները.....	142
Լևոն Մարգարյան	Հայ հոգեբանական մտքի զարգացման անցյալը, ներկան և ապագան.....	146

ԻՆՖՈՐՄԱՏԻԿԱ ԵՎ ՀԱՇՎՈՂԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱ

Гарри Мкртчян	Метод персонажей, как маркетинговая стратегия образовательного учреждения.....	153
Մամվել Շահինյան	Միջառարկայական մոտեցումների կարևորությունը համալսարանական դասընթացներում.....	155

Օվանես
Մկրտչյան	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ.....	160
Սուլիսաննա
Հարությունյան	Տվյալների բազաների ծրագրային անվտանգության
խնդիրները և լուծման մոտեցումները.....	166
Տաاک Мирзоян
Էզնիկ
Мирзоян	Задача о контактном взаимодействии двух слоев с
учетом ползучести.....	173
Տաթև
Քարտաշյան	Էջմիածին պատմական քաղաքի բաց հասարակական
տարածքների ճարտարապետահատակագծային և
ֆունկցիոնալ կազմակերպման հիմնախնդիրները.....	179
Վաչագան
Խաչատուրյան
Դազիկ
Քիրակոսյան
Մկրտչյան
Օվանես
Քիրակոսյան
Լիլիտ	Способ обеспечения эффективности солнечной
энергоустановки.....	186

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ
ՆՅՈՒԹԵՐ
« ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ՝ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ»
ՆՎԻՐՎԱԾ
ՍԱՆԱՀԻՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ 1050-ԱՄՅԱԿԻՆ

МАТЕРИАЛЫ
международной научной конференции
“Армения - региональный научно-образовательный центр”,
посвященной 1050-летию основания Санаинского университета

International Scientific Conference Materials
“Armenia as a Regional Scientific - Educational Centre”
Devoted to 1050 years centenary foundation of Sanahin University

*Գիտաժողովի նյութերի էլեկտրոնային տարբերակը
տեղադրված է Հյուսիսային համալսարանի
[www//northern.am](http://www/northern.am) պաշտոնական կայքում:*

Չափսը՝ 60x84 ¹/16
Տպագրություն օֆսեթ՝ 11.6 մամ.
Տպաքանակ՝ 120